

LOOMING

9

1978

OLEV SOANS

Mart Raus portree.

(«Tõde ja kevad — nad viibivad vahel, iial ei jää aga saabumata») (Linoollõige) 1962

LOOMING

9

1978

RAHVUSRAAMATUKOGU

KIRJANDUSLIK JA ÜHISKONDLIK-POLIITILINE AJAKIRI
EESTI NSV KIRJANIKE LIIDU HÄÄLEKANDJA

LESTI
RAHVUSRAAMATUKOGU

Milvi Seping

KIVIKORJAJA LAULUD

1

Me astume piki lõhnavat põldu,
ühtsoodu kummardades siin maad.
Me kive korjame. Just nagu võlgu
me maksaks, mis iial otsa ei saa.

lidsammaldund raunu välja veerde
on ammugi kogunud kellegi käed.
Ja tõusmas on homse korjaja teele
maasüdamest uute rahnude väed.

Neid tummalt mustab ja heledalt valub,
nii süütult vakka meil seisavad ees...
Nad ohtlikuks saavad lõikuse jalus,
nad elama hakkavad vilja sees.

Kõrval on ülastes lepik koos käoga,
kraavikallastel haljendab naat.
Põld aga hingab nii ootava näoga
ja täriseb jala ees terasplaat.

... Me sammume mööda pehmet mulda
üle tasase maa, üle väljamäe.
On väsimust. Tolmu. On päikesekulda.
On meie kivikorjamispäev.

---

* 1977. aasta vabariiklikul poeemivõistlusel III auhinna pälvinud töö.

Ikka me räägime sinust
 ainult kasude kaines keeles,
 ainult arvude arukas keeles,
 kilogrammide,
 hektarite,
 mahuliitrite,
 tsentnerite,
 tonnide,
 ühikute,
 graafikute,
 tabelite keeles.

Põld-põlluke, emake maa,
 anna meile andeks,
 kui oleme unustand
 lihtsad armastussõnad...

Meie eneste kahju on suurem.

Nad oleksid võinud ju jätta
 selle rohtaia saarepuu,
 tema üksinda kasvama jätta
 ja kokku lükata muu:

need varemekivid ja trepid
 ja remmelgajuurikad,
 poolkuivanud kuusehekid,
 aedristiku kellukad,

mis aastakümnete pärast
 veel kinni hoiavad maast,
 kus peenarde lillesärast
 on lepik ammugi saand.

Nii põdrakanepis mäffaks
kord kasvab see tuba ja tall.
Aga saarepuu võinuksid jätta
küll elama käsk ja metall:

tema olnuks kui sõbralik tere,
kui kodumaigune hää
siin üksmuiste elanud perelt.
Kes teab, kõik kuhu on jäänd.

Tema sulgjat ja kaharat krooni
kesk avarmaad tänanuks silm,
tema varjanuks linde ja loomi,
kui lagedal pahutseb ilm.

Kord seisnuks kesk ristikupõlde,
kord vahajas viljas ta paik.
Kui härmatis katnuks ta õlgu,
ta olnuks kui pühapaik.

Kuid — harali rebitud juured —
umbnõgestes kaevuteel maas,
just nagu veel viimast kord juues
on silmili põline saar.

4

Püü kutsus rukkis
oma äsjakoorunud poegi.
Murelik,
ärev,
hellitav kloksumine
heleda sädina saatel.
Suurivaevu
pidasid noored kõrred
paigal oma varbad,
sest ühtepuhku
neid riivas üks suline kõdi.
Rukkilill rutuga
sai valmis paar vildakat õit —
noorele emale.

Valusam kui pikalt kestev põud,
 rusuvam kui tilkuv heinakuu,
 vihastavam meeste peedijanust,
 närvesöövam varumutri-jahist,
 väsitavam kaks-kord-pikast päevast

on olla peksupoisikene-naakman,
 keda
 igaüks õpetab,
 igamees manitseb,
 nurgalseisja segab nõuga,
 ülevalseisja käsujõuga,
 pealtvaataja hurjutab,
 juhuvaataja juhendab,
 kaugeltvaataja kamandab:

egas maamees ju ise tea tuhkagi,
 egas põllumees mõista ju mõhkugi!

Oh sa kodu-kotuseke,
 jää ükskord ometi pidama!
 Me kolhoosi piirikivid
 lükati äkki liikuma.

Alles me saime uued sildid,
 pitsafid teise kirjaga,
 alles said omaks võõrad terved,
 töölemineku otseteed.
 Ader ju tundis omad mullad,
 salakividki saha ees.
 Salud ja saarikud ümberringi
 koduselt viipasid: oma mees!

Jälle aga seadsid sihimõõtjad
 kurvid ja sirged teisiti.
 Nurmed pikaks venitati,
 kontorid kokku koliti;

mitmed külad kaotsi läksid,
nimedki kummiga nühti.
Oma pere inimesi
tunne ei töö ei pühi.

... Laialt rutem rikkaks saame,
tera saab suurem ja tuumakam,
kirjak ja karjak on rohkem rentaabel,
keskusekoda vägevam.

Töö aga taganeb võõramaks,
ülemus üleneb kroonumaks,
hing läheb lagedal jahedaks,
süda mõneti tuimemaks.

Nõnda saab elu vaesemaks.

7

Õöks suksud kopli peremees
viis ennemuistsel ajal.
Sirts saagis valjult rohu sees,
et tanum vastu kajas.

Mees astub, raudjas ühel käel
ja teisel nõotab võiku.
Põld kumab videvikus mäel
ja ootab homset lõikust.

Ju udus hulbib karjamaal
vaid üksik põõsahari,
on roigasvärava all maa
mustmuldseks sõtkund kari.

Mees hoostel päitsed päästab peast,
lööb laksu vastu laudjat,
siis terasesti silmas peab
ta kaugenevat raudjat:

ja-jaa... on sellel võltsis samm,
loom tagajalga valvab...
Kas raud on logedi või tramm,
nael nihuti ja salvab?

Eks homme varakult, mis muud
käi sepa juures ära,
et seniks raudus oleks ruun,
kui kuivab kastesära

ja põllupeenral kassitapp
lööb suured silmad lahti,
et vikatiga masinat
seal kohkumuses vahti.

Teeb suitsu aiamulgul mees,
kui hobud kaovad uttu,
siis sirtsulaululisel teel
ta sammub koju tuttu.

*

Ju seemneid poetab kraavilill
ja tera põllul kukub.
Töökoja õue asfaldil
üks vägev masin tukub.

On otsas raudse ruuna võim,
ei jookse, käi, ei rooma,
vaid haruharva näha võib
nii rahulikku looma.

Tal puudub... puudub ainus raud,
üks tillukene kräbal!
Kuid selle kõrval ainult haud
on veidi suurem häda...

Ei aita meistrimehe nipp,
ei külasepa alas,
sest keerulise viguri
peen vabrik valmis valas.

MILVI SEPING

Kuid see on sada versta siit
ja ihne nii mis kole, —
ta toodanguks on defitsiit
ja sedagi ei ole.

Ning juuksed halliks otsib mees
küll maa ja mere kaudu,
küll vildakal ja püstiteel:
kes paneks sukuks raudu!

Kuid ootamas on küpse põld
ja põllu käsud kurjad.
Kel on siin süü? Kel on siin võlg?
... Oh, olgu kanged turjad.

8

Imekaunis
on kartuliõis.
Kahvatulilla,
markisettörn,
südames kuldne piik.

Kas pole tal valus?
Vist ometi ei,
sest heledat rõõmu
maanteest metsani
kiirgab
lillade lillede riik.

9

Otsime sooja
traktori turtsuva külje all, —
keerutab vihma ja lund.
Salalik sõmermaa
virutas kivi kombaini
ja peadpidi masinas
mehed on rohkem kui tund.

Põhjatuul ägedalt
raputab kaskedelt lehti
ja maadligi vagudel
kooldub kolletav malts.
Madalas taevas
üle kõrremaa tulla
kihutab pilv
nagu räämas ja rebitud kalts.

Seisame jälle
raskelt õõtsuval raual
ja riitest läbi
salvab jäine metall. —
Luiged on läinud.
Kas jõuame meie
või ette
sõidab meist enne
külma ja surmaga talv?

10

Ei, tõesti ei saa
seda traktorit põllult
tuua luulesse lõrisema, —
õrnad värsid paneksid plehku
nõnda kuis jalad võtavad.
Las tema möllab
seal hallis kõrres
oma seitsme sahaga,
mis pöörangutel
pilluvad välku,
järel karjuvad kajakad.
Las tema möllab seal hallis kõrres...
Mina aga kõrvad kinni katan,
metsa vaikusse põgenen.
Seal mina palun kollast kaske
anda üks sügiselauluke;
leselehelt värviks juurde

MILVI SEPING

1418

palun mina marjapiisakest,
täna püüa põlistama
sambalt igirohelist.

Nõnda minul saigi
lauluke valmis.
Ometi —
miski on vajaka.
Miski on vale,
miski on puudu...

mürin,

või välgud

või kajakad?

11

Sombune.

Udune.

Hääletus.

Selle päeva karva lindki
lendab vaikides
üle teekäija.

Jala ees vettinud kõrsi
ja lompide tuhmi taevast.
Raagus lepikusiil
taganeb hämarusse,
kus süttib üks aknatäht.

Raske künnimaa taga
mängivad mõtlikud viiulid.

Mati Unt

SÜGISBALL

Stseenid linnaelust

6

Peeter tundis maailma gloobuse järgi, ja ka selle järgi, mis gloobusest oli räägitud. Ta oli maailma osadest näinud joonistusi ja fotosid. Mitmes laulus räägiti maailmast. Televiisor kujutas iga päev maailma maid ja rahvaid.

Peeter ise elas Eestis. Mida kaugemal Eestist kohad asusid, seda üksikumad ja kõledamad nad Peetri arvates olid. Eriti kõledad olid kõik teravad nurgad, mis merre ulatusid, neid nimetati poolsaarteks. Niisugused kohad olid Hea Lootuse neem, Kamtšatka, Tulemaa, Alaska, Taimör. Need olid nagu kõige üksildasemad. Mõned maaninad aga olid tihedas ümbruses, kaaslaste poolt kaitstud, seetõttu nagu soojas. Malaka poolsaar, kus asus Singapur, oli tihedalt teiste saarte vahel. Itaalia ja Kreeka olid Vahemeres varjatud olukorras, soojas. Skandinaavia ei tunginud pealetükkivalt põhja, keeras nagu tagasi, asetas küüru ette. Florida oli niikuinii soe, seda ütles tema nimigi. Täpselt samuti võis võrrelda saari. Mõned olid külmad, kauged ja üksikud: Uus-Meremaa, Island, Gröönimaa, Havai, Kerguelen (kindlasti ulub seal kidura taimestiku kohal tuul). Aga mõned saared olid selgelt teiste kaisus soojas: Kuuba, Haiiti, Madagaskar, kõik Malaisia saared, Jaapani saared, Sitsiilia.

Kuidas elu maailmas käib? Peeter teadis paljusid maakohti, mis olid talle tuttavad ilma, et ta oleks seal käinud. Tal polnudki enam tarvis sinna vaatama minna. Jaapanis oli ainult trügimine, igal pool üksteise vahele surutud, kogu aeg pressitakse, inimeste lõppu ei näe. Pariisis lauldakse ja käiakse talvel palja peaga. Inglismaal lamatakse hästipöetud rohul selili, üks jalg üle teise, pilk taevas. Itaalias karjutakse vahetpidamata. Hispaanias võideldakse härgadega. Venemaa sügavuses, metsade varjus on klaasist hiigelinstituudid, kus töötavad prillidega noormehed, kes vaidlevad kõige üle ja õhtuti tantsivad. Taimõri poolsaarel oodatakse polaarhommikut. Türgis ja Iraanis on kuidagi umbne ja liivane. Sumatral ei tohi jalgu vette panna, sest mudas varitsevad krokodillid, ainult silmad sogasest veest väljas. Aafrikas kogunevad neegrid autode ümber ja vahivad rõõmsalt käratsedes akendest sisse. Tiibeti kloostrite ümber hiilib üksildane lumeinimene. Austraalia on tühi ja lage, kollane. Tulemaal on taevas kogu aeg pilves ja ulub tuul. Brasiilia ürgmetsadest ei leia enam kunagi väljapääsu. Vaikse ookeani sügavuses elavad laternkalad. Pärnus on muul, Valg-

* Algus «Loomingus» nr. 8.

järve põhjas on midagi, Haapsalus istus Tšaikovski kivipingil, Kärdes asub rahumajake, Kilingi-Nõmmel elavad ilusad väikesed tüdrukud.

Nii polnudki maailmas kohta, kus ei oleks midagi olnud. Kus inimesi ei olnud, olid vähemalt liiv ja klibu.

Inimeste põhitegevuseks oli rääkimine, töötamine ja tapmine. Ameerikas räägiti, et kõik on hästi, Euroopas jälle, et kõik on halvasti. Aasias ja Aafrikas räägiti oma asjadest. Austraalias ei räägitudki. Aafrikas tehti tööd käsitsi, Ameerikas masinatega. Hiinas püüti varblasi. Ukrainas saatis põllutööd sümfooniline muusika. Ka tapmises oli suuri erinevusi. Põhja-Ameerikas tulistati püstoliga sõitvast autost. Mehhi- kos tapeti kõrtsides. Vietnamis täristati automaadiga helikopterist. Prantsusmaal kaoti jäljetult. Lääne-Saksamaal kasutati kuulipildujat. Rootsisis sõideti ennast autoga puruks, Soomes uputi ära. Siberis võideldi aastasadu nugadega, Jaapanis mõõkadega.

Üks oli selge: maailma asustasid kahesugused inimesed: halvad ja head. Ema oli püüdnud rääkida, et igas inimeses on nii head kui ka halba, aga see oli vale. Võib-olla oli õige vähe niisuguseid inimesi, kes olid korruga nii head kui halvad, aga neid ei olnud Peeter kohanud. Ühed olid kurjad, teised ei olnud. Näiteks nägi Peeter oma aknast ühte jalutut vanameest, kes lõbu pärast oma ratastooliga teistele otsa sõitis. See oli halb inimene. Need, kellele otsa sõideti, polnud milleski süüdi, ometi vabandasid nad invaliidi ees. Need olid head inimesed. Maailm jagunes kaheks, see oli selge, see oli näha. Head oleksid võinud halvad ära tappa, siis oleks maailm heaks saanud. Kuid head ei tahtnud või ei osanud või ei viitsinud tappa. Nad ootasid, käed rüpes. Halvad aga muudkui märatsesid, neil oli palju rohkem visadust. Sellepärast oligi maailm halb.

Peeter vaatas tänavale. Kui läks korruga mitu meest, siis läksid nad kaklema. Kui läks korruga mitu naist, siis läksid nad sünnipäevale. Kui läksid üks mees ja üks naine, siis läksid nad koju. Kui läks üks mees või üks naine, siis tulid nad töölt. Kaks meest arutasid maailma asju, kaks naist pihtisid teineteisele oma muresid. Inimesed olid kaugelt vaadates ühtemoodi, kuid lähedalt erinesid nad suuresti. Need erinevused ei väljendunud üksnes riietuses, ka näod olid lähedalt vaadates väga erinevad. Mõne nägu oli väga ilus. Tihti olid neil ka riided ilusamad. Mõne nägu oli lausa hirmus ja nende riided olid tihti väga inetud. Võib-olla tegid riided näo inetuks või ilusaks. Ilusatel olid suured silmad, kiire kõnnak, vaikne hääl ja nad hoidsid midagi käes. Inetutel olid väikesed silmad, aeglane kõnnak, kõva hääl ja käsi hoidsid nad taskus. Ilusad olid enamasti üksid, inetud aga enamasti hulgakesi. Ilusad kohtusid ja rääkisid ainult ilusatega, inetud jälle ajasid oma asju omavahel. Pimedal ööl ei olnud näha, kes on ilusad ja kes inetud. Hilissuvel ei põlenud tänavalaternad ja siis võis ainult häälil kuulda. Vahel oli pimedas terve hulk inimesi, ja ei teadnud, kas nad olid inetud või ilusad ja mis nad seal pimedas tegid. See ei selgunudki, sest lõpuks läksid kõik ära ja öö jäi vaikseks. Vahel haukusid pimedas koe- rad, aga polnud näha, kas nad kuulusid kellelegi või olid kodutud. Kassid karjusid inimese häälega, neil oli midagi viga, aga nende keelest ei saanud aru. Kui inimesed karjusid nagu kassid, siis olid nad purjus. Hommikuks magasid nad end välja ja olid jälle vaiksed. Viinapudelid

olid erinevate siltidega, aga kõigil neil oli ühesugune mõju. Milleks siis tehti erinevaid viinasid? Peeter ei teadnud seda.

Maal oli vähe inimesi, nii häid kui ka halbu. Sellepärast oli maal õudsem. Seal olid metsad ja metsades elasid loomad. Peeter kartis neid, sest ta ei teadnud, millised nad on. Mets varjas loomi. Aga nad viibisid metsas, see oli kindel. Kindlasti oli metsas hunt. Kindlasti oli seal karu. Lehestik varjas rebast, ilvest, kärnkonna, ussi. Kord soos marjul hakkas Peeter nutma. Ussid olid salalikud, ei näidanud ennast. Aga võsa kahises nende häältest. Laugaste vesi oli õline ja liikumatu. Peeter tahtis, et ema ta seljas soost välja viiks. Ta jalad vajusid samblasse, aga sambla all võis keegi ennast peita. Asfaldil oli kõik näha, viimnegi putukas. Tänaval oli kõik kaugele näha. Koltunud lehed pühiti kohe ära. Lume vastu viskas kojamees soola. Aga maainimeste saapad olid mullaga koos. Neil polnud asfaldi. Neil oli maa. Sellepärast neid nimetatigi maainimesteks. Aafrikas elasid võsainimesed, Tiibetis lumeinimesed, vanal ajal tegutsesid ürginimesed. Peeter tundis linna ja maainimesi. Ta ise oli linnainimene.

Ta istus televiisori ees. Ta kuulis, et ameeriklane Edward Jost, kes oli hakanud õhupallil Atlandi ookeani ületama, oli poolest maast õnnelikult jagu saanud. Üksildane vapper hull asus parajasti viiesaja miili kaugusel Assoori saartest. Kogu maailm ootas Edward Jostist uusi teateid.

Õhupallil pole mootoreid, mõtles Peeter. Õhupall on vaikne. Kui Edward Jost on korralik inimene, siis ehk räägib jumal temaga seal ülal. Kui jumal teisi ei märka, siis Edward Josti märkab ta kindlasti.

HILISSÜGIS

1

Eero kirjutas luuletusi enamasti nelinurksetele paberilehtedele suurusel 29×21 sentimeetrit. Need lehed olid enam-vähem valged, mõnikord veidi kollakad. Ühele lehele mahtus kolmkümmend rida. Igasse ritta oleks mahtunud üle kuuekümne tähe, kui read oleksid olnud kirjutatud äärest ääreni, kuid luuleread on enamasti lühemad. Tähed olid alati samad, need, mis kirjutusmasin pakkus. Mõnikord tundus Eerole pärast luuletuse lõpetamist, et ta on suutnud väljendada kogu oma elukontseptsiooni sellel päeval, öelnud viie reaga kõik, mis tal maailma kohta veel öelda on. Kuid hiljem leidis ta vaid tuttavaid tähti tuttavalt paberil. Siis valdas teda masendus, et luule väljendusvahendid on nii piiratud. Ta kadestas neid kunste, mis on seotud kehaga, häälega, värviga. Kus tungitakse elu sisse, vaadatakse silma, karjutakse, muudetakse kuju, kaotakse ära, käiakse teises maailmas. Kus kunsti haardest ei pääse. Nagu teatris, kus pannakse rusikas nina alla ja lastakse valgust silma, nagu kinos, kust seansi ajal on piinlik lahkuda, nagu muusikas, mis mõjub vegetatiivsele närvisüsteemile juba üksnes oma lärmiga ja paneb seda rohkem sipelgaid mööda selga jooksuma, mida

enam on orkestrante või lauljaid. Aga luule vaikib. Suletud raamatutesse, mida peab avama. Avama heatahtlikult. Kaasa looma. Siis hakkab rääkima, siis soojendab. Kui Eero kõhklused kaasaegse luule funktsiooni suhtes läksid väga suureks, siis luges ta kolleegide eneseväljendusi ja need andsid talle tuge. Ta luges, et Jaan Kross oli luulet nimetanud ühiskonna enesetunnetusorganiks, Belinski rahva iseteadvuseks, vaimse elu õieks ja viljaks, Feuerbach inimkonna südametunnistuseks. Lamartine oli arvanud, et luule on suursuguseim vorm, mille inimõte võib omandada. Shelley oli luuletajat nimetanud ööbikuks, Tolstoi tuleks, mis süttib inimese hinges, Kaplinski kanaarilinnuks kaevanduses, kes hoiatab gaasi kontsentratsiooni suurenemise eest, Platon tiibadega olevuseks. Anna Haava oli öelnud: luule, see on leekiv tõde, veri sinu südamest, seda pead sa ilmutama, hoolimata enesest. Kaplinski oli luuletamist nimetanud täielikult vabaks tegevuseks, Ungaretti vaimse tasakaalu otsimiseks mateeria vastu. Enzensberger tõe tootmise vahendiks. Valmar Adams oli arvanud, et luule ei ole hoone, kus komandandiks kroonu ätt, vaid selle tühja taeva poole kaks väljasirutatud kätt. Puškin oli olnud kindel, et ta laulis priiusest ja hoidis inimlikku autunnet julmal ajastul. Johannes R. Becher väitis, et riigil on luulet tarvis, et saada kõigiti inimlikuks ja oma inimlikkuse tasapinda avardada ja tõsta. Lermontov oli arvanud, et tema luule on kõlanud nagu tornis kutsekella hääli nii peol kui rahva hädaajal. Jakob Liiv mäletas, et ju vara tuli talle vastu luule ja hüüdis: laps, ma otsin sind! Eva-Liisa Manner ütles, et luule on viis elada ja ainus viis surra. Karl Eduard Sööt väitis, et temal olla kõike küllaga ja ta võib vabal ilul seda laulus panna helkima. Valgustus ja muusika näitelavale, hinge muusika, mesipuu täis mett, tähine öö, apelsiniõis ja lipp, öde, ema ja mõrsja, intellekti pidupäev. Altamira päikesetõusukarva mustalakalised härjad paistmas läbi Uraani-lenduri rohekast klaasist skafandri, südame veri, vana vein — nii nimetasid luuletajad luulet.

Aga luuletajatel oli ka nõrkushetki. Benn nimetas pahas tujus end olendiks, kes on iseenda risti lõõnud, ja väitis, et luuletamine tähendab otsustavaid asju arusaamatus keeles ülistada. Johnny B. Isotamm ütles otse, et luuletamine pole üldse töö. Paul-Eerik Rummo võrdles luuletust sõnadest sõrmega, mis osutab millegi poole, ja kahetses, et luulearmastajad vaatavad sõrme, aga mitte asja, millele osutatakse. Brecht tahtis luuletada õitsvatest õunapuudest, aga ainult jälestus füüreri kõnede üle sundis teda sulge haarama. Betti Alver teadis hetki, kus laulik kadus parisnike purjus salgast, et altari, mis hulkade eest peidet, kui viimne usklik ümmardada valgust.

Anna Haava oli öelnud, et luule — see ei tule tuulest ega kuku käisest ka. Jüri Üdi küsis: mis on see luuletaja luule? Ja vastas: see on — kui mõtled elule ja millelegi muule. Paul-Eerik Rummo väitis, et luuletused on juhuslikud kujud, mille luule on võtnud. Sama arvas ka Kaplinski: luule tuleb meisse ja dikteerib end.

Küllap see nii oligi. Luuletused tulid ise. Eero kadestas proosakirjanikke, kes ilmselt vajasid inspiratsiooni — kuidas muidu said nad nii pikka ja rasket tööd teha. Eriti Balzac või Simenon. Nende puhul pidi inspiratsioon mängus olema. Eugène Sue ei saanud ometi öelda, et proosa tuleb temasse ja dikteerib end. Temal ja temasugustel pidi

olema jumalik säde. Eero ei teadnud, mis see tähendab. Temal jäi üle ainult luuletused üles kirjutada.

Aga pärast vastutas nimeliselt tema, ehkki luule oli tema sule all vaid juhuslikke kujusid võtnud. Ta kauples enda nimel. Oli komme luuletusi müüa. See tundus mõnele inetu, kuid see oli euroopa kultuuris vana traditsioon. Kõik luuletajad olid nii teinud. Andsid luuletuse ja said raha vastu. Sellel oli oma põhjendus. Luuletamine on ikkagi töö, vähemalt kas või selles mõttes, et luuletamine on see töö, mida nimelt luuletaja kõige paremini oskab. Ja kui ta tõesti ka ei ole töö, on ainult hullus või veel midagi muud, siis ei tohi ennast sellest segada lasta ja tuleb luuletuste eest raha vastu võtta, et süüa osta ja riideid ka. Kui sootsium otsustas kord hulle taluda, isegi neile peale maksta, siis tuleb seda ära kasutada — jumal teab, millal sootsiumil see tuju üle läheb.

Üks näide selle kohta, kui hullud on luuletajad.

Varahommikul helises Eero voodi ääres telefon. Kõige halvemale mõeldes võttis ta unise käega toru. Helistas nonkonformistlik kolleeg, kes alati mõne iseseisva mõttega välja tuli. Ka täna. Palju õnne, hõiskas kolleeg. Ma tänan, kogeles Eero. Eks ole vahva, küsis kolleeg, tõesti — aga miks sa ei küsi, mis on vahva ja mille puhul ma sulle õieti õnne soovin? Eero ajas ennast voodis istukile. Mis on siis juhtunud? Mille puhul õnnitletakse luuletajat hommikul kell seitse? Mis saab olla luuletajale juhtunud? On talle auto annetatud? Pääseb ta Itaaliasse? Vajuvat Veneetsiat vaatama? Saab ta uue korteri? Ilmub ta raamat inglise või vene keeles? Mis on juhtunud luuletajaga?!

kas sa siis tõesti ei tea
kui saas kolleeg edasi
kõik kõik teavad juba
ausõna ma tõesti ei tea
vastas Eero
sa oled rahvakirjanikuks saanud
vastav aunimetus on rahva poolt sulle antud
vastav dokument on ajalehtedes avaldatud
mina rahvakirjanik
ei suutnud Eero uskuda
jah nüüd sa oled rahvakirjanik
Eero neelatas

Järgnes ülipikk paus. Kolleeg oli omakord hämmastunud. Kuule, kas sa jäid uskuma? küsis ta siis. Ei jäänud, ütles Eero. Kolleeg naeris mahlakalt. Tegin seda nalja täna hommikul juba viie mehega! Ta nimetas nimes. Kõik jäid uskuma, jätkas kolleeg. Ta rääkis detaile sellest, kuidas kolleegid olid reageerinud. Eero kuulas, tõusis siis toru ikka kõrva ääres hoides voodist ja vaatas õue. Oli ilus ja päikesepaisteline ilm. Tõeline kaunis sügisilm, päris klassikaline. Eero märkas, et tänavavalgustus oli põlema unustatud. Meestel oli see ilmselt meelest läinud. Põlevad pirnid olid päikesega võrreldes kollased ja heledad. Käi oma lollustega kuradile! ütles Eero lõplikult solvudes. Teha nalja

Küue kirjanikuga varahommikul, üne pealt! Kolleegi anarhism ületas kõik piirid. Ehk on hulluks läinud? mõtles Eero. Kuule, oled sa kuulnud niisugust juttu, et ma olla hulluks läinud? küsis kolleeg otsekui Eero mõtteid lugedes. Tal oli tekkinud kujutlus, et poeet peab olema hull. Ei ole kuulnud, vastas Eero jõhkvalt. Kolleeg ütles pettunult head aega ja pani toru ära. Eero tuju oli kauni päeva koidikul rikutud. Tema ei olnud rahvakirjanik ja kolleeg ei olnud hull. Eero oli rahvast eemal seisev kirjanik ja kolleeg oli harilik mees. See oli kurb, aga tõsi.

Lõunase postiga tuli kiri tulemaalaselt ja üks raamatupakk. Kiri oli lühike. Tulemaalane olnud õnnelik Mustamäel, sõprade seas, kes teda mõistnud ja temast aru saanud. Raamatus olid Tulemaa muinasjutud. Esimene oli legend uputusest. Vesi olla kord uputanud kogu maa. Mitmed inimesed muutunud hüljesteks ja kormoranideks. Ja vee langes jäänudki nad hüljesteks ja kormoranideks. Õnnetuse põhjus olnud selles, et šamaanid polevat vee tõusmist õigel ajal märganud. Aga kui vesi järgmisel korral tõusma hakkas, märkasid šamaanid seda varakult ja panid veetõusu seisma. Inimesed said maa peal edasi elada.

Kui Eero kirja käest pani, oli aknast näha surmavaikus ja rahu, mis valitses terves linnaosas hommikupooliti. Lapsed olid koolis, pätid põõnasid, tööinimesed töötasid vabrikutes ja büroodes. Hiigelkarbid tukkusid melanhooliselt ja otsekui igatsesid midagi. Nende sadades silmades oli loid küsimus. Üksainus roosa öösärk nukras sügismaastikus, külmas tuules. Eero tõmbas kardinad ette ja süütas tule, nagu oleks öö. Ta ei tahtnud ennast maailmast isoleerida. Ega ta tõmbunud elevandi luust torni, aga ta armastas maailma vaadata teises valguses.

Ta hakkas lugema ja luges terve päeva. Öhtupoole hakkas veri käima, Eero oli seda tüüpi mees, juba kella nelja ajal rahutu, kippus õue, lugejate juurde. Kuid väljas polnud midagi teha. Üksainus supermarket, inimesi ja makarone täis. Ei pargipinke ega baare, ei muuseume ega kinosid. Raske oli aega veeta. Ta kõndis ja unistas paremast maailmast. Ta unistas talvest. Siis ei teki külmatunnet, siis on uni. Sügisel lõikab tuul lihast ja luust läbi. Kõik on kaugel ja kõrgel. On tunne, et sind on unustatud. Sind on peetud tugevamaks, kui sa oled, ja jäetud põhjamaale ära ootama. Kui pimenes, läks Eero kodu poole tagasi. Äkki nägi ta oma aknas tuld. Mis käis sel hetkel küll läbi ta pea? Ta pidi tunnistama, et mõtles, et naine on tagasi tulnud. Ta teadis, et see poleks miski õnn, kuid ometi kiirendas ta sammu. Ta ruttas ega mõelnud, mille poole ta ruttab. Ust avades ei tundnud ta külalise lõhna ja sai aru, et on juhtunud see, mida ta kohe aimas, kuid ei julgenud endale tunnistada: ta ise oli tule põlema unustanud, pannud selle põlema juba hommikul. Ta tuba oli tühi

tühi ja soe
laual olid luuletused
aga lugejat ei olnud
kus on mu lugeja mõtles Eero
minu armas luulesõber

Kui August Kask prügikastist möödus, hüppas sealt välja suur kõhn kass ja kadus põosastesse. August Kask sülitas kolm korda üle öla. Ta ei usaldanud linnaloomi peale tõukoerte. Kord öösel oli ta köögis ehmatanud hiirt ja see oli jooksnud üle ta palja jalalaba. Kassid kisen-dasid hoovil öösiti võika häälega: ei tea, keda nad jäljendasid. Vahel oli nagu inimene, vahel nagu öökull, vahel nagu hullumeelne. Millest nad rääkisid, milliseid apokalüptilisi teateid vahetasid? Ent kõige ähvardavamalt mõjusid siiski kajakad. August Kask oli küll lugenud, et massilinnuna on kajakas Eestis päris uus lind, et tema arv hakkas kasvama alles möödunud sajandil ja et nüüd tekib neid järjest juurde. Kuid kajakas pidi ometi olema merelind! Nüüd aga hõljusid nad siin hiiglasliku prügilasu kohal, eelistasid linna merele, prügikastide solki ja haisu soolase vee ja vetikate lõhnale, suletust vabadusele. Aeg-ajalt hullusid need parved nagu mingis indutseeritud hüsteerias või haig-lases tigidushoos, hakkasid tegema kvartalite sügavuses metsikuid ja ebaloogilisi ringe, tulid raevukalt kiljudes, liikumatud silmad punnis otse akende suunas, ja inimesed muudugi märkasid seda ja igaüks rea-geeris omamoodi — kes heitis lähenevale parvele lepituseks vastu leiba, mida linnud õhust haarasid, kes püüdis tutvuse sobitamiseks jäljendada kajaka häält. Kajakas näis olevat samuti tasakaalust välja- viidud liik nagu inimene. Kui nad August Kase akna poole tulid, tõm-bas see ruttu kardina ette ja hiilis pilust pettunud lindude viha-seid lõustu. Oli teisigi linde, kes linna eelistasid: varblased keksisid asfaldil, tihased asustasid postkaste, tuvid passisid akende taga, kuid need ei olnud nii agressiivsed kui kajakad. Või polnud neid veel nii palju?

Inimesi oli aga küll palju. August Kask oli neile alati pööranud suurt tähelepanu. Mõne aasta jooksul olid tal tekkinud omad lemmikud ja omad vaenlased. Ta teadis nende liikumise kellaaegu ja radu. Loomu-likult ei armastanud August Kask inimesi, kes kõndisid väljaspool tee-radu. Ta nägi kõrgelt, kuidas muru juba mõne nädalaga ära tallati. Siis tulid veel poisikeste hordid ja mängisid barbaarset jalgpalli. Nende kähisevatest möiretest kaikus taevaalune. Oli õhtuid, kus õuel puhkes täielik sõda. Mängiti luuremänge ja piinamist. August Kask oli laste esituses näinud ülekuulamisi, hukkamisi ja kohtuprotsesse. Kõrgel taeva all oma toas seistes mõtles August Kask õudusega ajale, kui saab elujõuliseks inimtõug, kel pole ei kasvatust ega ajalugu, kes ei tea, kust ja miks ta on kunagi siia tulnud. August Kask nägi ka esi-meste armusuhete teket, puberteedieelseid poisikesi tüdrukutele sil-matorkavat ja sihilikku põlgust üles näitamas, nägi tasaseid salajasi keskustelemissi, aga ta juhtus nägema ka joodikute hoolimatuid ja loo-malikke suguühteid. August Kask oli skeptik inimese suhtes. Teda ei üllatanud, kui lapsed üksteist söekivituhaast granaatidega pildusid, kui nad kividest tabatuna kriiskavalt röökisid, kui joodikud öökides lumme vajusid ja uinusid. Kord tuleb kättemaks, mõtles August Kask, kord tasub see tõug kõige eest, mis ta on teinud. Et ta on kõlb-matu, terve see tõug maakera pinnal, oli August Kask ammu kindlaks teinud.

Kunagi oli August Kask pimeduse jõududele jõuga vastu astunud. Ta astus rahvamalevasse. Öösel enne lõplikku otsustamist oli ta voodis lamades mõelnud, et miks mitte, miks mitte puhastada roomajatest ja ämblikkudest tänavaid, miks mitte heita puuridesse marutõbiseid koeri. Kui vastikuks muutus August Kase arvates linn õhtul! Olid terved inimtõud, kes hämaruse saabudes päevavalgele ilmusid. August Kask nimetas neid ahjualusteks, sest nad ronisid alles pimedas välja. Nii nagu rottide migratsioonidel on aastati erinevusi, oli August Kask aastati tähendanud suuri erinevusi ka ahjualuste migratsioonides. Seejuures ei olnud ta osanud välja selgitada põhjusi. Kliima ei mõjunud: vahel liikusid hämarad jõud massiliselt hea ilmaga, vahel isegi läbi tuule ja tormi. Teinekord vastupidi. Õhurõhk, kuu ja tähtede seisud, bioloogilised rütmid, kaugete tähekoegade liikumine, maakerasisesed pinged, päikeseplekid, aegruumi kõverused — mis küll mõjutas põhjakihi närvisüsteemi ja aktiivsust?

August Kask oli rahvamalevas ainult aasta. Ta oli ennast ülehinnanud. Ta ei talunud verd, ta ei talunud joodikute, kodutute ja kogu deklasseerunud elemendi hinge haisugi. Oleks tohtinud neid kaugelt ekskuteerida, oleks ta seda teinud. Aga ühiskond ei usaldanud talle auto maati, ühiskond keelas igasuguse omakohtu. Hea küll, üks ühiskond tea, mis ta teeb, üks ta ise siis pärast kannata, mõtles August Kask. Hiljem oli August Kask tänaval hukanud inimesi mõttega, määrinud neile pilguga kaela mõne surmahaiguse või õnnetuse. Oli halva tuju päevi, kus August Kask hukkas mitusada inimest, muidugi igal juhul eraldi hoolega asja läbi mõeldes ja hukkamõistetut põhjalikult takseerides. Kui palju sotsiaalselt ebameeldivaid tüüpe oli August Kase sanitaritegevus juba likvideerinud? Kümneid tuhandeid. August Kask oli nagu huntki vajalik ökoloogiline tegur. Kuid ükskord tuli talle esimest korda pähe, et tema mõttemäng ongi ehk tõeks läinud, ta pole ju mitte ühtki juhust hiljem kontrollinud: äkki on need tüübid infarkti surnud või autoõnnetusel hukkunud.

Kuid ka korralikud ja igati hästi funktsioneerivad inimesed olid jubedad. Tihti ilmus rõdudele kohutavalt pakse naisi, kes pisikestest silmadest ümbrust uurisid ja ise seejuures midagi peost mugisid. Alati oli neil seljas roosa pesu, nagu ei teaks nad ühegi teise värvitooni olemasolust. Nad ei rääkinud kunagi midagi. August Kask oletas, et nad söövad vorsti ja nende suust tuleb värske liha lõhna nagu koertel (Below). Kelle arvel nad söid? Kas poleks ehk olnud tarvis neid endid sööta india ja pakistani lastele, kes täna, sel sekundil, või homme või ülehomme nälga surevad? Aga mehed polnud paremad. Ka need, kes tänaval ei tuikunud ega mõiranud, jõid õhtuti rõdudel viina ja pühkisid rasvaseid käsi juustesse. Muidugi oli see siiski ainult osa inimkonnast.

August Kask ei suhtunud inimkonnasse sugugi nii ühekülgselt. Ta hindas paljusid. Kuid ühte pidi siiski ausalt ütleva: ilusaid inimesi oli tõesti vähe, nii ilusaid naisi kui ka ilusaid mehi. Isegi need vähesed kõndisid inetult. Nad tassisid käes vastikuid asju ja loopisid majade vahele jäledaid esemeid, lahtiste kõhtudega tugitoole ja pannide all hoitud raamatuid. Prügikastide ümbruses vedeles asju, mille nime ega

otstarvet August Kask ei teadnud. Ka prügikastid ise voolasid üle ääre kahtlastest objektidest, mis päikese käes särasid või siis väljakanatamatult haisesid. Tuhka raputati aknast alla, vaipu klopiti aknast alla, solki valati aknast alla, keegi ei hoolinud sellest, kes parajasti alla jäi. Pärast uut aastat oli näha näärikuuskedeks raiutud metsa suurus. Siis panid poisikesed kuivanud kuused põlema ja tantsisid ohvritule ümber sõjatantsu. Poisikesed olid küll õnneks varmad joodikute poolt põõsaste alla jäetud pudeleid koristama: see oli ka ainus, milleks poisikesed kõlbasid.

Mõned inimesed kiitsid uut linnaosa just tema puhtuse pärast. Ah, kui võrrelda nende jubedate agulitega! ütlesid nad. Oh, kui te tuleksite vanalinna! ohkasid nad. Käige ometi Koplis! virisesid nad. Tõsi, siin oli palgatud korrastajaid, iga päev viidi rämps minema, manööverdasid prahiautod, kojamehed riisusid muru, ühiskond puhastas vahetpidamata oma Augeiase talle, kuid ei saanud petta August Kasket, kes oma vaatepunktist nägi palju salajasi tendentse, mis jäid nähtamatuks juhuslikele möödujatele. Väline heaolu ei lohutanud August Kasket, tema teadis, mis inimesed tegelikult teevad.

Ta oli kõigea harjunud. Kui pühapäeva hommikul kella kuue ajal teda äratasid püssipaugud, siis ta ei arvanud, et sõda on alanud, vaid teadis, et laupäeval ennast lakku täisjoonud mehed taovad andestuse saavutamiseks vaipu tolmust puhtaks. Igal mehel oli varuks kümneid vaipu. Küllap katsid nad vaipadega ka köögid ja vannitoad. Ja siis nad puhastasid neid vaipu ja puhastasid ja tolmupilv kerkis hommi-kuse linna kohale, küllap tõusis stratosfääri välja.

August Kask heietas süngeid mõtteid, mis temas olid tekkinud hii-gelkassi nähes. Ta siirdus poe poole, käes suur võrk piimapudelitega. Poe juures kakerdas juba päeval joodikuid. Küll oli neil palju aega! Olid nad puhkusel? Olid nad invaliidid? Miks nad töö ei käinud? Kust said nad juomaraha? Need küsimused vaevasid August Kasket, kui ta põlastavalt mantlihõlmadega lehvitades põhjakihist möödus. Nagu tavaliselt märgistas ta mõned neist surmale. Siis sisenes ta taara vastu-võturuumi, kus lookles pikk saba (järjekord). Parajasti andis pudeleid ära päris korraliku välimusega mees. August Kask loendas kraami, mis mees letile ladus. Ta oli toonud kümme viinapudelit, viis konjaki-pudelit, seitse veinipudelit, viisteist õllepudelit ja ainult kaks piima-pudelit. Ometi nägi ta hea ja õitsev välja. Kui vastupidav on soome-ugrilane! Milline magu ja maks tal on! Välismaa filmides võib näha, kuidas mehed paarist pudelist õllest täis jäävad, laua alla vajuvad. Sellele mehele järgnes üks naine, kes tõi neliteist veinipudelit. Kui palju joodi Mustamäel ühe ööga ära? Kes seda oskas kokku arvata? Ja andmeid polnud ka kuskilt saada. Ta kasutas kaudseid andmeid, püüdis ise konstrueerida statistikat. Tsaristlikul Venemaal oli 1882. aastal joodud 60 miljonit pange neljakümneksaastilist viina, 1914. aastal aga juba 104 miljonit pange. Esimesel juhul oli elanike arv umbes sada miljonit, teisel juhul umbes sada viiskümmend viis miljonit. Kui jagada, saame inimese peale umbes 0,7 pange viina ehk umbes kaheksa ja pool liitrit. Korrutame nüüd selle arvu Mustamäe umbkaudse elanikkonnaga ja me saame umbes seitsesada kaheksakümmend tuhat liitrit aastas ehk umbes kaks tuhat ükssada liitrit (ehk neli tuhat kaks-

sada pudelit) viina päevas. Tõesti nii vähe? küsis August Kask endalt, pead tõstes ja pliiatsit käest pannes. Ma pole arvestanud sissesõitnuid ja teiste linnade elanikke, kes viibivad Mustamäel ja jooivad. Ma pole arvestanud tuhandeid asju, mida joodikute juures on vaja arvestada.

Kuu peale tuleks nad kõik saata, oli ta endale öelnud.

August Kask, kes tihti luges, meenutas Saul Bellow' romaani, kus mister Sammler pettub moodsas linnakultuuris ja hakkab isegi toetama ühe india teadlase ideed Kuu peale ülekolimisest. Hindu käsitleb inimkonna ümberasumist mõnevõrra metafüüsilise probleemina. Sammler küll hakkab kahtlema, et kas poleks õigem asjad Maal («mr. Sammleri planeedil») enne korda teha — seda kinnitab kirjaniku poolt sissetoodud huvitav detail: kõrgteoreetilise arutluse ajal lõhkeb vannitoas toru, algab uputus ja tuleb kutsuda tuletõrje.

Kindlasti pidi Bellow teadma projektist, mis vahest juba siis kõne all oli, ehk vaid ulmeideena, kuid mis nüüd näib võtvat konkreetsemad piirjooned. Et midagi kohe ette võtta ülerahvastumise palge ees, on Princetoni teadlased välja töötanud täiesti tõsiselt võetava kosmosejaamade programmi. Need jaamad peaksid tiirlema ümber Kuu. Esimene neist peaks valmima 1988. aastal. See oleks kilomeeter pikk, raadius 100 meetrit. Ta peaks mahutama 10 000 inimest. Järgmiste vastavad andmed oleksid niisugused: 1996: 3,2 km korda 320 meetrit, 150 000 inimest. 2002: 10 kilomeetrit korda 1 kilomeeter, 1 miljon inimest. 2008: 32 kilomeetrit korda 3,2 kilomeetrit, 10 miljonit inimest. Enamik maakidest ja pinnasest kaevandatakse Kuul. Maalt tuleks üpris vähe kaasa võtta. Esimene jaam läheks maksma 96 miljardit dollarit. Sellest vahendite viimine Kuule ja sealse baasi rajamine maksaks 20 miljardit, materjali toimetamine Kuu orbiidile 40 miljardit. Oli isegi välja arvutatud, et esimese jaama ehitamiseks tulnuks Kuult kaevandada 20 000 tonni alumiiniumi, klaasi lähteaineid 10 000 tonni ja pinnast 420 000 tonni. Muidugi oli mõeldud kunstliku raskusjõu loomisele, tiigikestele, metsasaludele ja jõgedele. Ka elukutseid oli välja pakutud, näiteks mehele konstruktori, naisele programmeerija elukutse. Nii loodeti Maa peal natuke ruumi teha, rajades inimestele taevasse mugavad kodud.

Pärnus oli August Kask kord näinud imelikku tänavat. Ühel pool tänavat oli pikk valge müür. Teisel pool tänavat olid sünnitusmaja, haigla, surnukuur ja kirik. Muid maju sellel tänaval ei olnudki. Sellel tänaval võis kunagi terve elu ära elada. Sünnid, oled haiglas, sured ära, maetakse maha. Ja ongi kõik. Miks ei saaks kosmosejaamas kõiki asju ära ajada? Sünnid, teed teaduslikku tööd, oled haiglas, sured ära, visatakse kosmosesse. Ja kui tõesti veel ka pilved on taevas ja tuuleke liigub, siis ei tohi küll enam midagi nõuda.

Riskantne oli ainult see, et August Kask poleks saatnud kosmosesse mitte eliiti, vaid hoopis allakäinud elementi. Ta ei kujutanud oma fantaasia kõiki tagajärgi ette. Mis küll siis taevas toimuma hakkaks! Salateaduste ähvardused läheksid lõpuks ometi täide. Mitte enam kujuteldavad, ennast peitvad ja nähtamatud, vaid lihast ning verest deemonid ratsutaksid luua seljas. Omasuguseid laaberdaks tähtede vahel. Toidujäänustega taldrikuid ja õllepudeleid lendaks Maa poole. Orbiitidel

tiirleks okset. Kuidas pätid murraksid Kuu küljest kamakaid, millise tegevusvälja leiaks endale vandalism! Terve taevakeha kogu oma neit-silikkuses! Lastele näidataks öösel kosmiliste jõudude heitlusi. Mehed Kuu peal! Elu käib!

August Kask seisis pudelisabas ligi pool tundi. Pudelikotti ta käest ei pannud, ehkki teised tegid nii — asetasi pudelikotid seinä äärde ja ootasid, käed taskus. Kord oli ühel sellisel laisal mehel pudelikott ümber läinud ja kõik pudelid puruks kukkunud. August Kask ei tahtnud, et tema pudelitega nii juhtuks. Ta hoidis kotti käes. Siis hakkas üks mees temaga rääkima. Mehe suust tuli õllehaisu ja tema sõnadest ei saanud aru. Mees küsis viisteist kopikat. Ja see oli siis jumala loom? August Kask ei teinud mehest väljagi, mille peale see solvus. Kas ma ei olegi elus inimene? küsis ta nüüd ometi arusaadavalt. Ei, vastas August Kask külmalt ja vaatas mehest mööda.

Kas August Kask eksis? Elu on nimetatud üheks materia liikumise vormiks, millele on iseloomulik orgaaniliste makromolekulide olemasolu. Elu põhiüksuseks on teatavasti rakk, mis omakorda koosneb peamiselt protoplasmast. Elu tähtsaimad tunnused on paljunemine, ärritatavus, liikumine, ainevahetus ja veel midagi. Kuidas see elu on tekkinud, seda ei osata päris täpselt ikkagi seletada. Liikide arv on suur — viirusest inimeseni, bakteritest mammutini. Inimene tegi läbi mitmeid arenguetappe, kuid mõned arvavad, et juba 40 000 aasta eest oli olemas olend, kes meenutab praegust inimest. Inimene kuulub loomariiki, keelikloomade hõimkonda, selgroogsete alamhõimkonda, primaatide klassi, inimeste sugukonda, inimese perekonda, kus inimese arvates on ainus liik — *Homo sapiens* (hästi ikka endast arvatud küll), ohkas August Kask. Seoses haistmismeele taandarenemisega on inimese koon vähenenud, hambad on kohandunud äärmiselt mitmekesise, kuid mitte eriti kõva toidu söömiseks; karvu on inimese nahal vähe, aga teatavasti katab ta ennast riietega ja võib seetõttu elada peaaegu igas paigas meie maakeral. Tema käed sobivad töötamiseks, tema jalad käimiseks, aju mõtlemiseks. Vähemalt nimetatakse seda viimast nii. Aju suurus on indiviiditi väga erinev. Byroni aju kaalus 2238 grammi, Turgenevi aju 2012 grammi, Whitmani aju 1282 grammi, kuid äärmiselt vaimuka France'i aju oli ainult 1017-grammine. Peaaju koostis on umbes 15 miljardit närvirakku. Mis selle ajuga kõik pole välja mõeldud! Puri, ader, ratas, raud, katapult, paber, püssirohi, number null, läätsed, õlimaaliid, trükikunst, jumal ja selle tapmine, aatomiteooria, aurumasin, elekter, evolutsiooniteooria, plastmassid, relatiivsusteooria, kosmoselennud, küberneetika, lennuk, vitamiinid, alateadvus, geneetika, lahustuv kohv! Seitsmeteistkümnendal sajandil tapeti sõdades 3,3 miljonit inimest, kaheksateistkümnendal sajandil 5,4 miljonit, 1801—1913 5,7 miljonit, Esimeses maailmasõjas 9 miljonit, Teises maailmasõjas üle 50 miljoni. Peale sõdade on leitud veel järgmisi tapmise ja enesetapmise viise: nälg, orjus, vanglad, inimohvrid, tsõlibaat, abort, mõrv, autod, mootorrattad, surmanuhtlus, duell, enesetapp, sport, vaba aja veetmine (Desmond Morris). August Kask ei pidanud liigikaaslast inimeseks. Ta ei tunnistanud inimlikkuse kui mõiste suurt venivust. Ta ei austanud inimese universaalsust. Vägistamise, palgasõdurluse, läbiotsimise, surmanuhtluse ja pealtkuulamise kõrval eksisteerivad nii-

sama edukalt ikebana, Rilke luule, lasteaiad, hambaarstid ja psühho-deelilised jumalateenistused. Kuid on öeldud, et aine üldse eksisteerib üle noatera. Oleme tänulikud juba selle eest, et oleme aine. Juba seegi olevat suur õnn — koosneda molekulidest.

Koju jõudes kuulis August Kask kahjurõmuga, et ameeriklase Edward Josti õhupall oli lekkima hakanud ja laskunud Assoori saarte lähedal ookeani. Tuul oli pealegi hakanud teda tagasi Ameerika poole ajama. 1200 kilomeetrit oli veel lennata. Üks kaubalaev oli vanamehe peale võtnud ja Gibraltarisse toimetanud. Paras sulle, mõtles August Kask Edward Jostist, omavanusest. Kes käskis vanas eas lolli mängida.

3

Neli aastat tagasi oli arhitekt Maurer olnud arhitektide suvelaagris kaugel läänerannikul. Tegelikult polnud see enam mingi suvelaager, sest meri oli juba külm, ainult päike paistis veel soojalt. Septembri-tormid olid just tulekul.

Pärast loengut läks Maurer ühe naissekretäriaga mööda randa. Valged laineharjad tumesinises avaruses mõjusid Maurerile. Ta hingas sügavalt sisse. Käes oli tal spinning. Tegelikult ei osanud ta kala püüda, kuid spinning oli rannas jalutamiseks vajalik alibi. Ka endale, sest niisama jalutada Maurer ei osanud, ehkki tahtis. Nüüd nägid kõik, et Maurer läks kalale, keegi ei mõelnud, et Maurer läks kurameerima. Maurer ise ka ei teadnud, kas ta läks kalale või kurameerima. Kala ta ju ei söönud. Mis tõeliselt siis tõi teda sügisese mere äärde, viimase suvepäikese soojusesse ilusa naisega, spinning käes? Võib-olla elu ajalikkuse tajumine, võib-olla alateadlik soov püüda ookeani anonüümsusest välja suur kala, konkretiseerida seeläbi ennast, oma elu ja soove? Alguses olnud ju ainult vesi, mille kohal lehvits jumala vaim. Kõik võimalused olid siis veel olemas. Saared tõusid merest, kalad hüppasid korraks välja ja lupsatasid tagasi. Jumal teab, mis seal all nüüdki tegelikult oli, iial ei võinud aimata, mis spinningu otsa jääb. Mis puutub näkitaolistesse olenditesse, siis neid polnud arhitekt Maureril seekord mõtet püüda. Üks neist käis parajasti ta kõrval mööda adruvalle. Ta punakad lopsakad juuksed lehvitsid meretuules. Ta oli võluvalt rumal, kuid Maurer mõtles ta rumalamaks, kui ta tegelikult oli. Maskuliinselt ümisedes ja spinninguga vehkides ruttas Maurer ees, naine sibas järele. Laagrit ei paistnud enam: nad olid tulnud ümber neeme-tipu. Nüüd oleks võinud samm aeglustada, kuid Maurer ei hoolinud asjaoludest, pigem lisas sammu. Alles siis, kui naine palus tal aeglase-malt käia, tal olla kõrge kontsaga kingadega raske, jäi Maurer seisma. Ta pani spinningu kivile ja täheldas, et merel polnud ühtki laeva. Istume, tegi naine ettepaneku. Siis istusid nad kivile kõiksuse palge ette. Maurer oli kolmekümne viiene, naine niisama vana, kord juba abielus olnud, ilma lasteta. Maurer mõtles, kas mitte naisega abielluda, sest naisel polnud ilmselt midagi selle vastu. Maurer polnud tundeini-mene, kuid igati normaalne mees, ja naine vajas sellist. Mis see seal on? küsis naine äkki ja ajas end sirgu, nii et ta kena suur rind ette

sirutus ja Maureri heatahtlikku tähelepanu äratas ennem kui see asi, mille poole naine käega osutas. Seal on üks aed, jätkas naine, näed? Maurer vaatas hoolega ja nägi madalat, vette kaduvat aeda. Lähme vaatama, soovitas ta ja võttis naisel käest kinni.

Seal oli tõesti üks imelik aed. See tuli ülalt metsast välja, laskus mööda künkanõlva alla, läks üle kruusa- ja adruriba ning kadus vee alla. Aed oli tehtud vaid ühest latist, mis toetus postidele. Maurer kõhkles, kas astuda üle selle. Ega seal taga ometi mõnd miinivälja olnud? Nad viibisid inimtühjas rannas. Kilomeetreid siia- ja sinna-poolle polnud ühtki asulat. Ka mitte põlde, sest see oli läänepoolne ääremaa, tühirand, kui soovite. Ainus elav punkt siin oli arhitektide telklaager, kuid selle asukoht oli valitud just maastiku tühjust arvestades. Arhitektid olid arhitektuurist nii tüdinud, et eelistasid lagedaid välju ja ööbisid telkides. Mida siis pidi tähendama see aed? Mida ta eraldas ja millest? Mis oli ühel pool ja mis oli teisel pool? Kummal pool ei tohtinud olla? Või ei tohtinud kummalgi pool olla? Või tohtis ainult vahemaa-ala vahepeal olla? Korra mõtles Maurer, et peaks aeda mööda sisemaale minema, ehk see seletaks midagi. Kuid miskipärast ei öelnud ta seda mõtet välja. Küllap lammaste jaoks, seletas ta hooletult. Aga miks ta vee alla kaob? küsis naine suuri punaseid huuli muigutades. Et lambad ümber aia otsa ei ujuks, seletas Maurer, nad on kõvad ujuvad. Ta oli linnapoiss ega olnud ühtki lammast ujumas näinud, kuid oli tõenäoline, et nad ujuvad. Talle oli kuskilt raamatust meelde jäänud lause: naised käisid lambaid ujutamas. Et naine rohkem ei küsiks, tõmbas Maurer ta enda lähedale ja hakkas suudlema. Naine tegi suu nii lahti, nagu Maurer ühtki naist ei mäletanud teinud olevat. Suur suu oli naisel niikuinii. Ta oli küps naine ja Maurer mõtles suudeldes, et võtab selle naise ära. Kui ta jälle hingata sai, pistis naine jooksu, mäest üles. Teel heitis ta pilgu tagasi ja hüüdis kelmikalt: püüa! Kutsub metsa, mõtles Maurer nukralt, väga ruttu käib tal kõik, ehk ei maksaks abielluda? Ta võttis spinningu ja ruttas naisele järele. See aga kadus laia suuga naerdes juba metsa varju. Maurer läks talle puude vahele järele, kuid seal hämaras naist ei olnud. Olid küll valged seened, vahaka kirmega, suur trobikond korraga. Niisuguseid seeni ei olnud Maurer kunagi korjanud. Sel hetkel hüppas naine talle kuuse tagant selga. Maurer tuikus suure ja tugeva naise raskuse all. Kanna mind, sosistas naine, ma tahan su seljas ratsutada. Kuhu? küsis Maurer. Mööda seda aeda, vaatame, mis seal on, nõudis naine. Naine seljas, hakkas Maurer minema mööda metsaalust. Aed laskus orgu, tõusis siis jälle mäele. Mäe otsas nägi Maurer teistsuguseid seeni, kuid ta ei saanud kummarduda neid vaatama. Spinning segas kohutavalt ja takerdus lepapõõsastesse. Nüüd läksid nad mööda lodumetsa, siis tõusid uuesti kõrgemale.

Ja samas avanes Maureri ees loss. Ka naine jättis kilkamise ja tardus. See oli tõeline loss, otsekui keskajast pärit (Maurerile meenusid Prantsusmaa lossid, näiteks Carcassonne), kuid palju pisem. Maurer leidis, et fassaad oli äärmiselt kirju ja butafoorne. Tornid ja tornikesed tõusid katuselst segases süsteemis taevasse, värava ees oli rippisild. Historitsism, täpsemalt, Tudori stiil, defineeris arhitekt Maurer automaatselt, ja alles siis küsis valjusti: mis see on? Seda tahtsin mina just

küsida, vastas naine ja palus: lase mind seljast maha. Nad läksid lossi poole. Maurer pani tähele, et salapärane aed viis lossi juurde välja. Väravatorni ees jäid nad nõutult seisma. Kus nad siis õieti olid? Windsoris? Üks maamees tuli pangedega nende poole. Kas te olete siitmees? küsis Maurer viisakalt. Mis? küsis maamees jõhkralt vastu. Kas te olete siitmees? kordas Maurer. Ei! viskas maamees ja vandus habemesse. Maurer saatis jõhkardit pilguga, võttis siis julguse kokku ja koputas väravale. Naine tuli uudishimulikult ta lähedale ja Maurer tundis, kuidas naise kõrge rind läbi pintsaku ta selga rõhus. Värav avanes. Maurer küsis ilmetult uksehoidjaidelt: vabandage, mis siin asub? Mis siin asub, kordas eit, siin asub pimedate kodu! Ah soo, vastas Maurer. Aga mis aed see on? küsis naine julgelt ja seltskondlikult. Sel hetkel mõtles Maurer, et ta abiellub siiski selle naisega — ta on hea seltsiline. See aed on ka pimedate jaoks, seletas ukse avanud eit, õigemini, see polegi aed, vaid lihtsalt latt, mida mööda nad mere äärde lähevad. Miks nad mere äärde lähevad? küsis Maureri naine. Noh, eks nad lähe nagu või riideid pesema, seletas eit ukstel. Maureri naine tahtis veel midagi küsida, kuid Maurer tänas seletuse eest ja pöördus minema. Ta ootas eemal tükk aega, kuni naine lossiväraval lobises. See on nii naiselik, mõtles ta rahulolevalt. Tüüpilised naised ikka räägivad palju. Pärast, tagasiteel, jutustas naine talle pisiuudiseid pimedatekodu tööst ja ajalooist. Selle lossi olevat ehitanud üks Peterburi miljonär oma joodikust pojale. Isa olla arvanud, et allakäinud noormees tuleb pealinnast eemaldada. Noor seltskonnalõvi elanud sel tühjal rannal kaks aastat. Tal olnud ka mõned teenijad, kohalikest talupoegadest valitud. Neile antud käsk, et härra ei tohi lossi maa-alalt väljuda ilma isa loata. Ometi osanud poiss ikka endale viina muretseda. Nii veetnud ta siin kaks suve ja ka kaks tormisügist ja kaks surnud talve. Seltskonna ja ballirahva jaoks täiesti surnud. Teisel talvel poonud ta ennast üles. Toas tormiööl. Väike vangike, ohkas naine.

Nad läksid mööda pimedate juhtlatti mere äärde tagasi. Meri oli vahune. Maurer proovis spinningut heita, kuid edutult. Naine vahtis, kuidas latt vette kaob. Öhtul oli laagris pidu. Tehti tuld ja lauldi. Maurer ei varjanud enam oma vahekorda. Naine istus tule ääres ta kõrval ja Maurer hoidis tal ümbert kinni. Tehti vastavaid märkusi, kuid Maurer käitus džentelmenlikult. Öösel viis ta naise oma telki ja naine andus talle külmast ja tuulest hoolimata. Naise nahk oli väga kuum. Ta oli just selline täiuslik naine, nagu filmides näidatakse. Maurer oli mõnikord kahtlustanud, et elus selliseid ei olegi. Nüüd oli Maurer ise ühe sellise kätte saanud. Mis võis ta sel hetkel enam soovida? Ta oli kõiksusega kontakti saavutanud.

Kuu aja pärast nad abiellusid. Naine lahkus sekretäri kohalt ja jäi koduseks. Nüüd olid nad juba neli aastat abielus olnud.

Päeval oli Maurer kohanud kolleeg Leo Lapinit. Too oli talle sisen-danud uut mõtet, mis viiks täiuslikkuseni mikrorajooni põhimõtted ja printsiibid: et elanikud saaksid igavesti mikrorajoonidesse elama jääda, ei peaks kunagi sõiduteid ületama, selleks tuleks majade vahel haljasaladele rajada surnuaiad.

Öhtul oli ta naine innukalt rääkinud, et filmis elavat Jim oma ämmaga. Maurer ei talunud niisugust jampsi ja ta ei tahtnud, et ka

tema naine perverssuste vastu huvi tunneb. Maurer ei sallinud ekshibitsioniste, fetišiste, homoseksualiste ja onaniste. Ta põlgas kõiki Jime, kes oma ämmadega elasid.

4

Cunningham oma kaaslastega oli Laurale lähedaseks saanud. Vahel arutas nähtut ka mõni teine naine töö juures. Paljud pidasid Cunninghamsi liiga abituks, liiga hädiseks, kuid teised väitsid jälle, et tegemist on peene hingega inimesega. Ka Barbara suhtes läksid arvamused lahku, ühed mõistsid teda hukka, teised aga ütlesid, et nemad oleksid niisamuti käitunud. Kahe Cunninghamsi-filmi vahepeal venis aeg pikamööda. Lugemine ei istunud, kohvikus oli igav. Kuuldavasti koosnes film kolmekümnest seeriast. Laura arvestas, et saab koos selle seltskonnaga elada jaanuarikuuni, maksimum veebruarini. Siis kaob Cunningham olematusesse, Jim jääb vait ja Anna hakkab elama omaette elu. Filmide viga oli selles, et nad lõppesid ära. Tõsi, oli ka mitmesajaseerialisi filme, kuid needki lõppesid ära, ja nende lõpp oli veel hullem, sest nendega sai liiga ära harjuda. Mingi sadism oli filmide lõpetamises. Miks ei võinud nad kesta kogu elu?

Asjad olid jäänud nii, et Anna ja tema väimees Jim elasid pärast Plurabelle'i surma kokku. Vana Cunningham käis oma väikest lapsest Annabelle'i aeg-ajalt vaatamas, tema armuke Barbara aga valmistus abielluma Müncheni töösturipoja Ruprechtiga.

Jimi täitmatus oli ületanud kõik piirid ja see tundus ka Laurale nii. Noormees oli ikkagi tapnud oma naise, mis siis, et kaudselt. Nüüd omandas ta ka ämma! Võis arvata, et Jimi häbematus all peitub mingi lumpenlik alaväärsuskompleks. Kõrgklassi naiti võrgutades maksis biitnik kõrgklassile kätte.

Nüüd aga tuli mängu hoopis uus tegelane. Kolledžis tutvus Jim omavanuse (oma kursuselt) neu Lillyga. Lilly mõjus esimesel pilgul kui Jimile vaimselt ja sotsiaalselt lähedane. Ta oli loomulik ja uueaegsete vaadetega, kompleksivaba ja südamlilik, mitte eriti rafineeritud välimusega, käis lihtsalt riides. Lilly kolis kohe Jimi juurde elama. Kui ta teada sai väikese Annabelle'i olemasolust, hakkas ta kohe nuruma, et laps toodaks talle kasvatada, et kindlasti suudab ta Annabelle'ile ema asendada. Ilmselt hõõgus Jimi südames ikka veel kustumatu kirm oma surnud naise vastu. Kord juhtus õudne lugu: Jim tabas Lilly selga proovimas Plurabelle'i kleiti, mida Jim oli jonnakalt alles hoidnud. Küllap märkas Lilly Jimi armastust hauagi taha, küllap loots saada sarnaseks müüdile, mis elas Jimi südames. See oli liigutav, sellest oleks pidanud Jim aru saama, kuid ei — ta peksis Lilly läbi.

Aga ka Jimi ja ta ämma armuvahekord oli väga heitlik. Pärast üht nendevahelist tüli kaldusid Anna tunded äkki taas delikaatse ja tundliku Cunninghamsi poole. Anna andis oma endisele mehele mõista, et too võiks koju tagasi tulla — seda enam, et Barbara nüüd oma Ruprechtiga Münchenis elas. Cunningham ütles Annale, et tema ja Barbara vahel on tõesti kõik lõppenud. Aga ta väitis ka, et ta ei ole veel saavutanud hingelist tasakaalu ja ei suuda esialgu koju naasta. Loo-

mulikult polnud tal aimu Anna ja Jimi vahekorra-
st. Seda ei teadnud ka lihtsameelne Lilly.

Ühel päeval ilmus tige Jim Anna juurde ja viis väikese Annabelle'i kaasa. Ta igatsus tütre järele oli muutunud meeletuks. Ka Lilly oli vaimustatud, et saab teha kasuematööd. Ent peagi selgus, et ta ei saa lapse hoidmisega üldse hakkama. Ta oli eluvõõras, lohakas ega osanud piima keeta ja last vaigistada. Kord sattus hüsteeriline ja kiivas Jim peale, kui Lilly lapsele hädaga laksu andis. Jim kargas Lillyle kallale nagu hunt. See on ju Plurabelle'i laps, aga mitte mõni harilik laps, röökis ta, see on Plurabelle'i laps! Ka Lilly ei jätnud vastust võlgu. Plurabelle ja Plurabelle, muud ma ei kuulegi kui Plurabelle, aga minust ei hooli keegi, nagu polekski ma inimene! Plurabelle'i jalataldud pole sa väärt suudlema, röökis Jim taktitult, võttis lapse kaenlasse ja tormas Annaga leppima. Lõpuks oli Anna ju Plurabelle'i ema ja tema ämm ja armuke ja väikese Annabelle'i vanaema. Ent Anna võttis Jimi kaunis jäiselt vastu ja teatas, et tahab taastada oma perekonnaelu Cunninghamiga. Ta ei tahtvat Jimi enam nähagi. Kuid olla hea, et väike Annabelle on jälle tagasi, ja Annabelle jääb nüüd küll vanaema juurde. Jim tahtis koos lapsega minema panna, kuid Anna ütles, et lapse saab ta niikuinii endale, sest kohtus on lihtne tõestada, et Jim on joodik ja neurasteenik, ehk isegi psühhopaat. Sel hetkel oli sisenenud Cunningham. Jim ei hoolinud enam millestki ja ladus kõik välja. Su naine on mu armuke! hüüdis ta süütule Cunninghamile näkku. On see tõsi? küsis Cunningham näilise ükskõiksusega. Anna noogutas väsinult. Ta ei tahtnud enam teeselda. Cunninghamis murdus miski, kuid ta tõusis, tegi viisaka kummarduse ja lahkus mõõdetud sammul, et uuesti tagasi tõmbuda nukraste maaüksindusse. Lõtvunud Jim tegi abitu katse Annaga leppida, kuid naine sülitas talle näkku, mille peale Jim jooksis kõrtsi ja jäi kaks topeltviskit.

Vaene Lilly, kes polnud ju milleski süüdi, ootas kodus, ja läks siis linna oma Annabelle'i otsima. Kaua otsis Lilly, kuni lõpuks jõudis Cunninghamide villasse. Ta nägi Annat last süles hoidmas ja kussutamas. Nad tutvustasid end teineteisele. Pärast lühidat võõristust said neist sõbrannad. Vaene Lilly ei aimanud, milline vahekord oli olnud Jimil ja Annal. Samal ajal lahkus Jim baarist ja läks kalmistule, et põlvitada Plurabelle'i haual. Ta lamas veel kruusal ja pühkis pisaraid, kui kõlasid tasased sammud. Kes oli tulija? Te ei aima seda ilmaski ära. Tulija oli blond Barbara!

Siin lõppes seeria.

Laps ei maganud veel. Ta tuli Laura juurde ja küsis, millest see film õieti on. Laura seletas, et kogu lugu on väikeses Annabelle'is, kelle pärast võideldakse, sest tema ema on surnud. Millesse ta suri? küsis laps. Tema isa lõi tema ema, sellepärast surigi Annabelle'i ema. Laps jäi mõttesse. Aga miks nad siis tema pärast võitlevad? küsis ta edasi. Nad tahavad talle head teha, seletas Laura. Aga mis laps ise tahab? küsis laps. Laps ei taha midagi, sest ta on veel laps, vastas Laura. Mina tahan küll midagi, ehkki ma olen laps, solvus laps. Mis sa siis tahaksid? küsis Laura. Ma tahaksin endale naist, vastas laps, ja püstit ka.

Peeter koputas pliiatsiga vastu lauda. Laud oli puust, lakiga kaetud. Laki all oli näha puusüü. Pliiats oli helekollane värvipliiats, teritamata. Kui pliiats lähenes lauale, lähenes ka pliiatsi vari. Kui pliiats ja ta vari kohtusid, kõlas pliiatsi ja laua kokkupuutumise heli. See oli klõpsatus. Täpselt sel ajal, kui pliiats lauda puutus, kui vari ja pliiats ühinesid. Mõne koputuse järel märkas Peeter, et peale pliiatsi ja pliiatsi varju ühines veel ka pliiatsi peegeldus lakitud lauapinnal. Kui pikk see klõpsatus oli? Ta oli nii lühike, et tal nagu polnudki pikkust. Kuid ilma pikkuseta ta ei saanud olla, sest siis poleks teda üldse olnudki. Mõnikord, kui Peeter pliiatsit lõdvalt hoidis, hüppas pliiats laua pinnalt tagasi ja klõpsatas uuesti vastu lauda. Veel kolmandatki korda, üha vaibuvamalt. Kui Peeter pliiatsit tugevamalt hoidis, jäi pliiats lauale, ta ots oli liikumatu ja vaikis. Ainult kokkupuutumise algus tekitas heli, kokkupuude ise oli helitu ja jäigi helituks. Peeter koputas veel. Ta koputas järjest ja luges numbraid. Klõpsatustel polnud pikkust, küll aga vahed. Vahesid polnud näha, polnud kuulda, neil polnud lõhna. Nad olid eimiski. Aga neil oli pikkus! Peeter vaatas käekella ja leidis, et koputuste vahed olid umbes sekundi pikkused. Koputuste helid kustusid pikkamööda. Koputus oli ammu lõppenud, kuid heli kuuldus kõrvas veel pärast seda, kui teda enam ei olnud. Peeter koputas sekundeid. See oli, nagu oleks väsinud mees haamriga naelu sisse löönud. Umbes nagu süda lööks, kui lamad. Nagu käid aeglaselt, aga ei longi ka, ikka nagu läheksid millegi juurde, umbes nii, et vaatad õige lähemalt, mis see siis on. Või käid toas ringi ja ootad midagi. Sekundiosuti liikus hüplikult edasi, kuid tema pisikesed peatused ei kattunud sekundikriipsudega. Ta tegi umbes kolm pisikest hüpet sekundis. Tänu sellele oli näha, et ta ikka liigub. Sujuval liikumisel poleks pilk saanud millestki kinni hakata. Näed küll, et liigub, aga kuskil teda kunagi ei ole. Iga hetk on ta juba edasi liikunud, alati teises kohas. Pidevalt on ja ei ole ka. Hüpetega ta siiski kuskil oli, ehkki korraga õudselt vähe. Minuti- ja tunniosuti olid silmaga otsustades paigal. Tunniosutist ei tasunud rääkidagi. Peeter ei suutnud uskuda, et üks asi nii aeglaselt liikuda saab. Liikumisel peaksid ka ikka olema omad piirid. Kui asi liigub nii aeglaselt või nii kiiresti, et seda liikumist pole näha, siis võib-olla ta ei liigugi, või vähemalt ei tasu sellest rääkida. Minutiosuti siiski aga nagu liigub ja nagu ei liigu ka. Ühel hetkel näeme, et ta on edasi nihkunud. Vahel tundub, nagu näeks tema liikumist, aga siis jälle tundub, et ei näe ka. Peeter uuris minutiosutit luubiga. Kuid see ei aidanud. Veel suurem oli segadus. Osuti liikus ja ei liikunud. Ta oli piiri peal. Ta ajas vihale. See oli vanaaegne kell. Ta peal oli kiri: Perret & Fils. BRENETS. Numbrid olid rooma numbrid. Taga oli kaks kaant. Pealmine kaas oli tumedast metallist, paks ja kulunud. Selle all oli õhuke ja läikiv. Kui see üles tõsta, oli näha läikiv sisemus. Vedru oli peidus, kuid ankur ja balanss näha ja nad liikusid. Nad toetusid väikestele kalliskividele. Üks osuti näitas sõnadele *avance* ja *retard*. Peeter oleks tahtnud kella sees elada. Ta kujutles ennast nii väikeseks. Ta oleks võinud olla umbes millimeetri pikkune ja liikuda hammasrataste vahel. Kuigi pimedas, kel-

legi taskus oleks see olnud ohtlik. Kuid seal oleks olnud soe. Kell oleks teda uinutanud. Kellad ikka uinutavad. Kuid mõnikord neid ei märka. Nendega harjub ära. Kella kuuleb ainult siis, kui spetsiaalselt kuulama hakkad. Siis imestad, et ta on ju kogu aeg tiksunud! Ja veel päris valjusti. Uut kella aga kuuleb kohe. Ta ei lase isegi magada, on nii pealetükkiv. Ja võõraste kohtade kellad samuti, näiteks Peetri tädi juures, kus ta mõnikord ööbis. Varem oli Peetrile eriti meeldinud linnukesega kell, mis asus maal, kus ta suviti käis. See kell tegi enne täistundi väikese klõpsatuse. Ta valmistus. Siis läks uks lahti ja lind pistis pea välja ning kukkus nii mitu korda, nagu kell parajasti näitas. See oli kägu. Kägu kukkus ka metsas, kuid mitte kellaaga. Vanaisa ütles, et kägu kukub niimitu korda, kuimitu aastat on inimesel elada jäänud. Kord oli kägu kukkunud kolm korda, teine kord aga üle saja korra. Kumba uskuda? Ja kelle kohta see käis? Kägu kukkus küla taga metsas, kõik kuulsid teda. Käis see kõigi kohta? Kas kõik inimesed surevad ühekorraga ära? küsis Peeter vanaisalt. Ei, vastas vanaisa. Kuid ega ette ei tea, lisas ta siis mõistatuslikult. Kellakägu oli süütum. Peeter ei arvanud, et ta elus on. Kuid ta ei olnud ka surnud, sest liigutas ja tegi häält. Surnud ei liiguta ega tee häält. Kellalind oli midagi vahepealset. Mis tegi ta vabal ajal? Millega veetis aega oma maja sise-muses, hammasrataste vahel? Mõtles ta selle üle, mida oli näinud, kui korraks välja vaatas, inimeste eluga tutvus? Tema käest ei saanud küsida, ta kodu oli ta kindlus. Ja tema kodu asus Peetri vanaisa kodu sees. Ta oli hoopis teistsugune kell kui tornikell, mis asub kõrgel taeva all, pilvede lähedal linna kohal, ja mida kuulevad kõik. Veel rohkem inimesi kuulis kella siis, kui raadio seda ütles. Aga mingi eriline saladus oli telefonikellas. Peeter oli kord hakanud kellanaisega rääkima, tema käest seda ja teist küsima. Loomulikult ei vastanud kellanaine, ja Peeter teadis seda ette, sest talle oli öeldud, et kellanaine on masin. Ta ei hoolinud Peetri tänamisest, ütles oma ütlemise ära ja viskas toru hargile. Peeter oli ikka lootnud, et kellanaine jätkab. Et ta kor-dab. Ei, kellanaine oli halva iseloomuga. Talle ei saanud midagi kae-vata ja temaga ei saanud mõtteid vahetada. Peeter oli kellanaisele tihti helistanud lootuses, et ehk tuleb teine, südamlikum kellanaine. Aga ei. Öö läbi oli kellanaine valmis vastama, isegi kell neli hommi-kul, nagu Peeter kord oli proovinud.

Oli asju, mida kelladega ei tohtinud teha. Nende osuteid ei tohtinud vastupäeva kruttida. Kellad ei tohtinud maha kukkuda. Nad ei tohtinud vette kukkuda. Isegi siis, kui kellale oli kirjutatud, et ta on vett-pidav, mõjus kell vee all imelikult ja ebaloomulikult. Kas kellad ehk vajasisid hapnikku?

Peeter pani kella kinni ja kuulatas. Kell tiksus. Kell näitas kolm. See oli näha ka valgusest vastasmaja seinal. See oli näha varjust, mida puu heitis rohule. See oli tunda meeleolust, asjade asendist. Igal kella-ajal on kõik isemoodi. Kõik, mis olemas on, kõik, mis Peetrit ümbrit-ses. Teda ümbritsesid asjad. Need olid talle lähedased asjad ja ta tun-dis ja nägi neid. Neil oli tuttav lõhn. Kellal ei olnud lõhna, ainult kellarihmale oli naha lõhn. Aga mujal maailmas oli samuti palju asju, ehkki Peeter neid näha ega nuusutada ei saanud. Kuskil Tulemaal või Inglismaal oli ka asju. Need kuulusid tulemaalastele ja inglastele,

kes oskaside nendega hästi toimida. Asjadest käisid üle aastaajad. Kevadel nägid asjad päikest, hingasid sügavalt sisse. Suvel olid asjad loiid ja kurjad. Sügisel muutusid nad selgepiirilisteks. Talvel jahtusid, kuid ei külmunud. Nüüd oli jälle sügis tulemas. Puulehed muutusid kollaseks ja kukkusid ära. Peeter oli seda juba mitu korda näinud ja see ei üllatanud teda enam. Ehkki see langemine oli tarbetu jõukulu. Puud oleksid võinud ühtede lehtedega hakkama saada. See oleks olnud kokkuhoid. Kas puud siis ikka veel ei teadnud, et siin maal käib talv? Kas nad ei harjunud juba ära? Või olidki nad just harjunud, langetasid lehti kombe tõttu? Kuid neil ei olnud valus, see oli selge. Nad ei karjunud. Talvel nad praksusid vahel. Aga ainult väga suure kül-maga. Oli selge, et pärast lehtede langemist tuleb talv. Enamasti sajab talvel lund, teadis Peeter. Kuid viimastel aastatel ei olnud lund. Ainult raadios lauldi lumelaule. Maa oli must ja kelguga polnud midagi peale hakata. Pärast talve tuleb kevad, siis suvi, siis jälle sügis. Oli teada, mida mingil aastaajal tehakse. Talvel tehakse talisporti, kevadel minnakse rahutuks, suvel ujutakse ja päevitatakse, sügisel korjatakse marju ja seeni. Nii see aeg siis voolab. Aga kuidas ta voolab? Vesi voolab, teda on näha, temasse saab käed panna. Ta on voolates külm või kuum. Õhk voolab tuule kujul. Teda ei näe, kuid ta puhub põsele. Teda on tunda, kui tõstad märja sõrme üles. Ta liigutab pilvi. Kuid aeg? Ta pole ei külm ega kuum. Ta ei jahuta märga sõrme. Kuidas ta siis voolab? Laul ütleb, et aeg annab kõik ja võtab kõik. Ajal on suur jõud. Aeg võib kõik muuta. Küll aeg kõik asjad arutab. Igal asjal on oma aeg ja ajaratas käib ringi ja mõned löövad aja sur-nuks. Kui ta nii võimas on, miks ta siis ise ennast ei näita? Kas ta häbeneb? On ta inetu, või on ta alasti, või on ta haige, näiteks ühe jalaga või liigestest lahti?

Peeter mäletas ennekõike lõhnu, maitseid ja kompamisi, mitte vaatepilte ja sõnu. Kuid ka need lõhnad, maitset ja kompamised polnud ajalises reas, nad olid kõik korruga kogu aeg. Kõige rohkem armastas ta bensiooni ja atsetooni lõhna. Neid ta lausa ahmis ja püüdis nii sügavale sisse hingata kui võimalik. See oli taevalik nauding. Ta ei saanud neid aga kunagi nii palju hingata, kui tahtis. Talle oli see keelatud. Aga ta nuusutas ka kunstlikke, toitude maitsestamiseks mõeldud essentse, estrite ja eeterlike õlide alkoholilahuseid. Ta armastas väga mandlilõhna, sidrunilõhna. Ta nuusutas ka rummi-, kirsi- ja šokolaadiessentse. Lõhnaõlised ta küll ei armastanud. Nuuskpiiritus oli liiga kange. Ammoniaak pani silmad vett jooksuma. Omaenda gaase nuusutas ta suure huviga, nende lõhn sõltus söödud toidust ja muutus tihti. Mõni lõhn, mis talle meeldis, oli ühiskonnas harvaesinev. Näiteks pet-rooleum või muskaatpähkel. Mõnda lõhna polnud ta veel üldse nuusu-tada saanud. Nende nuusutamine seisis ees vanemas eas, õppinuna ja ametiredelil tõusnuna. India linnalõhnad, templivärvi lõhn, võõra naise lõhn, ajakirja «Stern» lõhn, orhideede ja sigarite lõhnad. Juba oli ta katsunud pehmeid ja kõvu asju. Ta eelistas külmi ja siledaid soojadele ja karvastele. Üle kõige armastas ta aga nikeldatud asju ja surus neid meelsalt vastu kuumavat laupa. Kүүnevillimine pani ta värisema ja kiljuma. Ka ei talunud ta seda, kui küünega tõmmati üle roostetanud raudplaadi. Talle ei meeldinud sameti silitamine. Aga ta

armastas õhukesti kunstmaterjale, veidi venivaid. Muld talle ei meeldinud, küll aga liiv nii kuival kui ka märjal kujul.

6

August Kask oli algul viina hamba peale pannud, hoidnud pead viltu, et alkohol tühja hambakoopasse valguks, hoidnud nii kaua, kuni suu limanahk tuimaks ja kuivaks muutus. Viin aitas algul, kuid siis ikka ja järjest vähem, pärast piisas kas või süljest, et see närvi vastu puutudes valu tekitaks. Tõsi, mõnikord vaibus valu iseenesest, kuid seda vaheaega polnud kauaks, varsti sundis valu August Kask jäle mööda tuba edasi-tagasi käima ja omaette oigama. Mingeid tablette tal kodus ei olnud. Plomm oli hommikusöögi ajal välja tulnud. Kohe oli kuum magus kohv tühja kohta sattunud, leivapuru otsa, ja esimene valu lõi August Kasel silme eest pimedaks. Nüüd oli ta juba kolm tundi kannatanud. Ta oli häda sunnil pool pudelit viina ära joonud. Mõtted olid nüüd segased, valu aga endistviisi tugev. Ta piinles, kuid ei suutnud enam oma piinade üle kainelt otsustada.

Lõpuks otsustas ta hambaarsti juurde minna. Ta hakkas end riidesse panema. Ta ei tahtnud end hambaarsti jaoks liiga hästi riietada, ta ei tahtnud selle puuri ja ees liiga suurt aukartust üles näidata, et too ei mõtleks, et nüüd, valu, on August Kask kaitsetu ja poeb tema ees. August Kask pani selga ruudulise pluusi, peaaegu kodupluusi. Aga kui ta peeglisse vaatas, tundis ta ennast häirituna oma siiski liiga lihtsast ja alandlikust välimusest. Nii võis hambaarst mõelda, et ta on vaene ja rumal mees. August Kask mõtles ümber. Valu käes vaikselt vingudes pani ta selga hoopis valge särgi ja ruudulise lipsu. Ei olnudki pugejalikku muljet! Pigem normaalne ja sõltumatu.

Kui ta kummardus kingapaelu siduma, valgus veri pähe ja ühtlasi hambajuure ümbrusesse ja uus äkiline valu sundis August Kask ennast vahepeal sirgu ajama, ja ta jätkas paelte sidumist alles siis, kui valu veidi vaibus.

Ta väljus ja läks trollibussi. See oli täis nagu alati. Jälle seisid nad üksteise vastas, jälle kõhud ja seljad koos. Nüüd, kus hammas valutas, häirisid kehalsed kontaktid tundmatutega August Kask rohkem kui kunagi varem. Kogemata pealtkuuldud labased dialoogid vapustasid teda oma sisutusega, nolkide loomalik naer tekitas tahtmist neid jalaga lüüa. Teel tuli peale järjest rohkem rahvast, nad kõik kogunesid bussi tagaotsa, ehkki esiosa oli tühi ja sinna oleks vabalt võinud minna, kuid nad ei tulnud selle peale, või olid nii laisad. August Kask trügis ise edasi, astudes meelega paaril inimesel kannale ja paari meelega tõugates. Ees seistes vaatas ta tagasi ja nägi inimeste asemel loomi. Inimesed on imelikud loomad, mõtles ta, siiski üpris kenad ja kannatlikud, kui mõtlema hakata. Nad kõik olid riides, kaelani riides, mütsid peas. Kas oleks õnnestunud karusid ja kasse riidesse panna, oleksid nad rahulikuks jäänud, igavlevat ilmet säilitanud? Kas oleksid hundid ja ahvid talunud, et neid surutakse nii kokku, nii üksteise vastu nii kitsasse puuri? Loomaaias on palju avaramad tingimused, ja ometi

MATI UNT

lähevad loomad närviliseks, uluvad ja hammustavad üksteist. Siin aga on nad surutud nii kokku, et liigutada ka ei saa, kuid ennäe, seisavad, vaikivad, mõned lasevad koguni laia naeru! Kui suur jõud on kasvatusel, mõtles August Kask, siiski on üht-teist saavutatud, ei saa öelda, et päris hullumaja oleks. Kannatavad ikka üksteist mõnda aega välja, ei hakka kohe hammustama.

Siis oligi August Kase peatus. Üht ebameeldivat vanaeite tugevasti tõugates läks ta bussist välja. Vanaeit hakkas porisema, kuid August Kask ei viitsinud talle vastata. Ümber polikliiniku puhus külm tuul ja kõik puud olid juba raagus. August Kask ootas, et hambavalu ise vaibuks, nagu ta tavaliselt teeb, kui hambaarstile lähenetakse, ent seekord valu püsis, ilmselt oli alanud põletik. Imekombel laskis registratuuris istuv rõugearmiline naine ta kohe arsti juurde. Seda August Kask ei lootnud. Niipea kui üks mees välja tuli, sai August Kask sisse.

Ta istus tooli ja laskus poolseljakile. Tool oli vastu akent. August Kasele paistsid korruga silma päike ja hambaarstilamp. Ta ei saanud silmi peaaegu üldse avada. Tema vastas nurgas istus vanaeit, kelle suud hoidsid lahti traadid. Vanaeide suust paistis vatti. Nende pilgud kohtusid. Vanaeit löi pilgu esimesena maha. August Kask sulges silmad. Ta ootas. Piinajat polnud ikka veel näha. Selja taga klõbistati küll klaasidega ja räägiti ilmast ja maast. Alles nüüd oli hambavalu natuke vähemaks lõõnud. Tuli hambaarst, noor naine, ja August Kask tegi suu lahti. Naine pistis talle ora suhu ja see sattus otse palja närvi peale. August Kask kiljatas. Pole midagi, pole midagi, rahustas naine ja võttis puuri. August Kask piilus silmanurgast, millist puuri valitakse. See oli teda lapsest peale huvitanud. Aga ta polnud seni aru saanud, kumb puur valusam on, peenem või jämedam. Ärge puurige, mu hammas on valus, ütles August Kask, kas te siis ei näe või? Näen, näen, teatas naine naeratades. Ta pani puuri käima ja August Kask tundis suus luu kõrbehaisu. Ta ootas pingeliselt valu, aga seda ei tulnud. Puuriti augu ülemist sisemist äärt. Korraks nagu lähenes puur närville, siis eemaldus taas. Aga oodatud valu ei tulnud. Loputage ära, käskis arsti hääl. August Kask avas silmad ja päike ning lamp pimestasid teda jälle. Ta loputas suu ära ja teda jäeti lamama. Tema vastas istus ikka vanaeit, traadid ja vatitordid suust tolknemas. August Kasele tuli äkki meelde, kuidas temalt, viieaastaselt, nõuti, et ta üles tunnistaks, kuhu ta on peitnud isa portfelli varastatud monogrammi. Mis oli sellel monogrammil kujutatud? Loomulikult tähed, kuid tähed olid nii kalligraafilised, et isa initsiaale ei osanud poiss sealt välja lugeda. Pigem meenutas monogramm hõbedast madu, seda muljet süvendas kujundi ümar reljeefsus. H ja K põimusid ühte nagu mingis surmakrambis. H-tähe otsad meenutasid maopäid. Kuhu sa ta panid, kuhu sa ta panid, kuhu sa ta panid? nõudsid isa ja ema tundide kaupa. Tundide kaupa piinasid nad August Kaske, vahetpidamata, kordagi toast lahkumata — või lahkus mõnikord üks, aga teine jäi alati? Nad peksid ja palusid, peksid ja palusid, kuid August Kask eitas. Isa rääkis, mis õudsed asjad ootavad teda eluteel, kui ta nii vara hakkab valtetajaks ja vargaks. Ma ei taha sind ju peksta, ei taha, kordas ema nuttes, aga näe, ma pean peksma. Ja ta võttis rihma ja peksis. August Kask ei mäletanud lõpuks, kas ta oli monogrammi võtnud või ei olnud.

Ta ise ju teadis, et ei olnud, kuid ema ja isa tundidepikkune veenmine hakkas lõpuks mõju avaldama. Talle topiti nina alla portfelli ja ta nägi, et hõbemadu on kadunud, on jäänud ainult neediaugud nahas. Tal oli valus, ta silmad olid paistes, ta oleks üles tunnistanud, kui ta oleks monogrammist tõesti midagi teadnud. Aga ta ei teadnud monogrammist midagi. Ta teadis ainult, et ta seda võtnud ei olnud. Aga talle mõjus isa argumenteeritud seletus. Kaks päeva tagasi oli monogramm veel portfelli küljes, ja vahepeal pole nende korteris käinud ühtki võõrast inimest. Ja portfelli on kogu aja kodus olnud. Ja ema ja isa ei varasta hõbemonogramme oma portfelli küljest. Kui portfelli on siin toas, veenas isa, ja kui kolmest kaks, see tähendab meie, pole monogrammi võtnud, siis on seda teinud kolmas, ehk sina. Sa ei taha ometi öelda, et selle on võtnud kass või rotid? Ja ta peksis jälle, rihmaga mööda sääri. Juba pimenes, tuli võeti üles. See on su esimene vargus elus, ja see jääb viimaseks, röökis isa. Ja süüa sa täna ei saa, lisas ema. Ja nüüd jääd ööseks siia tuppa, üksi selle portfelliga, ja vaatad ainult teda, ja küllap sa siis hakkad lõpuks häbi tundma, seletas isa, või peksan ma sind veel enne? Või tunnistad kohe üles, sakutas ema August Kask taas juustest. Pärast ütles ema, et August Kask olevat üles tunnistanud. Millal? Ta ei mäletanud seda täpselt samuti, nagu ta ei mäletanud ka monogrammi vargust ennast, ja mõlemad sündmused puudusid nüüdki, nelikümmend viis aastat hiljem, ta mälest.

Tehke suu lahti, ütles hambaarst. August Kase nägu tõmbus juba enne valu valukrampi, kuid valu ei tulnud jälle. Ta haistis nelgilõhna ja tundis valutuid manipulatsioone hamba juures, ja siis kästi tal jälle suud loputada, ja kui ta oli seda teinud, siis öeldi, et see on kõik ja ta tulgu nädala pärast tagasi. Miks? küsis August Kask, miks tagasi? Ma panin teile rohu sisse, seletas naine, sest hammas on ravimiseks praegu liiga valus ja ma ei tahtnud teile valu teha. Nüüd sureb närv ära ja ma saan hammast ravida. Ja miks te ei tahtnud mulle valu teha? küsis August Kask. Arst ei mõistnud seda küsimust ja naeris: olge nüüd nii kena ja laske järgmine istuma. Lahtise suuga vanaeit ronis ägisedes August Kase asemele.

August Kask lahkus polikliinikust ja sõitis trolliga koju. Ta tuba oli nagu teistmoodi kui valu ajal. Ta märkas kõikjal tolmu ja prügi. Ta tegi televiisori lahti. Parajasti algas saade «Teie ja teie pere». See oli saade, millest võttis tavaliselt osa terve perekond, keda reporter küsitles nii ameti- kui ka eluasjades. Seekord oli kaamera ees üks arhitekt oma naisega. Mees oli naeratava näoga, lühikest kasvu, heledate juustega. Vana juntsu, mõtles August Kask veidi halvaks panevalt. Ta naine oli kohevate punaste juustega ja naeratas veel rohkem kui mees, naeris nii, et hambad alati paistsid. Naine polnud küll enam päris noor, aga oli väga hästi säilinud. Vähemalt oli osanud ennast üles lüüa. Ta oli ameerika tüüp, tal olid suured ümmargused prillid. Rääkides puudutas ta vahetevahel meest, keda see natuke kohmetuma pani. August Kask käis kõõgis ega kuulnud, millest arhitekt algul rääkis. Kui ta jälle tuppa tuli, küsiti, et kui perekonnapeast rääkida, siis kes see küll selles perekonnas on. Arhitekt ja ta naine seletasid teineteise võidu, et neile polevat see üldse probleem. Kuid mul on hea meel näha, kui mu naine on perekonnapea, lisas mees võluvalt. Naine naeris laginal. Küsiti, mis

MATI UNT

arhitekt arvab kaasaegsest linnaehitusest. Mees seletas, et eesti rahvas on kultuuri juurde pääsenud võrdlemisi hilja ega oska linnaeluga veel õieti kohaneda. Ta on kuulnud jutte linna kui niisuguse kriisist Läänes ja võtab selle kriitikata üle, unistades viljatult vanadest talumajadest, mesipuudest ja varjulistest metsajõekestest. Kuid ajalooratust ei saa tagasi pöörata! laiutas arhitekt käsi ja naeris. Tema naine lisas (hoopis võluvamalt naeratades), et linn pole ju mingi muutumatu suurus, vaid areneb vahetpidamata edasi. Ei saa me enam neid mesipuid ja metsajõekesti, see on selge, aga me peame harjuma sellega, et ükskord asendab mulda betoon, rohtu alumiinium ja puid klaas. Kõik see on harjumise asi, ütles ta päikeseliselt, ainult harjumise asi. Muld, rohi ja mets on meisse juurdunud, aga niisama hästi võivad juurduda ka betoon, alumiinium ja klaas. Kui naine seda rääkis, näppis ta kuldketikest kõrgel rinnal. Rinda kattis džemper ja lahtine jakk. Ometi nägi televiisori ees diivanil lamav August Kask naise mõlema rinna tippunkte. Ta oleks neid võinud katsuda. Naine teda ju ei näinud, kui patras uute asjadega harjumisest. Tema nägi naist küll. Selles mõttes olid televiisorid head asjad. August Kask lamas ja uuris naist üha kasvava mõnuga.

6

Maurerilt küsiti otse kaamera ees, kas ta on õnnelik. Ta oleks tahtnud ausalt vastata, et jah, aga hirm nii avalikult banaalne olla hoidis teda tagasi. Aga mida sa siis vastad? Maurer rääkis, et õnn, see on võimalus teha meeldivat tööd, olla armastatud ja armastada ning olla kasulik oma rahvale ja kogu inimkonnale. Aga ta lisas, et need on ideaalseisundid ja saab rääkida ainult nende poole pürgimisest, mitte tõelisest rahulolekust. Naisele sobib olla vahetum, ja tema vastas küsimusele õnnest lihtsalt jaatavalt, ilma mingite hinnaalandusteta. Maurerile meeldis see vastus mitmekümne tuhande inimese ees. Naine on Maureriga lihtsalt õnnelik. Kui paljud küll võivad seda lihtsat õnne kadestada! Lõpuks paluti, et Maurer demonstreeriks omatehtud laevamudeleid. Ta näitas mõnda ja seletas ka, kuidas neid pudelisse pannakse. Kui pudelisse suletud laevad olid ekraanil suures plaanis, kõlas kaadritagune muusika. Kas te olete ehk kunagi tahtnud meremeheks saada? küsis reporter. Muidugi, nagu kõik lapsed, vastas Maurer. Aga miks te arvate, miks kõik lapsed unistavad meremehe elukutsest? päris reporter edasi. See on nii lihtne, naeratas Maurer, meri nimelt. Ta võib küll olla ohtlik, isegi surmatoov, kuid ta on kuidagi primitiivne. Ta on ikkagi vaid loodusjõud, ei rohkemat, seletas Maurer, temaga ei saa dialoogi astuda, sest tal pole vaimu. Aga kas majadel on? päris reporter. Ei, ka majadel pole vaimu, vastas arhitekt Maurer veendunult, ainult inimestel on vaim. Reporter tänas ja sellega oligi saade lõppenud.

Naine oli koduteelgi saatest erutatud. Ta tegi ettepaneku, et kas nad ei astuks läbi kohvikust. Maureri kodu lähedal oli üks kohvik, aga ta oli seal ainult paar korda käinud, ja sedagi päeval. Aga ta ei julgenud

MATI UNT

naisele ära öelda. Olgu, nõustus ta, miks ka mitte ennast veidi lõdvestada.

Ukse taga seisis viis-kuus inimest. Maurer ja ta naine asusid nende taha seisma. Kõik ootajad olid muidugi kannatlikud. Piiluti läbi klaasi ja kommenteeriti šveitseri tegevusi. Tuleb, ütles keegi lootusrikkalt. Hakkaski nagu tulema, aga läks tagasi. Ei tule, ohkas üks naine, nina vastu klaasi. Oodati. Ega sul külm ei hakka? küsis Maurer naiselt. Veel ei hakka, vastas naine, ja ära me enam ka ei lähe. Ootame siis, leppis Maurer. Läbi ootajate trügis hästiriietatud mees ja koputas vastu klaasi. Keegi ei julgenud talle midagi öelda, ehkki kõigi ootajate südames tõusis viha. Šveitser kuulis koputust ja tuli tegi ukse lahti. Hästiriietatud mees lipsas sõnatult sisse. Šveitser tahtis ust kohe kinni tõmmata, aga üks ootaja ajas käed ukse vahele. Lase sisse, kuule, mangus ta. Ei saa, oli šveitser napisõnaline. Lase no lase, ei jätnud mees ja aina sikutas ust. Siis tõukas šveitser mehele rindu, nii et see tagasi tuikus. Kohe oli ka üks klõpsti lukus. No kurat, vandus tagasitõugatu lihtsalt. Mis sa teed, lohutas ta kaaslane. Oodati jälle. Temperatuur oli alla nulli, tuul ulus. Varsti tuleb vist lund, arvas Maureri naine pead mantlikraesse peites. Tõesti, taevas oli imelikult ühtlaselt hall. Lompidel võis jää juba peal olla. Tolm läks silma. Lõpuks tuli šveitser jälle uksele. Ta laskis seekord sisse kõik peale Maureri ja ta naise. Noh, nüüd oleme järgmised, ütles Maurer rõõmsalt, olemata midagi sissepääsemiseks teinud, ta ei tahtnud, et teda ta naise ees tagasi tõugataks. Aga neil tuligi oodata vaevalt viis minutit. Šveitser piilus läbi ukseklaasi ja laskis nad siis sisse. Aitäh, ütles Maurer teeseldud kodususega, kuid šveitser ei teinud kuulmagi. Ta vaatas üksisilmi Maureri naist ja muigas imelikult. See häiris Maurerit. Proua ehk ulatab oma mantli, ütles šveitser siis provintsigalantsusega. Mina ulatan proua mantli, ei lasknud Maurer end kõrvale tõrjuda. Ah soo, mühatas šveitser, kuid sirutas käed ikkagi välja, ja naine andiski mantli otse šveitseri kätte. Tänuks kummardas šveitser ja pani mantli varna. Maureri mantel aga pidi jääma tükiks ajaks letiservale vedelema, sest šveitser leidis paraja aja alustada juttu ühe joodikuga. Maureri naine kammis oma pikki punaseid juukseid peegli ees. Maurer ootas ja märkas, et šveitser leidis keset elavat juttu mahti heita ta naisele oma kollaste silmade himuraid pilke. Ma ootan, koputas ta tähtsalt sõrmenukkidega letile. Ah soo, oli šveitser irooniline, ma ei teadnudki. Mis teie töö on? küsis Maurer kõrgilt vastu. Teha kõike, mida teie ei tee, vastas šveitser. Ebasiira kummardusega pani ta Maureri mantli naise mantli otsa. Maurer märkas, et ta naine naeris šveitseri mageduse peale. Ta kammis ka oma peaa ära ja nad läksid saali.

Saal oli kaunis suitsune ja siiski võrdlemisi tühi. Pooled laudad hoiab tühjad, mõtles Maurer, see on imelik, kuidas riigiasutused pole huvitatud raha saamisest! Nad istusid akna alla. Kohe avastas Maurer, et valitud koht pole kõige parem. Otse selja taga kukkus üks mees koos tooliga põrandale ja ukerdas tükk aega, enne kui üles sai. Maurer ei julgenud igaks juhuks tagasi vaadata. Mõned psühhopaadid ei kannata, kui neid vaadatakse. Tulevad kohe kallale. Kelnerit oodates küsis Maurer: mis see šveitser su ees nii pugese? Ju ma meeldisin talle, vastas naine edevalt, kas sul pole siis hea meel, et su naine teistele ka natuke

meeldib? On muidugi, vastas Maurer tigidalt, aga sa vali ikka ka, kel-lele meeldida. Kelner oligi laua ääres. Hilise õhtu tõttu on osa toite juba otsas, seletas ta, kuid Maurer ütles jõhkvalt, et nad ei kavatsegi süüa, ja tellis pudeli konjakit. Nii palju! kilkas naine. Ole ometi vait, sisistas Maurer kelneri kuuldes, ja naine muidugi solvus. Kelner läks ära. Muusika hakkas mängima. Mõlemad olid vait. Olid vait seni, kuni toodi konjak. Vastu oma harjumusi viskas Maurer kaks pitsi järjest. Talle oli see kohvik vastik. Tuleks lammutada ja uus ehitada. Naine maitstes ainult servast. Siis aga otsustas ja jõi pitsi tühjaks. Maurer mõtles, et ta naine oli osutunud tühisemaks ja edevamaks, kui ta arvas. Mõned paarid läksid tantsima. Maurer ei palunud naist meelega tantsima. Noh, võtame ka, katkestas ta lõpuks vaikuse ja nad tõstsid klaasid. Ma polegi siia õhtul saanud, ütles naine, ja see kõlas nagu etteheide. Pole ka suur asi koht, põlastas Maurer. Sulle ei meeldi kuskil, kus on lõbus, rääkis naine edasi, ise käid küll meestega istumas, aga mind sa ju kaasa ei võta. Me räägime tööasju, ütles Maurer, kuid naine ainult muigas. Jälle pikk paus. Siis otsis naine midagi käekotist. Ma lähen käin all WC-s ära, ütles ta. Maurer pakkus ennast saatjaks, kuid naine keeldus — tühi kõrts, mis saatjat siin vaja on. Ta tõusis ja lahkus. Maurer jäi üksi.

Magusa muusika saatel mõtles ta ühele oma salaunelmale. Ta tahtis, et tal oleks igas suuremas provintsilinnas salaarmuke. Üksik naine, kel on korter, kuhu alati võid siseneda. Valgas, Tõrvas, Pärnus, Võrus, Abjas, Rakveres... Üks korter, kus talvel on soe, kus on süüa ja juua külmkapis, kus on televiisor, aga kus ei ole telefoni. Mõnes linnas võiks see salaarmuke elada uues linnaosas, kuhu tuleb sõita viimase liinibusiga kolm peatust, või isegi kahlata jala läbi värsket tuhkja lunde, et siis tõusta kolmandale korrusele ja teha oma võtmega uks lahti. Mõnes linnas võiks see salaarmuke elada vanas ahjuküttega majas, peatänavalt ümber nurga alla minna, aiavärv lahti teha ja tagaukse matil jalgu pühkida. Mõnes linnas võiks see salaarmuke elada individuaalsel pargil lähedal, bussijaama taga. Mõnes linnas aga tuultele avatud mererannas, suured aknaklaasid otse loojangusse. Ja vahel oli Maurer mõelnud, et ehk ei peakski need naised tingimata olema just tema salaarmukesed. See teeks elu liiga keeruliseks ja väsitavaks. Polnud Maurer enam ju mingi poisike. Need võiksid lihtsalt olla salakorteripidajad, kes kütaksid, koristaksid, ostaksid toiduvarusid ja hoiaksid korteris inimese lõhna. Muidugi, mõni neist — ükskõik kas Võsul, Kingisepas, Kilingi-Nõmmel või Jõgeval — võiks siis tõesti olla ka armuke, et asjal oleks mingit erilist keelatud põnevust, sest salakorter ise pole ju keelatud ja ei allu kohtule. Milline võiks olla see armuke? Umbes nagu minu naine, seda tüüpi, vastas Maurer endale. Nüüd, kus ta oma naisega enam läbi ei saanud, tahtis ta endale täpselt samasugust armukest. Sama vorm, ehk koopia isegi, aga parema sisuga! Ah, mõtles Maurer, millist kindlust annaksid mulle, eluvõitlusest väsinule, need konspiratiivsed pelgupaigad, need võõrad linnupesad, need soojusesaarekesed kohtades, kus sind ega su nägu ei tunta, kus poodides on teised rutiinid, kus kinodes jooksevad vanemad filmid, kus joodikutel on teine jutt!

Nii igatsedes saladust oma ellu, märkas Maurer, et ta naine pole ikka

veel tagasi tulnud. Ta ropendas omaette, tõusis ja läks samuti eesruumi. Muidugi, seda ta oli arvanud. Naine flirtis šveitsriga, kelle õlised kollased silmad lausa õgisid ta naise tähelepanuväärsusi. Tegelikult oli naine vait, rääkis šveitser. Maurerit märgates andis ta Maureri naisele lausa häbematu vandeseltslaslikkusega märku. Maureri naine tõmbuski letist eemale, nagu oleks kurja pealt tabatud.

Maurer astus naise juurde, võttis tal käe alt kinni ja ütles naist eemale tõmmates järsult: iga mölakaga ka ei maksa. Issand, kui eba viisakas! hüüatas naine. Šveitser raputas delikaatselt, ent hukkamõistvalt pead ja tegi omaette: ai-ai-ai. Mis te siin aietate, käratas Maurer. Teile vist aitab tänaseks? muutus šveitser tähelepanelikuks, võltsilt hoolitsevaks. Pole teie asi, tähendas Maurer end kokku võttes. See o n minu asi, kulla lavastaja, oli šveitser õiglane ja range, kas proua jõuab teid koju viia, te kaalute ju päris palju? Tule! lõpetas Maurer naise poole pöördudes jutu ja lausa vedas ta trepist üles. Tagasi ta muidugi ei vaadanud.

Ülal ei tulnud peost enam midagi välja. Naine oli nii tige, et ei tahtnud rääkidagi. Siis tõusis Maurer püsti ja tegi tseremoniaalse kummarduse. Mängiti muusikat, millest Maurer eraldas sõnu *money, money, money*. Naine lõi araks, kõik ju nägid Maureri tseremoniaalset kummardust, ja tuli siiski tantsima. Põrandal surus Maurer naist enda vastu ja sosistas talle kõrva: tahan sind, kallid... armastan sind jälle. Käi põrgu, sosistas naine vastu, kuid ei julgenud Maureri raudsest embusest välja rabelda. Nad tantsisid ka teise poole, kusjuures mängiti sama lugu, milles Maurer ikka eristas vaid sõnu *money, money, money*. Jonnides, armastades, kuid vähimagi tagajärjeta viis Maurer tantsu lõpuni.

Laus ei jäänud muud üle kui ennast täis juua. Naine käis vahepeal tagaruumis ja maksis arve ära, mis kutsus välja Maureri uue vihahoo; nimelt oletas Maurer, et ta naine kurameerib peale šveitseri ka kelneritega. Mis ta vahepeal rääkis, seda ta ei mäletanud, kuid võib-olla ei rääkinudki ta midagi, sest naine hakkas teda kohe koju vedama. Mu jumal, sa olid alati nii korralik mees, rääkis ta nüüd juba nutuse erutusega, sest asi kippus tõsiseks minema ja naise bravuur oli kadunud. Olen pätt, vastas Maurer traagiliselt, ja nad läksid riidehoidu.

Šveitser võttis neid vastu päikeselise naerutusega. Noh, juba mine-mas? küsis ta lahkelt. Anna mu mantel, vastas Maurer kuivalt, ja pea suu. Ta sai oma mantli, kuid pidi selle ise selga ajama, millega läks tükk aega. Kui ta pöördus, nägi ta kollasesilmset šveitserit naisele midagi sosistamas. Šveitseri käed olid seal, kuhu nad mantli selgaaitamisest jäid. Maurer tahtis šveitserit lüüa, kuid see oli peenem poiss. Aidake, proua, ütles ta lööki pehmelt pareerides, aidake teda õue toimetada. Šveitser ühel, naine teisel pool, komberdas Maurer ukse poole. Ma võin kõik, karjus Maurer, ma lasen selle putka hommepäev maha kiskuda ja siia uue maja ehitada, kuhu sind enam sisse ei lasta! Palun, palun, vastas šveitser ja tiris teda jälle ukse poole. Kui ta seal korraks vabaks sai, hakkas ta taskust raha otsima. Ta tahtis kahekümne viie rublalise šveitserile süljega otsaette kleepida. Kuid kahekümne viieline oli jäljetult kadunud. Ja enne, kui ta aru sai, oli uks ta järel kinni

mürtsatanud. Ma viskan vähemalt kiviga aknad sisse, ütles Maurer naisele tasa, kuid too vedas teda nuttes kõrtsist eemale.

Kaua aega kõndisid nad vaikselt. Naine nuuksatas omaette. Maurer hakkas toibuma. Ma ei tea, mis minuga juhtus, tunnistas ta siis ootamatult kainelt. Küllap olid nii kaunis, kallid, et nägin sind nagu esimest korda. See uus kleit sobis sulle nii väga. Aga mis see kelner sulle rääkis? Ta jutustas, et oli näinud unes, kuidas püüdis akendeta keldris jänest, aga ei saanud kätte, naeris naine.

JUHUS

1

Eero sai linnas keskväljakul päris juhuslikult kokku oma kunstnikust sõbraga. Nad jõid kohvi ja otsustasid siis minna jalutama. Äärelinnades on sügis ilmsem. Nad seadsid sammud armsasse, ent hooletussejätud rajooni. Seltskondki polnud selles linnaosas kõige parem, ent kaunid sügisevärvid leevendasid masendushetki. Kaua kõndisid nad kahekordsete puust üürimajade vahel. Vahel heitsid nad pilgu oma jalgade ees avanevatesse keldriakendesse, kus kasvas väänlevaid sukulente. Nad käisid mõnes pisikeses köögiviljapoes, ühes neist ostsid hapukurki ja sõid seda edasi jalutades, päikese käes silmi kissitades. Nende ümber langes lehti. Suur osa puudest oli juba raagus. Puud olid seekord asjast õigesti aru saanud. Eelmisel aastal oli juhtunud arusaamatus. Puud ei jõudnud oma asjadega valmis. Lehed ei jõudnud kollaseks minna ega ära kukkuda. Nad tahtsid veel kasvada ja lumi sadas neile peale. Ja kui lumi südatalvel jälle ära sulas, olid puud ikka veel rohelist ja lehed ei olnud ära kukkunud, sest puud ja nende fütohormoonid olid üha omadega sassis. Kuid sel aastal tundus kõik hästi minevat. Mehed kõndisid lausa lehtede sees.

Maalikunstnikul tekkis mõte minna külla, ühe teise maalikunstniku poole. See elas siinsamas lähedal, üle raudtee. Nad helistasid putkast ja muidugi oodati neid heameelega. Nad ostsid pudeli veini ja läksid edasi. Raudtee ääres olid väga suured akendeta hallid majad. Need heitsid pikki külmi varje. Osa raudteed oli hüljatud ja rööbaste vahel kasvas rohi. Osa raudteed funktsioneeris veel: kaugelt kõlas kime huige. Öhtu hakkas lähenema. Sildkraanalt rippus liikumatu raudkonks. Üks vana naine tuli neile vastu. Nad möödusid pisikohvikust, aga see oli juba suletud. Läbi akna võis näha keedetud mune. Siis oligi tänav, kus elas kunstnik. Hoovis oli palju pöösaid. Ateljee asus keldris. Peremees ise ootas juba, oli teed keetnud ja konjaki avanud. Ta ateljee oli väga korras. Eero imestas, kuidas ta oli agulikeldri nii kauniks teinud. Ühes nurgas oli diivan, selle ees ümmargune laud. Akna pool seisis molbert. Aknast paistis nõgeseid, korraks vaatas sisse vana kass. Õige harva möödusid kellegi jalad. Eero sirvis kunstiraamatuid ja kuulas kunstnike jutuajamist. Siis lubas peremees uut pilti näidata.

Nad istusid diivanile ja vaatasid, kuidas peremees ettevalmistusi tegi, molbertit parajaks kruvis. Siis oligi pilt nende ees. Aktimaal kujutas seljaga vaataja poole lebavat naist. Midagi temas meenutas Velásquezi Venust, kuid naise puusad polnud nii laiad. Peremees süütas tule,

MATI UNT

et külalised saaksid pilti paremini vaadata. Ta pani ka muusika mängima, mõned haprad Chopini valsid, mis tekitasid imelikult närvilise meeleolu. Naine oli maalitud elusuuruses. Ühe jala oli ta hästi välja sirutanud, teise aga lõdvalt kõrvale heitnud. Inimesed magavad vahel sellises poosis, näoli. Nende jalad meenutavad siis P-tähte. Naise käed olid üles välja sirutatud. Tükk aega valitses vaikus. Kolleeg uuris peremehe pilti sõnatult. Eero vaatas vaheldumisi pilti ja pildi peremeest, kes kolleegi reageeringuid uuris. Naine oli täiesti käegakatsutav, kuid tema ümbrus kergelt udune, mitte eriti äratuntav. Siis tõusis kolleeg üles, läks pildi juurde ja uuris naise pihta lähemalt. Ta silitas käega õrnalt üle naise tuharate. Mitu korda? küsis ta siis peremehelt. Praegu ainult neli, vastas see. Näed, kus on tume, sinna läheb kaheksa ära. Sinist küll, aga isegi ka veneetsiat. Eero tundis asja vastu huvi. Ta tuli lähemale ja tahtis, et asja ka temale seletataks. Nad kükitasid kõik kolmekesi naise selja taha maha. Ikka mängis närviline Chopini klaver. Väljas oli vahepeal hämaraks läinud. Kunstnik seletas Eerole laseerimistehnika mõningaid saladusi. Kõigepealt temperaga alusmaal, siis pärast selle kuivamist kanda peale õhukese läbipaistva värvi kihte. Alati tuleb oodata, kuni eelmine kiht on täiesti kuivanud, siis kanda teine, ja siis hakkab esimene läbi paistma. Ta näitas kohti naise seljal, kus oli neli kihti. Naapoli kollane, ooker, jälle naapoli kollane, siis veneetsia punane, siis jälle naapoli kollane. Ka Eero uuris naise selga hästi lähedalt. Naise nägu oli ära pööratud, vastu vaipa surutud. Ta oli impersonaalne, lihtsalt objekt. Teda oli julge vaadata, sest ta ei vaadanud vastu. Tagantpoolt. Eero ja kolleeg olid hämmastunud peremehe meisterlikkusest. Ajal, kus kunstnikud olid nõnda hooletud, kus nad lihtsalt plätserdasid, mõjus vanaaegne salameisterlikkus, kaheksakordne katmine lihtsalt vapustavalt. Naine pildil oli enam kui elus. Üks harilik elus alasti naine poleks kolme toas viibiva mehe ellu toonud midagi peale ebamäärase ebamugavuse, kuid pildinaise kiirgas sisemist valgust, nagu heade kunstiteoste puhul kombeks. Kaua seisis mehed ta ees, kord ninad hästi vastu pilti, kord astusid tagasi ja uurisid distantsilt. Kui Chopini plaat lõppes, kui nõel klõpsatusega üles hüppas, võpatasid ka mehed. Ja alles nüüd nägid nad, et väljas on pime. Nad jõid konjaki ära ja siis veini. Maalikunstnik rääkis veel laseerimisest, ja see oli ka mõistetav, sest ta oli pildi äsja lõpetanud ja alles eufooriline. Ta propageeris veel teisigi vanaaegseid salavõtteid, kuid hoiatas, et neist ei maksa avalikult rääkida. Eero sõber tahtis ka oma maalidest rääkida, kuid talle ei antudki sõna. Siis tegi Eero sõber ettepaneku hoopis tema ateljeesse minna. Minki, osteti veel üks pudel, sõideti trammiga.

Eero sõbra ateljee oli samuti keldris, aga suurem ja valgem. Seal polnud diivanit ega lauda. Nad olid jõudnud riided nagisse panna, kui tuli veel üks graafik. Ta kutsus omakorda endale külla. Eero sõber keeldus, ütles, et tema tahab täna veel natuke töötada, et peab ülehommepildi esitama. Pilt oli peaaegu valmis. See kujutas elektrikaminate. Elektrikamina ette põrandale oli tulnud üks väike hiir, valge hiir, küllap ennast soojendamaks. Hiir oli tõusnud kahele jalale. Ta nuusutas sooja elektrituult. Kunstnik jäeti pilti lõpetama.

Eerol oli aega küll, ta ei tahtnud koju minna. Ta läks aktimaalijaga ja

graafikuga kaasa. Kõigepealt külastasid nad graafikut, kes elas linna teises otsas. Seal joodi veel ja graafiku pildid jäidki vaatamata, tegelikult oli graafik ise vaatamise vastu. Ta ütles, et kui oleks tema teha, ei näitaks ta oma pilte mitte iial mitte kellelegi. Ta hakkas nutma, kui kirjeldas seda alandust, mis saab kunstnikule osaks, kui teised tema pilti vaatavad. Kõik pildid olidki seljaga väljapoole pööratud. Kui Eero üht neist keelule vaatamata näha tahtis, oleks graafik talle peaaegu peksa andnud. Eero elu päästis ainult kolme uue külalise tulek. Need olid vist ka kunstnikud. Nad tõid uusi jooke ja olid heas tujus. Eero nägi neid esimest korda, kuid kõik nad meeldisid talle. Tuli ettepanek minna ühe mehe sünnipäevale. Eerot kutsuti kaasa. Ta tõrkus algul, kuid teda veendi ja ta otsustas minna. Kergelt saadi takso ja sõideti.

Taksos ei pannud Eero tähele, et aktimaalija ja graafik olid samuti maha jäänud. Nad vist tulevad hiljem järele, seletas noorem ta uutest kaaslastest, jutu järgi klaverimängija. Eero hakkas innukalt rääkima Chopini plaadist, mida ta täna oli kuulnud, kui alasti naist, laseeritud naist vaatas. Eero seletas, et klaverimuusika annab väga harva elamuse. See jutt meeldis klaverimängijale väga. Ta nõustus kirglikult ja väitis, et ainult sellepärast olevatki ta hakanud klaverit mängima. Nii vesteldes ei pannudki nad tähele, kui takso sihtmaja ees peatus. Nad maksid ära ja läksid üles, liftiga. Üks vanamees võttis neid vastu, see oli vist juubilar, kuid ta ütles, et tema põhimõtteliselt oma sünnipäeva ei pea. Ta olevat kõik sünnipäevalised ükselt tagasi saatnud. See jutt külalistele ei meeldinud. Nad murdsid sünnipäevalapse protestile vaatamata sisse. Tol ei jäänud muud üle kui olukorraga leppida. Siis tulid kaks meest veel vannitoast välja. Need olid juba varem sisse murdnud, vanamehe käsul aga ennast ära peitnud, kui uksekell uuesti helises. Nii oli vanamehel juba kuus külalist ja tema plaan sünnipäev üksinduses veeta oli ebaõnnestunud. Juua polnud aga midagi. Ainult tseiloni tee. Vanamees näitas ajalehe väljalõigete albumeid. Ta kogus kurioosumeid, neid oli tal mitu tuhat. Eero märkas hämmastusega, et aknad on jääs. Vanamees nägi ta ehmatust ja ütles: ei, maalisin ise jäälilled, et mitte näha seda maailma. Kurioosumid väsitasid, tekitasid viinahimu. Kuid keegi ei tahtnud olla esimene, kes järele läheb. Siis pani Eero kurioosumid käest ja teatas, et tema toob. Tema ainult tseiloni teega ei lepi. Kõik kiitsid ta mõtte heaks.

Eero läks alla ja leidis end Mustamäelt või Öismäelt, igatahes oli see uus elamurajoon, kuid mingi Eerole tundmatu koht. Nagu tellitult tuli maja nurga tagant takso. Eero istus sisse ja küsis viina. Taksojuht vihastas ja ütles, et see on karmilt keelatud. Taksojuhid ei tohi öösel müüa viina. Kes siis tohib? küsis Eero. Keegi ei tohi, nentis juht. Kust siis öösel viina saab? küsis Eero. Ei saagi, pidi juht nõustuma. Päeval, töö ajal, siis palun! läks Eero jutukaks. Peeti, siirupiviina ja mürke saab juba hommikul vara. Viina aga harva ja üksikutes kohtades. Öösel hoopiski mitte! See on siis hoolitsus tervise eest! Ta mõnitas alkoholipoliitikat nii kaua, et juht tüdis ja andis talle ühe pudeli. See on mu enda oma, ütles ta igaks juhuks. Loomulikult, vastas Eero. Igatahes on häid inimesi rõõm näha. Ta maksis rohkem kui küsiti ja ronis autost välja.

Eero oli maha sõitnud kaks kilomeetrit. Nüüd oli ta samas kohas

tagasi, aga pudel oli tal selle-eest põues. Ta läks uksest sisse ja lifti. Kui ta oli juba nupule vajutanud ja lift kõikudes ja ulgudes tõusis, tuli talle meelde, et ta ei mäleta kaht asja. Ta ei mäleta korterinumbrit ja ta ei mäleta majaperemehe nime. Kuid ta lootis, et jõuab õigesse kohta. Tema arust olid nad ennist tulles sõitnud kuuendale korrusele. Nüüdki sõitis ta kuuendale korrusele. Lift peatus. Ta tuli välja. Ta oli suletud, akendeta trepikojas. Siin põles liikumatu, küllalt ere valgus. Üks elektrimehhanism surises monotoonselt. Eero ees oli neli ust. Ta püüdis meenutada, mis kätt ta läks. Kui ta pöördus paremale, siis tundis kohe, et eksib. Kui ta pöördus vasakule, oli see samuti justkui vale. Ta hoidis seinast kinni ja mõtles. Otse oli kaks ust. Otse minna tundus loomulikum. Ometi tuli otse minnes samuti valida vasema või parema ukse vahel. Mõlemad ukсед olid ühesugused. Mõlemal olid lukud. Kummalgi ei olnud ukse silma. Päevavalguslamp paistis Eerole otse lagipähe. Ta ei mõelnud, valis ja helistas. Ta ootas. Ta helistas veel, seekord väga pikalt. Teistkordse helistamise peale tehti uks lahti ja ta astus sisse. Sees põles tuli ja teda oodati juba.

2

Aga mis vahepeal Bristolis ka juhtus?

Niisiis oli väike Annabelle jälle Anna juures tagasi ja ei saanud teda ei Jim ega Lilly. Viimased kaks elasid küll edasi koos, kuid Jim solvas Lillyt üha rängemalt. Lilly oli jäänud kõhnemaks ja vanemaks. Ta polnud enam laps. Armastus egoistliku Jimi vastu oli teda muutnud. Barbara aga oli Baierist tagasi. Koos oma mehe Ruprechtiga. Nad olid Inglismaal pulmareisil, mida Ruprecht kasutas ka ärireisiks. Barbara teadis Cunninghami kommet pühapäeviti kell kaks palvetada oma tütre Plurabelle'i hual. Selleks ta tuligi kalmistule, et Cunninghami näha. Ent ta leidis hault Jimi, kes lamas näoli kruusal, põsk vastu varjuriiki. Jim mõtles parajasti närvilistele, kuid õnnelikele päevadele, mis ta oli veetnud Plurabelle'iga, kui ilmus blond Barbara. Jim ei tundnud Barbarat ega Barbara Jimi. Midagi tekkis nende vahele. Kuid esialgu ei juhtunud rohkemat kui see, et Barbara sai teada Cunninghami maaüksindusest. Siis ütles ta Jimile head aega ja lahkus. Barbara võttis samast surnuaiavärvast takso ja sõitis rohelusse, kus asus Cunninghami maamaja. Mees tuli parajasti ratsutamast, kui nägi trepil ootamas oma armastatud Barbarat. Nad langesid teineteise embusesse, otsekui poleks olnudki vahepeal Baierit ega Ruprechtit. Nad läksid tuppa ja andusid oma puhtale armastusele. Pärast silmitsesid nad teineteist heldinult ja Cunningham küsis, kas Barbara ei tahaks Ruprechtist lahutada. Kohe pärast pulmi! naeris Barbara õrnalt ja kõditas Cunninghami kuklast, nagu Cunninghamile meeldis. Cunningham sulges õndsalt silmad, kuid küsis siiski, et kellega Barbara kavatseb nüüd elama hakata. Barbara vastas elegeiliselt, et ta ei tea veel, esialgu mõlemaga, et niiviisi endas selgusele jõuda. Cunningham jäi selle peale veidi nukraks, ja siis sõitis Barbara Ruprechtit juurde tagasi. Ruprecht oli juba voodis ja ootas. Tead sa ka, mis kell on, küsis Ruprecht närviliselt. Tean küll, ega ma laps ole, vastas Barbara ja hakkas end pesema. Ma ootasin sind, jätkas Ruprecht sentimentaalselt. Loomuli-

kult, naeratas Barbara. Kellega sa olid? küsis Ruprecht äkki ja võttis padja alt revolvri. Mitte kellegagi, vastas Barbara end kuivatades. Olid! pinnis Ruprecht ja sihtis Barbarat, kuid too tuli Ruprehti juurde ja hakkas teda suudlema. Püstol kukkus Ruprehti käest ja nad andusid neid vallanud tunde. Samal ajal tülitsevad oma üliõpilastoakeses Jim ja Lilly. Nüüd ütles Jim tõe välja. Ta armastavat endiselt surnud Plurabelle'i, ja ta armastab tema tütart Annabelle'i, ja ta armastab ka Plurabelle'i ema Annat, sest tema jaoks on need kolm kõik kokku üks ja seesama naine, tema Plurabelle, kelle ta küll kogemata tappis, kuid keda ta armastas üle kõige maailmas. Vaene Lilly polnud midagi nii kolemat varem kuulnud. Ta hammustas kätte ja jooksis tänavale. Ta põgenes internaati. Jim aga ruttas Anna juurde, et kohata armastatud last ja selle vanaema. Heldinult hüpitask lumpen oma väikest last. Ma tahaksin siia tulla elama, talle lähemale, ütles ta hellalt ja ühtaegu pretensioonikalt. Sa tead, et ma ei armasta sind enam, ütles Anna väarikalt. Ma armastan sind, ja Plurabelle'i ja Annabelle'i, karjus Jim hüsteeriliselt. Meenuta, kui kaunid olid meie päevad! Meie ühised ööd! Meie unistused! Lihtsad! Aga kaunid! Siis helises uksekell. Tuli Cunningham, keda ajendas ilmselt huvi väikese Annabelle'i vastu, sest Anna oli tema südamest Barbara poolt uuesti välja tõrjutud.

Cunningham oli juba taas, kuid keegi helistas veel. Kas tõesti Barbara? Või armukade Ruprecht? Või alandlik ja pisarais Lilly? Ei keegi neist. Laura mõistis, et heliseb välisukse kell tema enda korteris. Ta ruttas esikusse. Kell oli pool kaksteist läbi. Kes see võis olla? Pahaaimamatult avas ta ukse.

Koridoris seisis kahvatu, sassis juustega nooremapoolne mees. Ta tänas Laurat ja astus esikusse. Korralikult kingad jalast võtnud, läks ta otse edasi elutuppa, istus diivanile ja jäi vaatama, kuidas Cunningham teatas ootusest õhetavale Annale, et ta eluplaanid on muutunud ja ta ei saa enam koju üldse naasta. Jim torkas vahele: Barbara on ju tagasi. Vaene Anna oli jälle kaotajaks jäänud. Õine külaline võttis põuest pudeli viina ja pani selle lauale. Kohe tegi ta pudeli ka lahti ja valas klaasi Laura šerritilga peale valget viina. Soovite ise ka? küsis ta viisakalt, kuid Laura keeldus. Ta oskas ainult pead raputada, sõnad ei tulnud hirmu pärast suust. Kas teisi ei olegi? küsis külaline hoolelult, läksid ära? Laura ei vastanud. Külaline raputas halvakspanevalt pead ja jõi oma viinaklaasi tühjaks. Siis jäi ta jälle televiisorit vaatama. Cunningham teatas, et võtab väikese Annabelle'i kaasa oma maa-majasse. Palkab heasüdamliku külanaise hoidjaks. Jim karjus: minu last ei saa te iial! Cunningham löi talle vastu kõrvu. Jim võttis vastu-löögiks hoogu, kuid Anna hüppas õigel ajal vahele. Ära löö, ära löö! karjus ta. Külaline aga valas sel ajal jälle klaasi täis ning jõi uuesti ära. Siis helises uksekell, seekord televiisoris. Uksel seisis nutetud Lilly. Ma ei saa elada ilma väikese Annabelle'ita, teatas ta. Olen nii kaua temast eemal olnud ja mõistan alles nüüd, kuidas tahaksin talle emaks olla. Aga mina olen isa, vaidles Jim ägedalt, mul on isatundmused ja laps on minusse kohutavalt kiindunud! Te pole isa, vaid mölaka, ütles Cunningham jäiselt. Vahepeal langes Laura pilk tundmatule. Too irvitas Jimi isatunnete üle. Ta isegi kõõksus naerust. Tal olid kõhnad käed ja ta sasis luiste sõrmedega oma juukseid. Laura sai aru, et

mees oli purjus. Ta suunurgad olid veidi tõllakile vajunud ja silmad udused. Oli näha, et ta pingutab nägemaks Cunninghami hingepiinu. Ta tõstis isegi käe ja kattis vasaku silma, ilmselt nägi Cunninghami kahekordselt. Aga Laura oli juba aru saanud, et külaline pole ohtlik. Seda hullu polnud tarvis karta. Ta tekitas Lauras emalikke tundeid. Ta silmad olid kurvad nagu hulkuval koeral, ta käed olid kõhnad ja kortsus kollaka nahaga. Tal oli ees kallis, kuid kortsus ja plekkidega lips. Ta näris huuli ja kitkus habet, siis raputas habemekarvu põrandale. Ta näojooned olid mehe kohta liiga liikuvad, kuid naise kohta liiga inetud. Laura oletas, et ta sokid haisevad, kuid ta ei hinganud sügavalt sisse. Mees võttis taskust välismaa suitse ja tahtis ühe neist põlema panna, kuid tikutoos oli täis põlenud tikke. Laura andis talle tikutoosi. Mees tänas, kuid pani tikud ja toosi lauale ning toetas pea kätele. Laura mõtles juba, et külaline on magama jäänud. Ta vaatas kella, oli üle kesköö. Ta ei mäletanud, millega seeria oli lõppenud. Vist läks Cunningham Barbara juurde? Või hakkas hoopis Lilly oma lapsikus kasuomaduses Cunninghamile meeldima? Siis tõstis külaline pea ja ütles, et ta on väga pahane teiste külaliste peale, kes lahkusid teda ära ootamata, aga tegelikult ta polegi nende peale väga pahane, sest tal on nii ka väga hea olla. Ta istus ja kuulas vahepeal muusikat. Siis rääkis ta, et tal oleks hea meel veel natuke aega külas istuda, sest ta kardab koju minna. Ta ütles, et ta ei julge üldse kodus olla. Öhtul kardab ta magama jääda ja hommikul kardab üles tõusta. Ta kartvat, et nad aru saavad, et ta kodus on. Ta ei seletanud lähemalt, kes nimelt saavad aru, et ta koju on tulnud. Kuidas üldse aru saab, et kodus oled? küsis ta tungivalt; ütleme, et uks on lukus. Üks võimalusi on telefon, aga telefoni võib mitte vastu võtta, ja telefoni saab ka välja lülitada, nii et see ei ütle midagi. Kõige lihtsam on väljast vaadata, kuid tuli ise ei tähenda veel midagi, sest vahel unustatakse või jäetakse tuli korterist lahkudes põlema. Tuleb tähele panna siluette ja varje kardinatel. Võib vaadata voolumõõtjat, kuid sageli töötavad tühjas korteris kauemaks sisselülitatud seadmed nagu külmkapp. Võib lihtsalt ukse taga kuulatada — aga kui kaua sa ikka kuulatad? Muidugi, võib ukse taga helistada. Oletame, et korteriomanik ei ava ust. Kuid on instantse, kellele on väga raske sisenemist keelata. On näiteks terve hulk riiklikke instantse: miilits, sõjakomissariaat, passikontroll, tihti tuuakse sõjaväekutse, tullakse naabri valekaebuse peale. On elektrikontroll, gaasikontroll, telefonikontroll. Neilegi ei saa sisenemist keelata. Ma pole suutnud ukse taha jätta ka riikliku kindlustuse agente, ohkas öine külaline. Ta mõtles natuke. Tegelikult ei karda ma mitte midagi, tunnistas ta siis äkki. Ma ainult rääkisin nii. See oli ainult jutt, sõnad, sõnad, sõnad. Kui ma tahan rääkida, et ma kardan, siis ma võin seda rääkida, ja kui ma tahan rääkida, et ma ei karda, siis võin ka seda rääkida. Rääkimine on minu elukutse ja ma tean seda ise väga hästi. Aga minu elukutse on ka rääkimise vastu huvi tundmine, sest erinevalt kõikidest teistest meestest, kellel samuti on rääkimine elukutseks, tean mina ise ka, et mu elukutse on rääkimine, ja ma saan ennast kõrvalt vaadata ja teisi rääkijaid ka. Aga teised rääkijad arvavad, et nad mõtleavad seda, mis räägivad, või ei pane nad üldse tähele, et räägivad, sest nad mõtleavad, et rääkimine on loomulik ja ohutu asi. Külaline

MATI UNT

kallas jälle klaasi viina ja jõi ära. Sa nägid, kui palju ma juba nüüd jõudsin rääkida? küsis ta, juba on jutt lahti, juba ma pihin. Ta löi käega. Kui ma nüüd päris aus olen, siis ei taha ma tõesti koju minna, ja see pole enam rääkimine, vaid tõde. Kujutleme, et oleme rongis, hakkas ta aga ise kohe jälle rääkima. Me konutame kuskil pinginurgal keset salapäraseid magajaid, haisvaid sokke ja rõhatusi. Aga meie eelis on see, et me liigume, et meil pole kodu, ehkki aeg-ajalt avab vastasistuv vanaeit silmad ja uurib meid umbusklikult. Igaüks, kes vähegi elu tunneb, võib meis aimata põgenikke, linnahulkureid, kes lähevad tundmatusele vastu, kel pole plaane, kalkulatsioone ega mässumeelsust, on ainult pass põues. Pooltuled valgustavad aeg-ajalt meie kahvatuid nägusid ja mõttetu uni kisub meie lauge kokku. Vahel vaatame kella ja näeme, et ka see liigub, mitte ainult meie ja rong. Mitte ainult meie ja rong, mitte ainult meie ja rong! hüüdis ta siis väga valjusti ja pateetiliselt. Selle peale tuli silmi hõõrudes tuppa pidžaamas Peeter. Kes sa oled? küsis ta võõralt. Ma olen poeet, vastas mees. Ta hakkas Peetrile luuletust lugema. Vahepeal oli Cunninghamiga midagi juhtunud. Ta haaras südamest — oli see infarkt? Kuid just sel hetkel lõppes seeria, lõppeski nii, stoppkaadriga. Kuidas sulle luuletus meeldis? küsis poeet. Hästi, vastas Peeter. Tõesti? ei jäänud poeet rahule. Jah, kinnitas Peeter. Kes su isa on? küsis poeet. Üks mees, vastas Peeter, ja poeet kõõritas vaheukse poole. Ta ei ela siin, rahustas laps poeti. Selge, ütles poeet, ta elab teises kohas. Mine nüüd magama, käskis Laura. Ma ei saa magada, te karjute nii kõvasti, vaidles laps. Poeet tõusis, vaatas kella ja ütles: olen teie usaldust kurjasti kasutanud. Ta läks esikusse ja pani kaua aega kingasid jalga. Siis toetus seljaga vastu välisust. Korraaks puudutas ta mõlema käega oma seljagust, otsekui kompas. Laurale tuli meelde, kus ta niisugust žesti on näinud. Ühes etenduses oli Ants Eskola Hamletina seisnud niiviisi ja puudutanud enda taga rippuvat vaipa, kombanud vaevumärgatavalt ja tajunud seal varjunud inimkeha (Poloniuse) kontuure. Samal ajal oli Hamlet emaga vestelnud. Nüüd seisid nad esikus vastamisi. Mina küll ei usu, et ma jumalaga pean ütlema, lausus külaline. Ma ütlen pigem nägemist. Ja mul on veel üks palve. Mul on kingad juba jalas, ma ei taha teie põrandat määrada. Olge nii kena ja tooge mulle toast üks pits viina. Ma toon teile terve teie pudeli, võtke kaasa, oli Laura abivalmis, kuid poeet keeldus suurejoonelise žestiga: ei, see jääb teile kingituseks, ma pole ometi mingi joodik. Laura tõi siis ainult pitsi. Külaline jõi selle ära, kummardas, vaikis veel hetke, pöördus ja lahkus. Oli kuulda, kuidas ta lifti nupule vajutab ja kuidas see üles ronib ja seisma jääb, kuidas ta sisse astub, kuidas ukсед sulguvad ja lift hakkab alla ronima. Laura läks aknale ja seisis seal kaua, kuid kedagi ei ilmunud tema vaateväljale. Küllap lahkus teisele poole. Siis tõmbas Laura kardinad ette ja koristas pooliku viinapudeli ära. Televiisor oli töötama ununenud, kuid pilti enam ei olnud. Kell oli ju pool kaks. Laura lülitas televiisori välja. Ta pani tähele, et külaline ei olnud suitsetanud. Muidu mehed ikka suitsetasid, imesid ja puhusid välja. Ta mäletas väga täpselt külalise muutuvat, imelikku nägu. Nagu oleks ta seda nägu varem kuskil näinud. Televiisoris? Või siis ehk raamatu kaanel kui poeet? Või tänaval? Poeet meenutas üht filminäitlejat, seda, kes

MATI UNT

grimasse teeb. Laura ei mäletanud ta nime. Charles Milonoff? Pekka Sarkisjan? John Küchelbecker? Midagi tuttavat oli poeedis. Kuid mis juhtus Cunninghamiga? Miks ta haaras südamest? Oli ta löödud kokkupõrkest Jimiga? Aga Jim oli ju teada mees, mis tema peale ikka solvuda. Või tappis Ruprecht Barbara ja Cunningham sai sellest äsja teada? Või jäi väike Annabelle auto alla? Või sooritas Anna enesetapu? Või tappis end hoopis Lilly, kes sai valetate Jimi või Annabelle'i surmast? Televiisor vaikis. Cunningham hoidis kuskil pimeduses südamest kinni ja ootas, kuni järgmine kord valgeks läheb, et ta saaks öelda, mis temaga on juhtunud. Laura lohutas end sellega, et naised töö juures teavad. Miks see poeet ära läks? küsis laps teisest toast. Mis ta oleks siis pidanud tegema? küsis Laura vastu. Ta oleks pidanud sinu juurde jääma ja te oleksite pidanud... Laps nimetas ebatsensuurse sõna. Vait, hüüdis Laura, sellist asja pole olemas. On küll, jäi laps endale kindlaks.

3

Ka Theo polnud siit pärit, tema kodu oli linnast küll peaaegu nähtavuse piiril, kahekümne kilomeetri kaugusel, aga ikkagi oli ta Tallinnas pidanud elama üürikorterites.

Ta esimene linnakodu oli olnud rajoonis, kus individuaalelamud mitte kunagi lõplikult valmis ei saa, kus esikud on igavesti krohvimata, kus ehituspraht jääbki maja ümber. Majad on enamasti välisviimistluseta, tehtud kõige lamedamate tüüpprojektide või nende niisama lamedate variantide järgi, kuid puust, vooderdamata, mitte monotoon-selt silikaltsiidikarva, vaid niisama monotoon-selt mustavatest palkidest. Nende majade pööninguaknad on tavaliselt laudadega kinni löödud, vahel on tarade asemel kõdunema kippuvad palgivirnad. Mehed teevad õhtuni, pimedani linna peal tööd, nende naised lähevad vara vanaks, kaotavad elurõõmu, kortsuvad. Neid tänavaid oli seal tookord, aastaid tagasi, palju. Just seal, hilissügisel koju tulles tekkis tookord-sel kelneriõpilasel Theol esmakordselt mõte planeetide ja tähtede mõjust inimsaastustele. Kui ta täiskuu kahvatus surnud valguses koju tuli, siis ta mõtles, et ta ei ela üldse Maal, vaid ühel teisel planeedil, mis on Päikesest väga kaugel, maailmaruumi sügavuses, või kaugel ükskõik missugusest tähest, aga igal juhul kaugel, ja sellepärast on valgus nii surnud. Ta avastas vahel keset pimedust ja rõskust mõne kumava akna, kus mõni väsinu vaatas veel hilist meeoleolusaadet, kuulas tukkudes šlaagrit, ent aimas, et homme tuleb jälle teha sedasama mehaanilist tööd mis täna. Vahel oli Theo osalenud kohalikus seltsielus, oli tantsinud pulmantantse pooleldivalminud betoonkeldrites, rõõvinud pakatavates pitskleitides pruute ja tassinud neid hingeldades läbi köögiviljaaedade, ise kartulivartesse takerdudes, oskamata saagiga midagi peale hakata, oodates nurga taga kohmetult, ürgset rituaali vältides, kuni tige peigmees pudeli viinaga pärale jõuab. Seal loodeti ikka ja jälle koridor tulevaks aastaks ära krohvida, õunapuud istutada, ja oli mehi, kes sellega ka lõpuks hakkama said. Seal loodeti ikka ja jälle, et ajutise välisukse asemele tuleb uus ja läikiv, ja leidus ka

mehi, kes selle tõesti ära tegid, kuid kes ei saanud iial aimu kõrgematest väärtustest. Tänavates, mis polnud kaardile kantud, elas mehi ja naisi, kes tööle pääsesid ainult kummisäärikutest, ja seda isegi varasudel, ja ka südasudel, kui olid pikemad vihmaperioodid. Just sellises ümbruses, lagendikutuulte vingumise saatel, oli Theo lugenud, et geomagnetilised tormid tõstavad õnnetusjuhtumite protsenti saja võrra ja et kõige rohkem tapetakse ennast täiskuu ajal. Kui juba pimikutesse suletud ahvid said salapärasel kombel aimu Kuu faasidest, mis siis veel rääkida inimestest, kes öösiti seda taevakeha lausa oma akende taga hiilimas nägid?

Hiljem, kui Theo oli juba šveitser, elas ta teistsuguses majas, teistsuguste inimeste juures. See oli kahekordne luksusmaja, esimesel korrusel köök ja hall, kus suure palmi all seisis televiisor ja kus alati oli külm ja jahe nagu kuuris. Riiulil olid kõik Tolstoi teosed. Peremees ja perenaine töötasid turul lihamüüjatena, mõlemad olid tugevad ja hästi arenenud inimesed, ja mitte ainult kehaliselt, vaid ka vaimselt, sest mõnigi kord käis neil külas kunstnik. All keldris oli bensiinil töötav keskkütteseade, kappides kümnete kaupa tumesiniseid täisvillaseid ülikondi, mis olid moest läinud ja mida ei kantud, kuid millest ei suudetud ka loobuda. Elavaloomuline perepoeg ronis öösiti sisse läbi keldriakna, mõnikord Theoga koos, kuid Theo vältis teda oma asutusse kutsumast — igaks juhuks, kurat teab, perepoeg. See maja seisis nagu võimas ookeanilaev, mis oli ajutiselt tänava äärde ankrusse heitnud. Hiljem, kui Theol kehvasti läks, pidi ta sellest majast lahkuma. Kuid ta polnud kindel, et pererahvaski sinna oli jäänud. Ehk läks neilgi haprasti? Võõrad näod olid hiljem vilksatanud selle maja kardinat vahelt, kui Theo oma salakäikudel sealt oli möödunud. Kas kütsid nemad nüüd keskkütet, kandsid ülikondi?

Rasketel aegadel oli Theo peatunud siin ja seal, enne kui sõprade kaudu sai — mitte küll määramatuks ajaks — oma väikese Mustamäekorteri. Üks neist sõpradest oli Oleg, kelle poole Theo tee teda sel õhtul viis, udusel hilisõhtul, ja hoopis kaugele, hoopis teise, hoopis vanasse linnaossa. Ta logistas trammiga ja vaatas inimesi, eriti muidugi naisi. Suur osa neist tundis Theo vastu kohe ilmset armastust. Tavaliselt ei öelnud Theo sellest armastusest ära. Ta ei hoolinud piinlikest olukordadest, kui mängus olid kõrgemad väärtused või seiklus kui printsiip. Punasejuukselise mees oli küll ühel õhtul välja ilmunud ja skandaali teinud, kuid Theo oli lavastajast üle. Nii juhtus mõnikord ja sellest ei saanud lasta end segada. Ent täna oli Theol kiire. Theol polnud täna nende jaoks aega. Ta jättis mõned näod igaks juhuks meelde ja mõtles, missugused nad võiksid olla.

Varsti oli ta mere ääres. Päike loojus vinesse, udu vajus kalda poole. Merel oli valgus, kaldal, plekist auto- ja mootorrattagaraažide vahel aga pime. Meri loksus tasa ja lehkas. Mõned õiendasid veel oma masinate juures. Üks naine söötis rinnaga imikut. Hämmastusega märkas Theo, et ühe plekkgaraaži uksele oli kirjutatud sõna «kana». Veel kaua, kui ta juba mäest üles tõusis ja sihttänavale pööras, mõtles ta selle imeliku sõna tähenduse üle. Kelle sõnum see küll oli ja kellele? Mõni märgusõna või vihje või solvang või eneseavaldus?

Ühele garaažile oli kirjutatud «kana», pihtis ta ka Olegile juba uksele

usaldavalt, kuid Oleg ei arvanud sellest suurt midagi ja pakkus Theole viina. Theo viskas viina ära ja märkas laual uut raamatut «Theosophische Synthese». Anna seda mulle ka, ütles ta, kuid Oleg väitis, et pole isegi lugenud. Astu edasi teise tuppa, mul veel külalisi, kutsus ta. Teises toas oli juba hulk rahvast, kolm naist, kolme meest aga Theo ei tundnud, ehkki ühte oli nagu kuskil näinud. Kahte meest ei tutvustatudki Theole, Oleg mainis ainult, et külalised kaugemalt. Kauged külalised olid sünged kujud, palju ei rääkinud, tõstsid ainult klaasi. Võis arvata, et nad on elu näinud. Kolmas mees oli lihtsamat sorti, ütles, et vedurijuht. Theo küsis, et kus nad küll varem on kohtunud, ja vedurijuht ütles, et ta käib päris tihti Theo kõrtsis. Nii see oli — mõned kliendid, keda otse ei tundnudki, mõjusid väljaspool kõrtsi väga tuttavatena, aga kunagi ei suutnud meelde tuletada, kust sa neid tunnend. Theo vennastus vedurijuhiga ja nad viskasid viina. Pärast läks asi segaseks. Kauged külalised jamasid naistega. Theo vedas ühe naise välja trepi peale ja hakkas teda seal musitama. Naine tõrkus algul jubedalt vastu, itsitas ja ütles, et olla abielus. Mis siis? küsis Theo vastu ja suudles ikka edasi. Varsti oli ka naine nõus vastu suudlema. Sel ajal tuli ootamatult koridori üks kaugel külaline. Naine hüppas kohe Theost eemale, aga külaline, kes kandis helekollast, siniste ruutudega joppi, naeratas miskipärast soosivalt, pilgutas Theole silma ja läks tuppa tagasi. Kas see oligi su mees, et nii ehmatasid? küsis Theo naiselt, kui seda uuesti katsuma hakkas. Naine naeris. T e m a! Mis siis temal nii häda on, et tema ei või olla? küsis Theo. Ah, need mehed on ainult läbisõidul, ega nendega muidugi ei maksa nalja teha, seletas Theole naine, need on rasked mehed, kurat neist õieti aru saab. Päeval nad igatahes õue ei lähe, saadavad meid viina järele, õhtul, kui juhuslikult lähevad, tõmbavad mütsi silmle, ju neil on põhjust karta. Loodame ise, et nad peatselt lahkuvad, sest kaua me neid jõuame toita — ehkki nad meile raha annavad küll. Aga parem on, kui niisugusest kahtlasest seltskonnast lahti saame. Saame? kordas Theo, kas sa elad siis siin, oled ehk Olegi naine? Ei ole, ma olen ainult nende pärast siin, seletas naine, kui Theo talle jälle hingamisvõimalust pakkus, ajutiselt, aga oled sa vaadanud, missugune jopp tal on, kollane ja siniste ruutudega? Theo noogutas. Palju küsib? Ütles, et ei müü, vastas naine. Tal on püss ka, sosistas ta siis Theole kõrva. Theol läks naise musitamise isu üle. Ta naasis tuppa ja võttis viina. Oleg seletas talle midagi, aga Theo eelistas vestluskaaslasena vedurijuhti, kes mõjutoreda poisina. Vedurijuht ütles, et targem on siit edasi minna, sest siin on täna natuke kahtlane. Seda arvas Theogi. Nad võtsid veel viina ja lahkusid siis vaikselt, hüvasti jätmata.

Pärast, mere ääres, kui nad vandudes üle rämpsuhunnikute tuikusid, ütles Theo, et tema arvates olid need võõrad mehed blatnoid. Vedurijuht nõustus, kuid ta keel oli juba liiga pehme. Theo astus haisva solgi sisse. Solgikord kattis lahesoppi, siia olid kogunenud nii väljahahted kui ka tööstusjätmed. Pimedus muutis mere ebareaalseks, ainult vahel kostis nagu vati seest mootorite popsumist. Vedurijuht lendas okastraati takerdudes pikali, kápuli plõga sisse, löi põlve ära ja veristas säärt. Kaua istus ta ropendades adrul. Pärast läksid nad üle heinamaa bussipeatusesse. Imelikul kombel üks buss käis veel. See viis

nad kuskile Mustamäe äärde. Seal tuli minna läbi metsa. Theol hakkas külm, kurgumandel kippus valutama ja köha tuli peale. Kohisevate mändide all, kuskil elava liiklusega magistraali lähedal teatas vedurijuht, et ta on külast ühe pudeli viina sisse vehkinud. Ta tegi selle lahti, mõlemad mehed istusid, võtsid punnsuutäie ja Theol hakkas soojem. Vedurijuht jutustas, et tal oli hiljuti olnud jubedam seislus. Ta olla aeglaselt liikuvalt vedurilt maha hüpanud ja mõtelnud, et saab peale tagasi. Aga ta oli komistanud ja vedur oli padavai minema pannud. Ta ei saanudki enam vedurile peale. See oli värava maha lõhkunud ja peateele välja sõitnud, seal aga edasi reisirongile vastu. Õnneks oli reisirongi juht tagasikäigu andnud ja kõige hullem jäänud tulemata. Nüüd on paberid läinud, teatas vedurijuht ja kallas viina, vist saadavad kohtu alla ka, eile tuli juba kutse, ime, et areteeritud pole. Nüüd on kõik läinud, kõik, mis elus saavutasin, halises vedurijuht, mulle on kõik nüüd ükstakama, ma ei hooli enam millestki. Theo tundis vedurijuhile kaasa. Ta mõtles sellele, kuidas ta ise litsiafääri pärast paremat sorti asutusest lendas. Kui ilus vorm tal siis oli, kui hea tervis! Ja see psühhohaigla, kus ta noore kroonikuga pesuköögist tabati, labane lugu. Õnnetuselaps olen ma, mõtles Theo, küllap on Saturn siin osaline. Ta lohutas vedurijuhti mingite banaalsustega ja siis võtsid nad pudeli tühjaks ja jätkasid teed. Jõudsid magistraalile, see oli juba öiselt tühi, lage päevavalguslampide valguses, mis ka nende kahvatud näod kahvatuks muutis. Tuul puhus ja Theo ohkas nimetust igatsusest haaratuna.

Nad hakkasid hüvasti jätma, kui vedurijuht äkki rahutuks muutus. Kuule, ega sa ei näinud, mis mul kaasas oli? küsis ta ärevalt. Pudel viina, aga selle me jõime ju ära, meenutas Theo. Seda küll, aga... aga... kogeles mees ja vaatas ennast ja oma ümbrust, nagu oleks ta selle asja nüüdsama kaotanud. Mis sa kaotasid? küsis Theo. Jopi, vastas vedurijuht jooonu avameelsusega. Jopi? Jah, ma vehkisin selle blatnoi jopi sisse, sest blatnoi ei meeldinud mulle, ja niikuinii läheb ta kohe jälle kinni, ja niikuinii on mul nüüd kõik ükskõik, sest mina olen ju nüüd ka kurjategija, ja mis ma enam tagasi hoian? lobises vedurijuht lõdvalt. Theo ütles: ja kus see jopp siis nüüd on? Ta oli mul kogu aeg kaenlas, seletas vedurijuht. Theo ütles vedurijuhile, et kui see niisuguse lollusega on kord hakkama saanud, siis pidagu vähemalt nüüd suu, vähemalt niisuguste suhteliselt võraste inimeste ees nagu Theo. Sa oled ju mu sõber, heldis vedurijuht. Ei ole, ütles Theo karmilt, kust sa tead, kes ma olen. Ise varastasid, ise kaotasid, ise ole vait. Ma võib-olla pillasin ta juba mere äärde maha, halises vedurijuht, aga võib-olla metsa, ja kuidas ma nüüd selle pimedaga leian, ometi oli see ameerika jopp ja niisugune, missugust ma mitte kunagi varem pole näinud. Ma ütlesin sulle, pea suu, ütles Theo tüdinult, lisas tšao ja läks minema. Ta ei tahtnud ennast lollidega siduda. Ta aimas häda-ohu.

Koju jõudes olid ta juuksed niiskusest märjad, isegi üks kollane kaseleht oli pähe kleepunud. Ta neelatas, kurk oli valus, jälle, ja vasak suupool ka. Öösel nägi ta und, et karu jookseb mäe otsas ringiratast. Sel hetkel helises telefon. Ta kobas ja leidis toru. Kes te olete? küsis naisehää.

MATI UNT

Öösel hakkas Peetril igav ja ta tõi telefoni voodisse. Ta teadis, et ema töötab telefonikeskjaamas, kuid ema polnud teda sinna kunagi kaasa võtnud, ehkki Peeter oli palunud. Seetõttu ta ei teadnud, kuidas telefon töötab. Aga see teadmatuse ei takistanud teda numbreid valimast. Kui ta kettal tagasi joosta laskis, läks jaama alati nii palju impulsse, kui ta oli valinud. Number viiega läks viis impulssi ja kolmega kolm, ja nii edasi, ja jaama valija sai need impulsid kätte, sammhaaval, ja muudkui ühendas järjest edasi, omapead, hammashaaval, kuni lõpuks olid valitud kõik kuus numbrit. Aga millise numbri Peeter valis, seda ta ei teadnud, sest Peeter valis huupi. Esimene number ei vastanud. Vahelduvvoolugeneraator pani telefonikella helisema küllap kuskil pimedas bürooruumis või hirmutas hiiri mõne kaupluse tagatoas. Kajakad sellest jõudsid tagasi membraanini, mis oli Peetri kõrva juures. Aga ta kuulatas pingsalt, mis oli veel liikvel peale tema algatusel saadetud signaalide. Kaugeid kahinaid, hääli, mis nagu olid hääled ja ei olnud ka. Peeter pani toru ära ja valis nüüd ainult viis numbrit. Viimane valija ei hakanud tööle, kutsungit ei saadetud. Nüüd oli ainult tasane ragin, ei tea, kust pärit. Maa seest, koridoridest? Justkui oleks keegi ettevaatlikult hinganud. Kuulas nüüd keegi tema vaikimist? Peeter ise ei julgenud hingata. Oli ta sel hetkel kellegagi sõnatus ühenduses? Mõne loomaga, kes oli tunginud telefonivõrgu kaablisse läbi terassoomuse ja polüvinüülkloriidi, ühenduses mõne mutiga, kes mulla all, või mõne vurrudega sägaga, kes merepõhjas. Hirmunult pani ta toru hargile. See žest tähendas, et pärast seda telefon ei töötanud. Aga asja oli võimatu kontrollida. Sel hetkel, kui tõstsid toru hargilt, hakkas telefon niikuinii tööle. Kui toru oli hargil, ei saanud jälle midagi kuulata. Kuskilt ometi tuli telefoni see vool, mis kella helisema pani. Järelikult oli telefon selle voolu vastuvõtmiseks valmis, järelikult ta ikkagi töötas. Töötas tummalt.

Nüüd valis Peeter vajaliku arvu numbreid. Jälle kõlasid kutsungid. Oli tarvis viit signaali, juba võetigi toru hargilt. Peetrile oli see kergenduseks: küllap ei magatud, ehk oldi vaid teises toas. Mul on teile üks tähtis küsimus, ütles Peeter. Nii hilja öösel, vastas teine hääl, naise hääl. Ärge pange toru ära, jätkas Peeter, mul on tõesti üks küsimus, ja mul on vaja kontrollida, kas teie teate vastust. See küsimus on niisugune: mis on see, mis läheb seda suuremaks, mida rohkem temast ära võetakse? Palun, olge nii kena ja öelge mulle, kui te teate. Ei tea, ütles naine, ja ma ei saa aru, miks nii hilja. — See on auk, vastas Peeter ja pani toru hargile, sest see inimene ei tahtnud temaga rääkida, ta võis ka tõesti magada ja oli pahane, et teda üles aeti. Mõnel olid telefonid ju voodi kõrval, aga enamasti siiski esikus. Ei tea, miks just esikus, et nagu korteri keskel või kuidas?

Peeter valis uue numbri. Ta otsustas, et ei oota üle kolme signaali. Toru võeti teise signaali järel. Mingid ebamäärased hääled, kuid keegi ei öelnud midagi. Kes te olete? küsis Peeter. Aga kes te ise olete? vastas kähisev mehehäääl. Kas ma ajasin teid üles? küsis Peeter. Ei, vastas mees, ma niisama pikutasin, aga kes see seal õieti on? Jaana? Anna? Peeter vaikis. Kindlasti Jaana, ütles teine kergendatult, sa tahad kont-

rollida, kas ma olen kodus? Mhmh, ütles Peeter. Jälle oli vaikus. Siis ütles teine: pole sa mingi Jaana ega Anna. See oled ju sina? küsis siis teeseldud rõõmuga. Mhmh, ütles Peeter. Ta teadis, et teine ei saa talle mööda traati kallale. Seepärast ei andnud ta ennast tundmatule tunda. Sa mõtled, et vedasid mind sisse? küsis tundmatu. Sa vaikid, jätkas ta siis pärast pikka pausi, ja kuidas saan ma sulle selgeks teha, et ma ei reetnud mitte midagi, et tundsin su kohe algusest peale ära, ainult et tahtsin natuke nalja teha, siis see kukkus halvasti välja, ja kukkus veel sellepärast halvasti välja, et olin just magama jäänud, kui sa helistasid, ja unepealt kukub iga nali halvasti välja. Mul ei tekkinud mitte mingit kahtlust selles, kes helistab, aga miks sa nüüd vaikid, kas tahad mind karistada? Peeter tegi jälle mhmh ja teine sai uut julgust edasi rääkida. Mul oli niikuinii väga kurb ja tühi õhtu, ütles ta, pidas siis pausi ja oli kuulda, et ta otsib suitsu ja paneb selle põlema, käisin jalutamas, tuln Olegi juurest, ja sain äkki esimest korda aru, et olen vana mees, ja mis ma siis nüüd peale hakkan, sest noorus oli mu ainus väärtus ja ainus vara, ja mul pole midagi kogutud, ei raha ega vaimset selgust ega professionaalseid oskusi, nii et üks asi on tänasest selge: vanadusehirm läheb järjest suuremaks ja see suuremaksminek kestab kuni surmani. Oleksin ometi raha hoiukassasse pannud, oleksin ometi rohkem tegelnud idamaiste meditatsioonidega sisemise rahu saavutamiseks, oleksin ometi ära õppinud mõne viisaka töö, mida saab teha ka vanas eas — aga kõik need võimalused on nüüd mööda lastud ja maha magatud. Olen vaid tühisus, valutav tühisus ja kõik.

Mis see on, mis hommikul käib neljal jalal, lõuna ajal kahel jalal ja õhtul kolmel jalal? küsis Peeter vastu. See on inimene, ma tean seda mõistatust küll, aga miks sa mind ometi narrid ja mu südamevalu veel suurendad? oli teine pahane. Sa nagu ei kuulnudki mu südamest tulevat juttu üldse ära. Ütle parem, mis sa arvad, ehk pole veel viimane aeg pühendada ennast kirjandusele või salateadustele, ütle ometi, sest mul on täna nii paha tuju. Kohutav resignatsioon. Tead, mis tunne mul praegu on — tahaksin põletada piibli, kuuled? Mis see on? küsis Peeter jälle, aga ta ei jõudnudki veel mõistatuse enda juurde, kui teine äkki hoopis teisel häälel küsis: kes te õieti olete? Peeter vaikis, tal hakkas hirm. Kes te olete? karjus mees toru teises otsas väga paaniliselt. Peeter värises teki all hirmust. Ema ei olnud kodus. Kes te olete? röökis tundmatu. Peeter ei julgenud öelda sõnagi. Ma kuulen küll, kuidas te hingate, ma tean, et te pole ära läinud, rääkis mees, aga ilmselt polnud ka temal jõudu toru ära panna. Möödus peaaegu minut. Mõlemad olid vait. Siis pani Peeter toru vaikselt hargile. Nii vaikselt kui sai. Tükk aega ootas ta ärevalt, ehkki teadis, et tema number jäi vestluskaaslasele saladuseks ja ta ei oska tagasi helistada või siia tulla. Hirmuga mõtles Peeter sellele, mida ta oli raadiost kuulnud. Kavatsetakse ehitada sellised telefonid, kus rääkijad on teineteisele näha. Mis küll oleks juhtunud, kui nad täna oleksid teineteisele näha olnud? Kui nad oleksid saanud teineteisele silma vaadata. Peeter libistas telefoniaparaadi teki alt põrandale.

Ta kustutas tule, sest tahtis karta. Läbi paksude kardinat ei olnud linna näha, ka tema tulesid mitte. Ta vahtis pärani silmi pimedusse.

Algul nägi ta üht halli täppi, mis aeglaselt ülalt alla liikus. Varsti ilmus teine. Sel oli oma, seletamatu teekond. Täppidel ei olnud kaalu, nad liikusid vabalt nagu tolmukübemed õhuvooludes. Korraks nad liitusid, siis läksid jälle lahku. Hallid täpid olid väljaspool pead, silmade ees. Silmade taga, pea sees olid maastikud ja linnad, Peetri kodumaad. Need keerlesid vaikselt. Oli, nagu keerleks maakera. Aga hallid täpid liikusid eraldi, sõltumatult, ja neil polnud fooni. Nii nägi Peeter korraga ette- ja tahapoole. Siis kuuldus pirinat, vaevukuuldavat. Toas lendas sääsk, läbi pimeduse, tema iminokk ähvardas Peetrit. Sääsk lähenes ja kaugenes. Peeter ei pidanud vastu ja süütas tule. Sääse pirin vaikis. Küllap märkas ta lennuvälja ja maandus. Peeter ootas veidi aega. Siis kustutas ta tule. Sääse pirin algas uuesti. Peeter süütas tule. Sääsk jäi jälle vait. Peeter kustutas tule ja peitis pea padja alla. Nüüd kuulis ta ainult oma vere kohinat. Ta magas juba, kui sääsk laskus ta põsele ja jõi oma kõhu täis. Peeter ei kuulnud, kui ema koju tuli. Ta oli mürade ja helidega harjunud. Ta magas rahulikult ka siis, kui Cunningham oma õnnetu elu üle kurtis. Jimi kisa jättis ta ükskõikseks.

5

Kui Eero ärkas, olid ta silmalaud kokku kleepunud. Ja kui ta oma silmad lahti sai, pimestas teda valgus, mis oli seda imelikum, et päev, ehkki käes, oli pime. Ta veeretask ennast voodi ühest äärest teise, oigas ja maigutas kuiva suud. Ta oli omamoodi õnnelik, et elas, ehkki tal oli paha olla. Ta ajas ennast püsti. Veri valgus peast ära ja ta lõi ennast vastu kõõgi uksepiita. Kraani juures jõi ta kaua vett. Ometi ei toonud see talle kergendust. Pea läks selgemaks, aga sees läks halvemaks. Ta kavatses isegi oksendada, kuid nii paha ka ei olnud. Kell oli pool kaheksa. Aknast välja vaadates veendus ta, et nüüd olid viimsedki lehed puudelt kadunud. Maastik oli täiesti alasti, aga Eero oli riietes maganud. Ei tea, kuidas ta ometi koju sai? Taksoga? Jala? Korteri oli küll päris korras, külalisi ta kaasa ei olnud toonud. Eero jõi uuesti vett, aga nüüd oli vesi veel vastikum, veel vesisem kui enne. Magu paisus sellest veest, kuidas sai ta kergendust tuua? Ometi oli tühja kõhu tunne. Eero sõi külmkapist vorsti, hoolimata küüslaugu lõhnast, mis kaugele levis. Siis pesi ta end veega, enam ta vett ei joonud. Kööki tagasi jõudes sõi vitamiine. Nüüd polnud ta enam nii haige, ehk ainult väga väsinud. Ta läks trepist alla, ostis ajalehe ja luges, et sügisele järgneb talv, ja et talv on külm. Kuid poole ajalehe pealt tabas ta end taevasse vaatamast. Taevast oli veel kahvatum kui eile. Eile? Eile vaatasid nemad mitmekordselt laseeritud naist. Aga kass oli hoopis aknast sisse vaadanud, mitu korda koguni, ükskord hästi pikalt ja kuidagi venivalt. Ta oli uurinud Dali albumit ja Puvise de Chavannes'i albumit ka. Talle tuli meelde viimase pilt «Vaene kalur», kus olid vaene kalur, vaene naine, vaene laps ja vaene maastik ja ilmne tuuletus. Ja vaene kalur vahtis oma mõrda ja ootas, et sinna juhuslik kala satuks. Ootas vaikselt ja alandlikult. Siis olid nad midagi laseerimisest rääkinud, ja vist koguni liiga palju. Pärast oli pime olnud, eriti nurkades ja tagahoovides. Oli veel üks graafik, see, kes teeb põlenud inimesi. Aga edasi tuli

mälulünk. Eero oigas taas. Kes kurat käskis nii palju juua? mõtles poeet trafaretselt. Kas mängis keegi klaverit? Või lubati mängida, aga ei mängitud, sest puudus klaver või puudusid noodid, või polnud mängijat? Chopin, mõtles ta, Chopin oli kindlasti mängus, aga kas teda mängiti? Vaevalt ma kedagi ära tapsin, aga kindlasti solvasin. Nagu iga teine inimene, liialdas Eero sellega, mis tema elus mälulünga ajal oletatavasti oli juhtunud.

Enesepäästmiseks riietus ta ümber, kammis pead ja pani odekolonnile näole. Sel hetkel meenus talle, et ta oli öösel tutvunud ühe naisega. Äkki nägi ta täpselt kõike enda ees. Ta nägi madala lambi punast valgust, kuulis Cunninghami häält ja tundis kareda vaibaga kaetud diivanit enda all. Aga see pilt polnud ajas venitatud. See pilt seisis. Eero rääkis midagi. Mida? Naine vastas midagi. Mida? Mõlemal olid suud lahti. Cunningham oli ikka seal või ei olnud? Kust ta sinna sai? Ei, Cunningham oli kuskil mujal. Nad olid kahekesi. Eero mõtles, kas nende vahel midagi juhtus, aga ta ei mäletanud. Ta ei teadnud, kas ta naise nägugi õieti mäletab. Ta mäletas küll üht nägu, aga ehk oli ta selle võtnud mõnest teisest mälestusest või unenäost? Selle näo ümber oli hele pilv juukseid. Juuste piirjooni Eero ei teadnud. Need juuksed olid nagu udu. Nad lihtsalt hajusid. Nägu oli keset valget pilve. Nagu küünlaleek, mille ümber püha sära. Lammas? Krakovis söödud suhkrukoonal? Mida ta veel meenutas? Üks, keda ta meenutas, oli küpsem, naiselikum, teine, keda ta meenutas, oli targem ja vaimsem. Ta oli seda nägu näinud seitsmeaastaselt, Peipsi järve äärde sõites. Tuttavad olid ta kaasa võtnud vanaranda tooma. Miks? Tuttav tädi töötas vanarauakogumise ettevõttes. Hakkab meenuma! Sõideti Peipsi äärde vanaranda tooma. Just! Üht vana laeva lammutama. Lõigati gaasileegiga. Laeva lõigati! Pärast tõsteti kraanaga auto peale, osade kaupa, vist koguni mitmele autole. Mehel, kes operatsiooni juhtis, oli nahkmantel. Oli pilves. Siis, kui leek laeva lõikas, jah, sest leek oli tumeda järve foonil väga hele. Aga enne, kui sõideti, siis paistis päike, ja tüdruk seisis tee ääres tolmus, ja ta pea oli kohev ja valge. Kui vana see tüdruk oli? Kahtlemata Eero-vanune või ainult paar aastat vanem, ent Eero mõtetes oli ta koos Eeroga vananenud. Ega see olnud mingi lapsepõlvearmastus. Ometi oli see pilt Eerot jälitanud. Küllap oma vägeva põgususe pärast. Tolm mattis kohe tüdruku. Ümberringi oli väga kuivakoorrelisi mände. Muud ei mäleta. Tüdruk naeratas ja vaatas altkulmu — ilmselt selle koketsuse pärast oligi tema pilt koos Eeroga vananenud.

Ma ei küsinud isegi tema nime, mõtles Eero. Ja siis tuli talle veel mitu asja meelde. Ta oli kellegagi olnud kuskil, ja siis oli ta selle naise poole sattunud. Laseerija oli kohe algul ära kadunud. Graafik? Ta helistas sõbrale ja küsis graafiku telefoninumbrit. Graafik vastas ja seletas, et ta tundnud ainult klaverimängijat, kuid see vist sõitnud just täna hommikul kuuks ajaks Sri Lankasse. Kes oli teine mees, seda tema ei tea. Eero ütles, et ta justkui oli pärast veel ühe vanamehe juures, vist klaverimängija või selle teise tundmatu tuttava juures. Graafik kahetses, et tema ei tea sellest mi-da-gi, klaverimängijatki tunneb väga põgusalt. Eero mõtles pingeliselt ja otsis siis telefoniraamatust klaverimängija isa numbri. Jah, öeldi sealt, poeg sõitis tõesti Tseilonile, hommikuse Moskva rongiga. Eero uuris, kas pojalt on üks tuttav

vanamees, selline kepiga ja jämeda häälega, elab Mustamäel. Mis mees ta on, küsis klaverimängija isa vastu. Ma ei tea, oli Eero sunnitud vastama. Siis ei tea mina ka, lõpetas klaverimängija isa jutu ja pani toru ära.

Kas ei kohisenud lähedal mets? Kas polnud seal puid? mõtles Eero. Oli see Ehitajate tee? Retke tee? Või TPI taga? Või hoopis Sütiste tee? Mets oli lähedal, maja ise polnud metsas. Nagu ei oleks Ehitajate tee, ehkki see tuli esimesena meelde. Autotulede valgel oli üks kass kõndinud. Kuid kass pole mingi orientiir, ei tea, kus see kass tänaseks on jõudnud. Siis meenus Eerole lift. TPI-tagune langes ära. Tegemist oli üheksakorruselise majaga. Aga need olid ju ka ühtmoodi. Mets ja üheksakorruselised majad. Tuli minna Ehitajate teele ja Sütiste teele. Mets polnud väga lähedal, aga ta oli olemas, seda Eero teadis. Ta oli mühisenud. Mis muu sai linnas mühiseda. Või otsida taksojuht üles? Aga Eero ei mäletanud isegi seda, kas mees oli eestlane või venelane. Või oskas mõlemat keelt?

Ei, ta ise pidi otsima minema. Kell oli pool kolm, aga juba hakkas hämarduma. Vähemalt tundus nii. Eero riietus ja läks õue.

Kohe kahetses ta, et polnud mütsi pähe pannud, aga tuppa tagasi ta ka ei läinud. Ta suundus Ehitajate tee poole, läks otse üle majadevaheliste lagendike, kus polnud varju ja kus lõõtsus kõle, peaaegu talvine tuul. Öösel oli veel sadanud vihma ja ühesuunaliselt asetatud majaridade otsaseinad olid märjast mustad. Vanamutikesi tuli talle vastu, abituid koduhoidjaid, kõik teised olid südalinna sõitnud, raha teenima. Eero uuris tema ümber avaneva labürindi siluetti, püüdes meenutada midagi, mis öösel meelde jäänud. Ent kõik oli nagu tuttav ja ei olnud ka. Kõik need ukсед olid tuttavad, kõik need igerikud puud. Jah, siin oli kuulda juba raagus metsa mühinat. Kuid nüüd oli tal valida kolm või neli maja, võib-olla üle tuhande korteri. Ta seisis majade vahel ja mõtles. Ta teadis, et ta ei vaadanud kordagi aknast välja. Mis korrusel ta siis oli? Ta sõitis liftiga. Kuuendale korrusele. Miks just kuuendale? Kas elas vanamees kuuendal? Kindlasti kuuendale, ehkki tal oli meeles ka mingi teine imelik mälestus ülessõidust: kõrgemale enam ei saa, nüüd on põhjas (kaanes?). Tõesti, Bachelard'il oli õigus: liftid hävitavad ülesronimise kogu heroismi ja taeva all viibimine kaotab oma väärtuse. Kuues korrus, jääme kuuenda korruse juurde, mõtles Eero, ega ta mul ilmaasjata pähe tulnud. Kuus! 1+2+3, tikkus talle pähe. Ta vaatas üles, pea kuklas. Siis vaatas ringi. Takso pidi saama maja ette sõita. Kuid ta sai kõigi majade ette sõita. Ta keeras enne ümber nurga. Kuid kõikidel majadel olid nurgad. Peale muu ei teadnud ta ka seda, kas ta sõitis sama maja ette, kust välja oli tulnud, et viina osta, või eksis ja laskis end kuskile mujale viia. Miks ei võinud see naine praegu aknast välja vaadata? Miks ei võinud ta põiki üle väljaku tulla?

Eero käis kõikide majade esised läbi ja otsis mõnd tundemärki, mida oleks osanud ööga kokku viia. Prügikastid tulid võõrad ette. Puukesed olid ühtviisi raagus. Autod olid kolme või nelja värvi. Ta astus paari trepikotta, kuid tuli kohe välja. Siis hakkas väljas tõesti pimedaks minema. Sagedamini peatusid bussid, suurte kottidega koormatud naised vaarusid kodu poole, lastega pahandades ja mehi kirudes. Neist ei

olnud enam luulehuvilisi. Eero otsis endale ühe risttee kvartali sügavuses, mis tundus talle kõige ülevaatlikum, kõige enam kasutatav, ja hakkas ootama. Paar korda nägi ta kaugelt lähenemas tuttavat siluetti, kõnnakut, mida arvas tuttavaks. Tänavalaterna valgussõõris arvas ta mitu korda nägevat valget kahupead. Alati oli see eksitus. Alati keegi teine. Üks oli veel viie meetri kauguselt seesama, kuid muutus võõraks, kui ta Eero laterna valgussõõri jõudis. Üks seisis kaugel. Seisis kaua. Oli naine, justkui sedamoodi. Eero pani teda ammu tähele. Võib-olla ta aimab? Tuli samuti välja, loodab ja ootab? Lõpuks ei pidanud Eero vastu ja kõndis tundmatu juurde. Neid lahutas paarsada meetrit. Poole tee peal muutus seegi naine võõraks.

Inimeste vool hakkas järjest vähenema. Eero oli oodanud ligi kolm tundi. Nüüd põlesid kõikides akendes tuled. Kõik olid nüüd kodus ja söid. Siit-sealt kuuldus muusikat. Hiliseid poisikesi jooksis ringi, kuid neid jäi iga minutiga vähemaks. Eero otsustas veel kord majade ümbruse läbi käia. Ta läks majade taha metsa. Seal istus ta kännule ja tegi suitsu.

Ta vaatas aknaid, eriti kuuenda korruse aknaid. Ta lootis juhuslikult näha. Juhus pole ju nii haruldane asi. Ta selja taga magistraalil sõitsid autod. Pärast viskas ta suitsu ära ja läks krabiseva metsa all edasi. Äkki nägi ta midagi värvilist. Ta läks juurde ja puudutas seda. See oli kollane, siniste ruutudega jopp. Tundus päris uus olevat. Kaotatud? Röövitud? Seotud mõne mõrvaga? Igaks juhuks ei hakanud Eero joppi rohkem katsuma, viskas samasse maha ja pühkis koguni käsi vastu pükse, otsekuvi kardaks nakkust. Nüüd ta teadis, mis teeb. Ta sammus otsustavalt majade-esisele asfaldile lampide alla tagasi. Ta hakkab nimesilte uurima. Kindlasti meenutavad need talle midagi. Võimatu, et naine oma nime ei öelnud. Kindlasti ütles, aga seda peab meelde tuletama. Eriti kuuendatele korrustele tähelepanu pöörates.

Sepp, Maiorova, Kustova, Ebrok, Demidenko, Vahtra, Pauts, Lill, Tkatsenko . . . Kolmanda trepikoja järel ta loobus. Ta sai aru, et nimed ei saa talle midagi öelda. Ta ei teadnud nime. Ükski häälik, ükski silp ei tekitanud ühtki assotsiatsiooni. Üks trepikoda näis talle siiski tuttav. All oli sama radiaatorite riit, jah, sama. Ta astus lifti. Radiaatorite riita mäletas ta täpselt. Kuid liftis puudus peegel. Peegel oli maha rebitud. Ometi oli ta öösel taeva poole tõustes endale otsa vaadanud, silma sisse. Ehk rebisid vandaalid peegli maha hommikupoole ööd? Kuuendal korrusel oli vaikne. Otse ees oli kaks ust. Kummalgi ei olnud ukse silma. Valgus paistis Eerole otse pähe. Ta pidi valima ja mõtles. Ta astus ustele lähemale. Kuulatas. Ühe ukse tagant kuuldus vanaeide jutuvada. Kaua aega ei vastanud vanaeidele keegi. Siis vastas, aga oli ka vana. Eero otsis seda, kes on veel noor. Teise ukse taga oli surmavaikus. Eero süda hakkas kloppima. Ta mõtles välja, mis ta küsib, kui avab tundmatu. Ta küsib: vabandage, kas siin elab doktor Tamm? Ta helistas. Keegi ei tulnud. Ta helistas teist korda. Keegi ei tulnud. Teda polnud veel kodus. Eero jäi trepikotta ootama. Ta pani suitsu põlema. Liftid nähtamatute inimestega sõitsid temast mööda. Suletud uste taga ulgusid trossid, naksusid detailid. Punane silm süttis õige pea kohe pärast kustumist. Kord vilksatas klaasaknast mööda üks silm, ülalt alla. Ainult kord peatus lift kuuendal korrusel. Üks mees tuli välja.

Eerot nähes ta võpatas ja hakkas laulu ümisema. Eero keeras viisakalt selja, kui mees oma korterit lahti muukis. Mehe võtmed ei sattunud lukuauku, või ei leidnud ta õiget võtit. Lõpuks oli ta sees. Eero pöördus ringi. Ta vaatas kella. See oli juba pool kümme. Üheksa läbi. Aga kui ta on vales majas, vales trepikojas, valel korrusel? Vales mikrorajoonis? Äkki intuitsioon ei peta, mõtles Eero, ega ta siis alati ka petta saa, vahel võiks kuues meel õigust rääkida! Miski tõi mind siia, veenis Eero ennast. Kuid kellaseier liikus ja iga minutiga sai ta ikka rohkem aru, et kuues meel on teda petnud. Aga kui ma olen siin nii kaua oodanud, siis ootan edasi, püüdis ta kangekaelne olla. Kuid kell kümme vajutas ta ise lifti nupule. Alla sõites mõtles ta, et oleks ikkagi võinud veel oodata — kui hilja inimesed mõnikord koju tulevad! Aga kui ta all väljus ja radiaatoririita teiselt poolt nägi, ei tundunud see talle enam tuttav. Oues ei uskunud ta üldse, et on õiges linnaosas.

Ehkki ta teadis, et teeb mõttetust, võttis ta takso ja sõitis Sütiste teele. Ta laskis takso ära. Ta hakkas majade vahel ekslema. Midagi tuli talle vastu silmi, aga nüüd see ei olnud enam vihm. Ta pidi meenutama, mis see on — niivõrd oli tema aju häälestatud meenutamisele. Siis tuli talle meelde, mis see on. See oli lumi. Ta otsis küll edasi, kohusetundlikult tallates kiviplaatidest radu, kuid sai aru, et lumi kaotab kohe kõik jäljed. Kurjategijad olid alati õnnelikud, kui lund hakkas sadama. Koerad ei haistnud siis enam midagi. Jäljed kadusid nagu kõik muudki detailid. Maa läks taeva värvi. Enam polnud nii, et üks oli lihtne ja teine keeruline. Nüüd olid mõlemad lihtsad ja kumbki ei olnud enam käegakatsutav. Talvel kaovad pätid ja mörvarid ära. Nad lähevad soojale maale. Kus on nende õige koht. Talvelinnades elavad teistsugused tüübid. Talvelinnades liiguvad jänesejahimehed, haokubudega eided, jõuluvanad ja kolm kuningat. Kostab hundi ulgumist. Praksuvad puud külma käes. Võetakse ette suusa- ja kelguretki, küll koerterakendiga, küll ilma. Jõed jäätuivad, lapsed lasevad liugu. Vana villaveski jääb seisma. Mahlad okstes peatuvad, mäetipud tunduvad olevat väga kaugel. Tähed juhivad hommikumaaale. Kuuma tina valatakse külma vette. Jäälilled katavad akna. Eskimod ja tšuktšid saavad meie sõbraks. Lindudele antakse leivapalukesi. Talve on ju nimetatud vanimaks aastaajaks. Kas mälestus jääajast? Aga kes seda mäletab? Kes oskab kujutleda uut? Paari kilomeetri paksust jääkatet seal, kus praegu elame? Nagu Antarktises? Lumi sulas Eero juustes. Kell oli kaksteist. Ta seisis keset lagendikku. Ta tõmbas tikku, otsekui tahtes valgustada oma nägu, et teda ära tuntaks, märgataks, hüütaks. Tuisk tõusis.

Eero jõudis koju kell kolm. Ta oli külmunud, väsinud ja peast segane. Ta jõi klaasi viina ja heitis lõdisedes teki alla. Aga und ei tulnud. Ta nägi silmade ees valget lund, valget nägu ja valgeid juukseid.

Võib endalt küsida, kas ei saaks juhuslikku valikut, seda pimedat ja keerukat operatsiooni, asendada mõtestatud valikuga, millel on need ja ehk koguni teised eelised. See küsimus on seotud juhuse imiteerimise küsimusega. Kas võiks ehk ruleti asendada ametnikuga, kes ei näe ega tea panust ja kes oma suva järgi näitab võidunumbrit pärast märguannet, et mängijad on panuse teinud?

Émile Borel: Tõenäosus ja kindlus

August Kask armastas vahel jalutada linnast välja ja vaadata puid. Täna õhtupoolikul nägi ta selleks meeldivat võimalust. Öösel oli lumi maha tulnud, katnud rämpsuga ja linna ilged väljaheited. August Kask pani jopi selga ja kõndis linna ääre poole. Ta murdis kepi ja peksis sellega kuivanud heinakõrtelt lund maha. Noorena oli ta võililledel päid otsast lõõnud, äkki ja kiiresti, nii et lill liikudagi ei jõudnud. Lund oli veel vähe, maa oli pehme, kulu ja sammal nõtkusid jala all, selja taha jäid mustad jäljed. Ta möödus viimasest üheksakorruselisest majast ja jõudis läbi võpsiku põllule. Siin polnud ta ammu enam käinud. Ta ees oli lage väli. Ta hakkas otse mööda põldu minema, ise sügavalt sisse hingates. Öhu puhtus oli muidugi petlik, seda teadis August Kask väga hästi. Kuid vähemalt puhtuse illusioon oli siin olemas ja see kosutas igapäevasest võitlusest väsinud närve. Ta otsis, kas näeb midagi uut, midagi, mis on siin vahepeal juhtunud. Kui ta hoolikalt pilgul laskis ringi käia, nägi ta üht imelikku asja ja hakkas selle poole minema. Teel tegi ta mitmesuguseid oletusi. Ükski ei vastanud tõele. Keset lagedat välja, keset lumevalgendikku tungisid maa seest välja torud. Neid oli kolm. Üks pikk ja sirge. Teine lühike ja kõver. Kolmas teisele poole kõver. August Kase esimene mõte oli, et ta on sattunud salastatud sõjalisel objektile. Iga hetk võis kõlada hüüe: käed üles! Ta vaatas ettevaatlikult ringi. Kedagi ega midagi ei olnud. Siis uuris ta torusid lähemalt. Mis nende puhul eriti veidralt mõjus, oli nende värv. Torud olid valge- ja punasetriibulised. Et nad silma torkaksid? Kellele? Öhust, maa peale? Olid nad siis ohtlikud, või kartsid need torud ise midagi? Igatahes läksid nad maa sisse. Võib-olla olid need õhutorud ja maa all asus mingi vabrik, salavabrik? Või varjend? Või midagi hoopis hullu? August Kask lähenes ettevaatlikult torudele. Ta kuulatas, mis maa sees toimub. Toru kumises veidi, kuid torud kumisevad alati nii. Ta nuusutas. Torul oli tolmu ja rooste lõhn. August Kask ei saanud mingit selgust. Ta kahetses, et oli siia tulnud. Jäljed olid lumel selgelt näha, tagasi ajada polnud mingit võimalust. Igaks juhuks oli parem nende imelike objektide juurest kohe lahkuda.

August Kask kõndis põlluvaheteel ja nautis inimeste puudumist. Tee pealt ei leidnud ta midagi. Üht läikivat asja torkis ta kepi, kuid see osutus tavaliseks limonaadipudeli korgiks. Endise mõisahoone juurest pöördus ta tagasi. Taevast olid lumepilved ja nende all linn, kuhu ta

läks. Linna kohal, eespool pilvi hõljus suits. Tuisujärgne rahu ei liigutanud suitsu. Kuuldus kaugeid hääli ja segast müra. August Kask ohkas ja astus sennapoole.

Läbi metsa tulles äratas miski jälle tema tähelepanu. Seekord mittepunasetriibuline, vaid kollane. Ta läks lähemale ja nägi põõsa all, kohas, kuhu lund polnud sadanud, nailonist asja. Ta võttis selle üles ja avastas, et tegemist on jopiga. Kollane, siniste ruutudega. Niisugust joppi polnud August Kask varem näinud. Ta uuris joppi lähemalt ja leidis, et see on tehtud Ameerikas ja täiesti korras. Number tundus suur olevat. August Kask vaatas ringi, ajas oma jopi maha ja pani leitu selga. See oli täitsa paras. Hetke kõhelnud, jättis August Kask jopi selga ja võttis oma vana jopi käsivarrele. Käisingi liiga vanamoodi riides, mõtles ta, tänu juhusele sain nüüd lõpuks ka endale mõelda. Hoopis reipamalt läks ta magistraali poole. Tekkis nagu jõulumeeleolu. August Kasele meenus lapsepõlve jõulurituual, aeg, kus ta esimest korda taipas jõulumüsteeriumi saladust. Ta värises jõuluvana ees ja märkas siis, et jõuluvanal pole pükse jalas. Lahtivajunud tähismantli alt paistsid säärikud ja lihavad põlved ning osa reitest. Jõuluvana oli naine. See oli tema ema, kes oli end ära maskeerinud. August Kask hakkas üle tee minema. Sel hetkel hüüdis teda keegi.

Arhitekt Maurer tuli töölt. Juba paistis kodulähedane kohvik, kus töötas ebameeldiv kollaste silmadega mees. Juba hakkas hämar-duma. Maurer hingas sügavalt talvist õhku ja mõtles olemise mastaapidele. Ta püüdis ette kujutada, et Päikesest Galaktika keskpunkti on 300 000 000 000 000 000 000 kilomeetrit. Aga Galaktika läbimõõt on 900 000 000 000 000 000 000 kilomeetrit. Galaktika mass on 100 000 000 000 korda suurem kui Päikese mass. Meie Galaktikas olevat umbes 100 000 000 000 tähte. Aga peale selle on veel teisi galaktikaid. Galaktikate omavaheline kaugus on umbes 10 000 000 000 000 000 000 kilomeetrit. Meie Galaktika ja teised galaktikad kuuluvad Kohalikku Galaktikaparve, mille keskpunkt asub Neitsi tähtkuju kohal ja see keskpunkt on meist umbes 62 000 000 000 000 000 000 kilomeetri kaugusel. Pikksilmaga on näha umbes 1 000 000 000 galaktikat ja kõik nad lendavad hirmsa kiirusega laiali, mõtles Maurer kurvalt. Ja veel mõtles ta mustadest aukudest, kus kollaps on nii tugev, et mustad augud imevad kogu valguse enda sisse ja nii me ei saa iial teada, mis seal sees toimub. Hingevärinal, taeva all, kus tähed süttima hakkasid, meenutas Maurer üht viimase aja hüpoteesi, et mustad augud võivad olla hoopis sissepääsud tunnelitesse, mis ühendavad meie maailmaruumi naabermaailmaruumiga — meie maailmaruumi aine imetakse sealtkaudu neile sisse, ja sinna teisele poole tekib jälle valge auk. Sellised mastaabid, ja teadmine, et absoluutselt mitte ühtegi olemasolevat loodusseadust ei saa kanda tagasi kaugemale kui kümme miljardit aastat, aitasid Maureril üle saada vihast oma truudusetu naise vastu. Ta nägi naist ja kollaste silmadega dionüüoslikku šveitserit läbi, kuid lohutas end mõttega, et kaugel, nähtavuse piiril, plahvatavad imelikud objektid, mida nimetatakse kvasariteks, ja et need võivad olla uued maailmad. Võib-olla oli naisel tõesti olnud selle mõlakaga mingi lugu. Ent kui tühine on see pisike armulugu võimaluse kõrval, et oleme vaid

lavastus meist miljoneid kordi suuremate jõudude käes, kes jälgivad meid mikroskoopidest — nii nagu meie vaatame prootoneid ja elektrone! Maurer tunnetas süsteemide lummasvat hierarhilist korduvust mikromaailmast makromaailmani ja sealt veel edasi. Ta oli oma töödes ja tegemistes vaba, sõltus ainult nendest, kes olid temast miljoneid kordi suuremad ja samuti vabad oma töödes ja tegemistes.

Üks palja ülakehaga mees võimles ja Maurer läks tast mööda. Tal käis külmavärin üle selja. Inimese alasti ihu on lume foonil imelik näha. Ta mõjub nii ebatervelt. Tal on nii kohutav värv. Mitte kuidagi ei saa enam öelda, et inimesel on lumivalge ihu. Inimene peab riietes olema, see on selge, mõtles arhitekt Maurer. Inimeses pole täiust. Talvel on sooja vaja. Lapsena oli ta piilunud raadiote sisemusse, eriti talvel. Raadio sees põles skaalalamp. Punakalt hõõgusid pimeduses teised lambid. Oli näha tolmuiseid pindu kondensaatorite ja poolide vahel. Maurer mõtles, kas seal võiks olla soe elada — omaette maailmas, kastis? Ta kartis, et raadiolambid ei anna piisavalt sooja. Nad ju ainult hõõguvad. Kui raadio panna lumehange, siis ei saa raadios elada. Tuul puhub tagakaane aukudest sisse. Või kui pugeada hoopis alla, sinna, kus on lülitusskeemid? Kas seal oleks soe? Vaevalt, sest seal pole lampegi. Nii oli ta raadioid vaadanud, sest nende skaalavalgus kutsus ligi, eriti pimedas toas. Nende hääl oli pehme, nende nupud pöörlesid sujuvalt. Nende pind oli libe. Nende küljed olid ümarad. Nende nupud olid nagu silmad peas. Nad oskasid võõrkeeli ja laulsid unelaule, jutustasid muinasjutte ja äratasid hommikul üles. Nad olid elusad, miks ei pidanud laps siis nende sisse tahtma. Nad ergutasid fantaasiat, sest tollal televisiooreid ei olnud. Kord oli mingi suur üleriiklik sündmus, milline, seda Maurer ei mäletanud. Kõik rääkisid erutatult, lubasid midagi, ja Maurer nägi selgelt pisaraid nende meeste silmis, nägi kokkupigistatud rusikaid. Teinekord mängiti Berlioz'i «Fantastilist sümfooniast» ja Maurer nägi selgelt lagedaid välju ja nende kohale kogunevaid äikesepilvi.

Neist mõtetest äratas Maureri mingi kära. Ta nägi magistraali teises otsas, umbes poole kilomeetri kaugusel liiklusõnnetust. Ta ei seletanud küll detaile, kuid nägi lume foonil, kuidas uudishimulikud kokku jooksid. Nad nagu ootaksid, mõtles Maurer. Keegi oli vist alla jäänud. Üks auto, arvatavasti õnnetuse põhjustaja, keeras järsult ringi, ületas tee keskpeenra ja kihutas teist poolt pidi huilates minema.

Maurer ei armastanud õnnetusi. Ta vältis kõike, mis võis teda kurvaks teha. Ta kartis kurbust. Ta eelistas näha head. Ta pöördus ära ja läks koju. Juba eemalt kuulis ta kiirabiauto sireeni, seda kaasaegset viimsepäevapasunat, mis peab kõigile kuulutama, et kellegi viimne tund on käes.

Eero ei saanud rahu. Ta magas enda kuidagi välja, ärkas hilja ja peavaluga, nagu oleks veel joonud. Ta teadis, et ta ei lepi oma saatusega. Ta sõi isutult ja jõi kohvi. Siis püüdis ta kontsentreeruda ja veel kord läbi mõelda kõik detailid mälulüngaööst. Valge hajuvate äärtega juuksepehmakas oli nüüd ta viimane lootus, nagu kauge udukogu mustas taevas, mida ta visalt püüdis tähtedeks lahutada. Detaile näha. Ta mälu lahutusvõime jäi ülesandele alla. Ta nägi kord takso arma-

tuurlaua valgust, kord volksatavat kassi, kord radiaatoririita, kord diivanit, kus oli istunud.

aga ma ju Armastan nüüd
ütles ta endale iseteadvalt
olen peaaegu kindel
et üle pika aja jälle Armastan
ja kas siis Armastuse jõud ei vii meid kokku
kas Armastus pole piisav argument
ja kui ei ole
siis mis ajast ei ole

Jah, muidugi, sõna ise ei tähenda midagi, aga ometi on ta mingi vorm, mingi potentsiaal, ja ma olen nüüd selle konkreetse sisuga täitnud, tean, mis ma selle sõna all mõtlen. Aga miski puudub, seda tunnen ma selgelt, jätkas Eero majade vahel sihitult ekseldes, miski häirib, ja selles ehk ongi viga. Mul puudub üks asi, üks dimensioon, üks instrument. Mis siis puudub, et minu kutse ei jõua temani? Ma ju kutsun teda. Kuidas ma teda kutsun? Ja äkki taipas Eero, et tema maagilisest vormelist puudub kutsutava nimi, laureaati ei tea loorberitest, sest tuntakse ainult ta nägu ja teda ei saa hüüda. Nii palju aknaid oli Eero ümber, nii palju uksi, ja kõik ukсед olid ühte värvi, ja ometi oli ta kuskil siinsamas, võib-olla viiekümne meetri kaugusel näinud oma armastatut, oma esimest tõelist lugejat! Kui ei tea maja- ega korterinumbrit, kui ei tea telefoninumbrit ega nime, siis pole mitte mingit lootust. Sa võid aastate kaupa siseõuedel tiirelda, magistraale ületada ja akendest sisse vahtida, kuid midagi ei juhtu, kui midagi tõesti ei juhtu selle sõna otseses tähenduses.

Ta oli kurb. Kus sa oled? esitas ta küsimuse anonüümsele mesilale, mis polnud enam ei maa ega linn ja millel polnud enam lootust maaks või linnaks saada. Olen meelega välja valinud ühe sellest ühenäolisest ja töökast massist, oma luule lugeja, jonniga pärast, et teile tõestada teie kvantiteediga keksimise mõttetust. Eelistan individuaalsust teie kiuste, armastan üksikisikut kätemaksuks, teie, kes te arvate, et kõrgemast vaimsest sihst rääkimine on idealism või paremal juhul lapsikus. Ent kas siis tõesti pidi mateeria inimese kaudu jõudma enesetunnetamiseni ainult selleks?

Sel hetkel vilksatas Eero silmade ees kanapimeduses päästerõngana üks värv, midagi, mis tuli tuttav ette, mida ta tahtis ja võis identifitseerida millegagi, mida ta oli varem näinud. Just seesama, mõtles ta. Seesama mis seal. Pidurid kriiksatasid. Ebameeldiv heli täitis kogu keha kõhedusega. Elaval ristteel, kümme meetrit eemal, oli mees auto alla jäänud. Eero vahtis tardunult laipa ega märganud, kuidas auto üle vahepeenra lõikas ja minema kihutas. Oli õhtupoolik, tiptund ja igalt poolt ruttas õnnetusehuvilisi kokku. Surnul oli seljas samasugune jopp, mida Eero oli öösel metsas näinud. Mitu versiooni käis läbi Eero pea. Ta aimas kuuenda meelega, et oli vaevu-vaevu pääsenud.

Siis varjasid entusiastide seljad Eero eest selle inetu, ent vaikse vaatepildi.

Laura ruttas lasteaeda Peetri järele ja siis koju vaatama, mis Cunningham Bristolis teeb. Vanamees oli üha viletsama väljanägemisega, aeg-ajalt võttis tablette. Oli selge, et ta närvid kaua vastu ei pea. Üks kahest, kas saab infarkti või võtab mürki. Midagi pidi temaga juhtuma, muidugi mitte lõplikku, sest mitu seeriat oli alles ees ja peategelane ei tohi enne lõppu surra. Kõik on ette arvestatud, mitu seeriat tehakse — see on teada, ja nii pikk on ka elu. Sa sured täpselt siis, kui käib viimane seeria, ja ka mitte seeria algul, pigem lõpupoole. On aga ka neid, kes jäävad elama ja surevad hoopis ekraani taga, salaja avalikkuse eest. Kõik armastasid väikest Annabelle'i, sest ta oli väike. Keegi ei armastanud Cunninghami, sest ta oli õnnetuks määratud. Lilly armastas, aga Lillyt ei armastatud. Ruprecht oli õnnetu, sest teda peteti. Jimi armastus oli surnud. Anna ei teadnud, mis elus edasi teha. Barbara armastas vaheldumisi Cunninghami ja Ruprecht. Miski ei klappinud. Kõik olid õnnatud. Kõik tegid teisi õnnetuks. Mõni meelega, enamasti kogemata. Väljapääsu polnud näha. Igaüks mõtles endale. Ja jumal ei seganud vahele. Isegi mitte masinast. Isegi mitte masinas, endas, kus õhtuti kired möllasid, aga lahendust ei toonud, vastupidi, panid inimestele üha uusi koormaid. Ka Laura ei saanud olla jumal. Programm oli enne valmis tehtud. Vaataja ei saanud improviseerida. Filmis ei saanud suurt pööret toime panna. Film oli jääv suurus. Alles nüüd jõudis see Laurani. Enamik filme on vanad. Seal on ainult see, mis on toimunud.

Laura jäi ristteele seisma. Parajasti vilkus kollane tuli. Üks kümnes mees talle sobimatus kollases jopis läks sõiduteele, kui süttis punane tuli. Mees ei näinud, et üks auto suure, ilmselt keelatud kiirusega lähenes. Laura, kes meest lähenevas öös hästi seletas, hüüdis teda. Mees vaatas tagasi, aga ei saanud aru, mis temast tahetakse. Kuid asi oli selge. Ta poleks niikuinii enam edasi ega tagasi jõudnud. Auto paiskas ta pehme matsatusega sõidutee kõrvale.

Laura ei suutnud kohalt liikuda. Ta nägi, kuidas inimesed kokku jooksid. Ta nägi, kuidas keha alt verd alla sõiduteele voolas. Ta ei pannud tähele, kuidas avarii teinud auto ringi pööras ja minema kihutas. Siis varjasid seljad ta eest vaatepildi. Tema aga seisis ikka liikumatult. Hakkas uluma sireen. Eriteenistused lähenesid igast küljest. Lumi tegi maailma niikuinii haigeks. Taevas oli tumedam kui maa. Pilved liikusid õnnetusest aeglaselt üle. Nad avasid ja katsid tähti. Kui keegi surnu kohalt otsejoones üles vaadanuks, olnuks näha Põhjanael.

Kui šveitser Theo lärmi ja rahvalikumise peale välja ruttas, nägi ta paarisaja meetri kaugusel oma kõrtsist autoavariid. Ta läks lähemale. Maas lamas mees, seljas kollane siniste ruutudega jopp, mille Theo kohe ära tundis. Ta esimene mõte oli, et surnu on vedurijuht, kuid siis meenus talle, et vedurijuht oli jopi öösel ära kaotanud. See siin oli võõras vanamees. Ent ainult Theo teadis, et vanamees pole ilmaasjata surnud. Surm käis Theol üle selja. Ta tundis elu ja inimesi, ta teadis küll, mis kaliibri mehed need olid, kellelt vedurijuht jopi varastas. Ja Theo teadis ka, mis kaliibri mehed olid need, kelle eest jopiomanikud ennast varjasid, ei julgenud päeval poodigi minna. Kui hästi oli Theo teinud, et vedurijuhiga lähemalt ei tutvunud. Ta oli juba öises metsas halba

aimanud. Theo vaatas silmanurgast teisi. Kõik olid küll võõrad, ent praegu käis mäng, kus ei tohtinud milleski kindel olla. Ta lahkus vaikselt ja läks tööle tagasi. Mehed arutasid elavalt avariid. Mitte keegi ei tundnud surnut. Küsiti Theolt, aga ka tema ei tundnud, ja ta oleks täpselt samuti vastanud siis, kui ta oleks vanameest tundnud.

Laura ja Eero tundsid teineteise kohe ära. Nad andsid kätt ja astusid õnnetuskohast mõne sammu eemale. Nad küsisid teineteiselt, kuidas siis vahepeal elu on läinud. Kummagi elus ei olnud midagi erilist juhtunud. Eero märkas, et oli purjuspäi nähtud naisele natuke juurde luuletanud. Selle näojooned olid kuidagi lopsakamad ja lihavamad kui lapsepõlve inglil. Aga muidu oli päris kena tüdruk. Eero tegi ettepaneku minna kohvikusse. Nad lahkusid August Kase laiba juurest ja kõndisid Theo kohvikusse, kus Maurer oli alles hiljuti skandaalitseanud. Eero küsis, kuidas laps elab. Laura vastas, et hästi. Eero ütles, et ta on tõesti luuletaja, et Laura ei mõtleks temast valesti. Ta ütles ka oma nime, mis Laurale suurt ei öelnud, sest ta ei lugenud luulet. Tal polnud midagi luule vastu, aga talle ei tulnud meelde seda lugeda. Seda kõike ei hakanud ta poeedile pihtima, vaid palus viisakalt, et talle loetaks ette mõni luuletus. Kas te tõesti tahate mu luuletusi kuulata, küsis Eero, kes alati oli kannatanud selle all, et seisis laiadest lugejahulkadest eraldi ega elanud kaasa nende rõõmudele ja muredele. Ta nägu läks laia naeru täis. Tüdruk noogutas. Eero luges mõned tankad Mustamäe paneelseintest ja ühe ballaadi taara äraandmise punktist. Laura kuulas hoolega ja Eero luges veel. Siis hakkas Eerol natuke häbi, et ta nii edvistab. Ehkki ta oli lõpuks leidnud päris oma lugeja, jäi ta nüüd vait ja küsis üht-teist Laura elust. Kuid Laura elu ei olnud eriti põnev, vähemalt ei osanud ta sellest nii põnevalt rääkida, et see oleks Eerole huvi pakkunud. Eero vaatas küll Laurale tähelepanelikult silma ja noogutas, kuid tal oli igav. Nad ei teadnud lõpuks, millest rääkida. Siis vahetasid nad oma nimed ja aadressid ja nüüd oli sein nende vahelt kadunud ja nad võisid alati teineteisele helistada. Nad tõusid ja läksid esikusse, kus kollaste silmadega šveitser neile mantlid selga aitas. Tänaval nägid nad, et laip, mis neid nõnda kirjanduslikult kokku viis, oli kadunud. Nad kõndisid natuke aega koos ja läksid siis lahku, lubades mõnikord helistada. Näiteks järgmisel nädalal või ka ülejärgmisel.

Õhtul kodus otsis Theo oma püstoli välja ja kontrollis seda. Siis pani ta püstoli padja alla. Pärast lamas ta kaua avasilmi voodis. Uraani mõju, ilmselt koos Marsiga, defineeris ta peaaegu automaatselt. Öösel helises jälle telefon. Theo võttis hirmunult toru. No muidugi, helistas Oleg, kutsus enda poole, lubas naise ja viina. Theo valetas, et tal on palavik. Mustad jõud olid liikvel. Theo tõusis ja uuris salateadusi. Vanast Roomast ühest villast leitud salavormel SATOR-AREPO-TENET-OPERA-ROTAS oli Theod alati intrigeerinud. Need sõnad tuli üksteise alla kirjutada, siis avanes valemi kogu struktuur. See pidi mustade jõudude eest kaitsma. Ent seda soovitati kirjutada puuplaadile ja siis tulle heita. Theol ei olnud puuplaati ja tulekollet ei olnud ka. Ja ta ei teadnud täpselt, mida ta usub. Ta oli materialist,

skeptik ja maag. Ta pigistas ööpimeduses käes püstolit, mille pärale oli kleebitud alasti naise foto. Uusaasta oli lähedal.

Uusaastaõhtul rääkis Maurer oma naisele, et inimene ei tohi unifitseeruda ja et tema hakkab kaasa lööma uue, Mustamäest mitu korda suurema linnaosa projekteerimisel, kus arvestatakse kõiki Mustamäe kogemusi. Algul maamõõtjana, ütles Maurer, sest mul puudub karjäärivaim, aga ma olen õnnelik, et saan taas minna lagedatele väljadele, teodoliit käes, ja öelda: siia tuleb linn! Linn mitmesajale tuhandele inimesele. Veel rääkis ta uudist, et endine ooperilaulja, tenor, keda hüüti Marino Mariniks, aga kelle õige nimi oli Mortenson, varastas ühe oma tuttava auto ja ajas purjuspäi Mustamäel alla inimese. Surmasaanu nime ei teatud. Mortenson olevat õnnetuspaigalt põgenenud. Ta olevat olnud alkohoolik, ja temast ei teatud enam ammu midagi. Nüüd aga oli tema nimi jälle inimeste huulil.

Ah nii, ütles Maureri naine ega saanud silmi lahti kiskuda teleekraanilt, kus Lilly õpetlasest isa sai kokku Annaga ja esimest korda üle pika aja ilmus palju läbielanud naise silmadesse mingi sära, sest Lilly isa, eradotsent, oli mõistev ja südamlilik inimene, ise samuti palju läbi elanud, hiljuti kaotanud naise. Ruprecht otsustas Baierisse sõita. Jää sina Inglismaale, ütles ta Barbarale, ja püüa endas selgusele jõuda. Vabrikandivõsu oli selle ajaga hingeliselt küpsenud. Barbara vaatas teda ja näis tundvat mingit sisemist liigutust. Ta nägi Ruprechtit nagu esimest korda. Ta silitas Ruprechtit harjasjuukseid. Ruprecht mõistis kõik. Mehena varjas ta oma hingeliigutust ja väljus kiiresti. Barbara helistas kohe Cunninghamile. Too vannitas parajasti väikest Annabelle'i. Tüdruk oli vanaisasse kiindunud ja vaatas teda suurte selgete silmadega. Ühel käel laps, võttis vananenud, kuid ikka peenehingeline Cunningham telefoni vastu. Barbara häält kuuldes ütles ta veidi väsinult: ei, meie vahel pole midagi muutunud.

Uusaasta oli lõpuks jälle käes. Kõigis akendes põles valgus. Veel enne keskööd hakkas kõlama pauke, aga alles keskööl selgus, kui palju paukpadruneid on inimeste kodudes. Kui Peeter akna lahti tegi, matist turmtule ragin inimhääle. Lasti jahipüssidest, raketipüstolitest, jumal teab, millest — tankitõrjerelvadest, kahuritest? Vihinal söötsid sajad tulekerad üle kvartalisiseste tühermaade, susinal langesid lumme kustuvad raketid, napalmitaolised ained leegitsesid siin-seal pimeduses, laste kätes plahvatas ilugranaate, innustav hurraa tõstis hakiparved katustelt lendu. Ilus sõda kestis kümme minutit. Siis hakkasid leegid kustuma, paugud jäid harvemaks, aknad suleti ja relvad pandi panipaikadesse. Hakkas sadama paksu lund.

Mustamäel 1977

Mart Raud

HAIKUD ON HETKED —
lutsukivide sulpsud,
veepritsmed lendu.

*

Sõnade küllus —
kes sellest õndsaks saanud.
Ihnsus on heldem.

*

Haljaid naelapäid
on taevas tihedalt täis,
et ta ei langeks.

*

Kivi südameilt —
ega ei veere,
aina kasvatab sammalt.

*

Vaikuse vari
katab mu halli katust
lindude ootel.

*

Sõnatud lehed.
Püsti tõstmata pliiats.
Tere, mu tuba.

*

Suve suu juures
olen siin sooja saamas,
öödki ei jahtu.

*

Laul oli kivis.
Lasksin ta lahti.
Läks — lõokeselendu.

*

Sõnad ei lähe
tagasi vaikusse
tuld tundmata tuhaks.

*

Teras. Kütus. Käed.
Tootmisvõimsuste rüht.
Töö. Töövili — vili.

MART RAUD

1472

*

Rukki õilmetolm
hõrgutab mu suud
mustaleivalembelist.

*

Vaata mis kuulda —
paberlillede kuhil
tuulisel turul.

*

Kingad on tühjad —
varbad ei ole kodus,
teab kus hulguvad...

*

Oldagu terve
öömaja-aset andmast
vastse valgeni.

Maimu Mühlbach

ANDO ESIMENE LUUSIPÄEV

Kummimadratsi sisemusest kuuldus veider hääl, nagu plagiseks lipp tuule käes, kuid see ei paisunud suuremaks. Ando Roandi, kellele madrats kingiti neljakümnendaks sünnipäevaks, tõmbas veel kord kopsud õhku täis ja puhus, kuni tundis peapööritust ja kohinat kõrvus. Võib-olla sellepärast, et Ando oli suur suitsetaja. Ta suitsetas tõesti liiga palju, terve paki filtriga sigaretti päevas, ja sporti tegi ka vähe. Niisugused eluviisid ei saanud kopsude töövõimet suurendada.

Ando Roandi kopsud ei olnud suuremad asjad. Ta uni jättis soovida ning käe- ja sääremuskleid võis võrrelda ritsika reitega. Kõigele lisaks oli ta naisega tülli läinud.

«Torm veeklaasis,» mõtles ta puhumise vaheaegadel. «Jah, see on vist kindlasti, kui väljendada literatuurselt, torm veeklaasis ehk pisi-asi, kuid mõni niisugune pisiasi võib olla määrava tähtsusega...»

Tülli läksid nad nii: Ando valmistus viktoriiniks ja Mare kodus kampsunit. Ando pobises: Nõukogudemaa on kaksikümmend kaks miljonit ruutkilomeetrit suur ja toodab sada nelikümmend seitse miljonit tonni terast aastas. Võidu ordeniga on autasustatud üksteist väejuhti. Informatsiooni mõõtühik on bitt... Beethoveni laulud on «Vaikne öö» ja «Koopoorav». Ivan Pissulin on tegelane Tšehhovi novellist «Vint». Mare küsis: «Kust saab osta välistermomeetrit?», ja Ando vastas: «Kauplusest.» Mare ütles, et see vastus on vale. Siis küsis Mare: «Ütleme, et majavalitsuse võistkond võidab. Millega nad sind siis selle tuupimise eest hüvitavad?»

«Meil ei ole kunagi niisugust küsimust tekkinud.» Ando meenutas veidi ja jätkas: «Tõepoolest, ütleme, et võidame näiteks õllekannu. See on kollektiivi ühisomand ning igaüks võib ta seest rüübata.»

Mare ei jäänud rahule ning pani oma kudumistöo kõrvale.

«Ando, kui jutt on majavalitsusest, ei peaks sa sõna «meie» kasutama! Nüüd enam mitte, sest homme pead Tõrusoole ütlema, on sinust minejat või ei ole.»

«Ma ei tea... minust vist ei ole minejat... vist kindlasti ei ole.»

---

* «Loomingu» 1977. a. novellivõistlusel III auhinna saanud töö.

«Sooh,» ajas Mare oma hallid silmad pärani. «Sulle pakutakse üle kaheksa rubla kuus ning lubatakse meelepärast tööd, aga sina — vist kindlasti ei ole minejat! Me jõudsime ju otsusele, et lähed! Ma raiskasin pool ööd seletamisega, et sa oled majavalitsuse tehniku ametist välja kasvanud... et sulle on vaja mehisemat tööd.»

Ando jäi mõtlema, nagu otsiks õigeid sõnu ütlemaks, mis talle õieti Tõrusoo ehitusjaoskonnas ei meeldi.

«Jah, vestibüülis paistab kõik väga ilus ja raha on neil laialt, stendid ja muu butafooria on päriskunstnike tehtud — mitte nii, nagu mina kuidagiviisi teen ja endal pärast paha vaadata.»

«Teenida kakssada rubla on raskem kui sada rubla,» vastas Mare kuivalt. «Peabki olema raskem ja üht-teist tuleb juurde õppida. Huvitav, kuidas sa siis otsustaksid, kui meil oleks laps?»

«Kui meil oleks laps...» kordas Ando hajameelselt. «Jah, aga vist siiski... Laps toitub ju rinnapiimast ja see on peaaegu tasuta.»

«Ando!» ütles Mare otsustavalt. «Tähtis on see, kuidas sa oma ülemusega läbi saad ning kuidas meie läbi saame! Ainult selgrootud inimesed saavad kõigiga hästi läbi.»

Ando pobises: «Mina olen selgrootu... parim majavalitseja Harald Ostap Benderi poeg Habe on selgrootu...»

Mare nimetas Habet veiderdajaks ja lõuapoolikuks. Ando tõmbus kemmergusse sigaretti pahvima. Mare hüüdis läbi ukse: «Head ööd!» Ando läks kööki uut sigaretti alustama.

Elektripliit... Mitte ainult elektripliit, vaid kogu kahetoaline kilp-parkett-põrandatega ametikorter näitab, kuivõrd inimene on elus edasi jõudnud. Isegi Mare ütles: «Käib kah!» See oli tema suus kõrge hinnang. Aga Tõrusoo töötas paremat korterit. «Paremat ei saa enam olla,» arvas Ando. — «Saab!» kinnitas Tõrusoo. «Neil, kes minu juures hästi töötavad, saab ja peab olema parem korter!»

Kui läheks magama... Voodi on soe ja Mare on magusasti soe, aga kust ta võtab nii külmad sõnad sel otsustaval päeval, kui tuleb valida Habeme ja Tõrusoo vahel? Mare küsis magamistoast: «Sa ei kavatse veel voodisse tulla?» — «Mul tuleb õppida Aafrika riike.» — «Vaata siis, et sa oma kohmitsemisega mind ei ärata!»

— — —

Ando laotas oma magamiskoti stendi «Meie eesrindlased» alla ning heitis pikali. Autahvliilt, Terje ja Monika vahelt vaatas eesrindlik tehnik Ando Roandi teist, tõelist Andot, kes kuidagi ei osanud motiveerida oma magamist majavalitsuse ametiruumides.

«Ütleme... ütleme, et mina olen mees ja mul on protestimisõigus, ja kui mind ei taheta mõista, siis valikuõigus magada Mare kõrval või

majavalitsuses... kas või Monika kõrval... ainult et kui Monika mees oskaks mõtteid lugeda, teeks ta minust... Midagi ei teeks, kust ta need musklid võtaks?»

Ando teadis, et Monika mehe ees jäävad need mõtted saladuseks, kuid Mare näeb oma silmaga tühja voodit ja nõuab asjasse selgust. Seesama Mare, kes Ando endale kolme aasta eest meheks kosis, sest Ando otsustusvõimest ei piisanud nii järsu sammu astumiseks.

Kolm aastat tagasi... Ando oli siis kolmekümne seitsme aastane ning vähemalt kümme korda kogenud, et armumine teeb teatud tüüpi meessoost isendid läägelt ebahuvitavaks. Kuidas ta ka püüdis oma südant pakkuda, lükati see alati tagasi — võib-olla mõistsid naised, et niisugusel romantilis-mediteerival hingelaadil on teatud seosed geenidega ning pole loota tugevaid lapsi. Ausalt öelda oli Ando armununa tõesti koomiline kuju. Mare jättis teda alguses külmaks, nii suutis Ando olla loomulik — selline, nagu ta tegelikult oli. Niisugusena ta meeldiski Marele ja nad avastasid varsti, et neil on kahekesi hea olla.

Ando vaatas seinalehelt oma artikli pealkirja: «Olla üürivõlgnik — see tähendab pidurdada kommunaalmajanduse arengut.» Tõrusoo ütles: «Vaata niisuguseid lugusid hakkad minu juures vorpima!» Tõrusool käivad kõik asjad priuhh-prauhh, spordipoiste kombel. Ta võttis portfelligi ajalehe: «Sina kirjutasid selle artikli? Tore, et mul on niisugune koolivend! Mina olen direktor ja mulle on vaja kirjatarka. Kuramus, kui mõnusasti sa kirjutad majavalitsuse inimestest! On teie majavalitsejal näärivana- või sokuhabe? Nüüd istume autosse ja ma viin sind oma valdusi vaatama!»

Tõrusoo kabinetis oli suur punakuldne rändlipp ja terve rida väiksemaid vimpleid, aukirju ja nahkköites auaadress, valminud hoonete fotod ja tulevikuehituste maketid. «Sinuga koos hakkame neid plaane realiseerima!» ütles Tõrusoo. «Ma olen hea organisaator, kuid vilets kirjamees. Asi on nii, Ando: sa tule mulle ökonomistik. Meie ökonomist on natuke liiga keskpärane, tema sokutame minema, sest meie palgatase eeldab andekaid inimesi... Jajaa, nagu sa ise kirjutad: võitlus parema kaadri pärast muutub kollektiividevaheliseks eluvõitluseks... praeguse töajabilansi tingimustes või kuidas see sul oligi, igatahes hästi ilus ja tark jutt, mind võttis lausa tummaks.»

Taibates, et midagi on halvasti öeldud, asus koolivend viga parandama: «Tõepoolest, Ando, see kollektiivide eluvõitluse-asi on hästi öeldud! Ma jäin mõtlema: minu töödejuhatajad on tublid poisid, aga mina ise — vahel läheb närv mustaks ja siis sõiman nad läbi, asja ees, teist taga! On vaja inimest, kes mõnusa sõnaga muudaks meie mikrokliimat... et ta ei oleks nii kontinentaalne, vaid subtroopilisem. Raha taha asi pidama ei jää. Me ehitame vägeva puhkebaasi... Kuramus,

MAIMU MÜHLBACH

ma mõtlesin: on küll puhkekodu ja soome saun, aga kui mina suvat-
sen puhkama sõita, siis inimesed istuvad nagu nõelte otsas. Ausõna,
Ando, mind peetakse halvaks, kuid ma ei ole halb mees! Nii tõesti, kui
minu nimi on Edgar Roberti poeg Tõrusoo, on sul viie aasta pärast
«Zaporožets» istmiku all — siis, kui sa töötad südamega ja mind alt
ei vea.»

Mida mõtleb koolivend mikrokliima all? Ega ometi oma pilvist
nägu? Nägu pole ju inimese enda teha. Need asjad on vaja selgeks
rääkida.

«Kuidas ma peaksin mikrokliimat muutma? Suuliselt või kirjasõ-
naga?»

«Mina mõtlen, et kirjasõnaga, sest kirjasõna läheb rohkem süda-
messe. Annan sulle seinalehe. Paneksid mõnele kohmitsejale matsu,
nii et... Ei, ega ma seda...» parandas Tõrusoo, «oli ju jutt, et
vajame head sõna. Nii et inimene häbeneks ja kahetseks...»

«Needki on süngevõitu emotsioonid,» muigas Ando.

«Helged emotsioonid jätan sinu hooleks,» ütles Tõrusoo tüdinenult,
«ja maksan nad sulle ausasti kinni. Tingimusel, et... Lepime kokku,
Ando: kõik, mis sa ütled või jätad ütlemata, kooskõlastad minuga!»

Lõunapoolne sein oli peaaegu tervenisti klaasist, kuid ruumis oli
hämär, sest kollase tornkraana kohal rippusid madalad vihmapiilved.
Hoovis oli kõik korralikult värvitud: roheline plank, kollane teerull,
hallid hüdroforid ja mingi punane mehhanism, millele Ando ei osanud
nime anda. Ainus roostepruun asi oli karprauast kokkukeeratud vit-
riiniraamistik, kuid juba olid mehed värvipüstolitega ametis. Meestel
olid oranžid plastmasskiivrid. Vanamutt haris lilleklumpi, sest Tõru-
soo oli helistanud: «Et see rakvere raibe oleks välja juuritud!»

Krimpleenpükstes daam tuli Tõrusoo käest allkirja võtma. «Ei!»
raius Tõrusoo vastu. «Ütelge Ratsmannile: paarisaja rubla pärast kasu-
miplaani täitmata jätta on sulaselge saamatus. Ajagu otsad kokku, siis
kirjutatan alla.» Daam seletas midagi. «Ei,» vastas Tõrusoo. «Teie teete
ja mina vastutan.»

Tõrusoo viis Ando kõrvaltuppa keskealise naise juurde, kelle kolla-
kashall lihav nägu ja elevantlikult jämedad sääred reetsid mingit hai-
gust. «Äkki on see infarktielelne seisund?» mõtles Ando. Tõrusoo tut-
vustas: «See siin on ökonomist Inga Taro. Temal on aeg minna ker-
gema töö peale.» Naine hakkas Ando ette mingeid tabeleid laotama
ning õpetas: «Neid nimetatakse meie pool eelarveliste kululahtrite
tabeliteks. Ma pean teile töö selgeks õpetama.» — «On see väga keeru-
line?» Ando kartis, et Tõrusoo tahab ta võimeid proovida. «Ei, see on
üsna lihtne. Näete, sellest dokumendist saan ühe arvu, kataloogist

teise ja kolmanda, ja nüüd korrutan neid omavahel. Tulemust nimetatakse materjalide eelarveliseks maksumuseks.» — «Milleks seda vaja arvutada?» küsis Ando. — «Ma ei tea täpselt. Kui ütlen, siis valetan... aga vist mingi aruande jaoks.»

Ando järeldas, et naine ei ole eriti taibukas. Ta proovis ise tabeleid täita ning tunni aja pärast ütles: «Kui mõistus mind alt ei vea, siis on neid tabeleid vaja eelarveliste ja tegelike kulude võrdlemiseks.» — «Tõesti!» imestas naine. «Nad oleks võinud mulle seda ammu öelda.» — «Miks te tahate ära minna?» küsis Ando. «See on ju väga lihtne töö, ja palk on korralik. Kas te tõesti lahkute omal soovil?» Nukrate silmadega naine noogutas pead. «Jah, Tõrusoo arvas, et peaksime sõbraliikult lahku minema, sest muidu jään preemiata. Mulle on preemiat väga vaja, tütar läheb ülikooli ja minul endal tuleb kalleid ravimeid osta.»

Ando rääkis Inga Tarole Habemest ja teistest majavalitsuse inimestest. «Meil ei ole vormikohaseid ametijuhendeid, sest kujutage ette: palaval suvepäeval tõmbab Habe pulloveri seljast ja istub punases trikoosärgis nagu tsirkusekloun. Kui olukord nõuab, hüüab Monika: «Habe, sea ennast korda!» Habe asendab inseneri, insener torumeest, ja torumees, kui tal pole muud teha, istutab lilli.» Inga Taro ütles: «Meie pool peavad kõik korralikult istuma! Korralagedust ei sallita.» — «See ei ole korralagedus,» vastas Ando. «Meil on väga karmid kirjutamata seadused, aga neist pole enam mõtet rääkida, sest nüüd on otsustatud: mina tulen teie asemele tabeleid täitma. Tõrusoo neid tabeleid vist eriti ei vajagi. Ta vajab hoopis midagi muud...»

Inga Taro ütles, et neilgi on omad seadused.

«Kollektiivlepingu sõlmimise ajal... Selleks tähtsaks päevaks on paturegistrid valmis. Keegi paha vaim käib majas ringi, jälgib meie istumisi ja astumisi, inimeste salajasi sümpaatiid ja hõõrumisi, need on kausta vahel, ja kui siis Tõrusoo astub kõnepulti!... Süda hakkab kloppima, validool peab kaasas olema... kes võtab rohtu, kes pabistab niisama. Mina olevat kahetsusväärset väikese töövõimega. Pärast, jah: Seltsimehed, läheme nüüd pidulauda! Kõik on vastik, kõik keerab maos ringi: kalkun, singilõigud ja salatid, puha meisterkookade tehtud... kohv, konjak ja jäätis. Selleks päevaks valmistutakse kaua ja põhjalikult.»

Kell sai viis. Inga Tarol algas teine tööpäev: retseptid ja apteek, järjekorrad ja gaasipliit. Ando ristles vihmaveeloikude vahel bussipeatuse poole, sest teejupp Tõrusoo kontorini oli asfalteerimata. Bussis suruti Ando kassast kaugemale, talle jätkus ruumi ühel jalal seismiseks ja niisuguses asendis on võimatu mõelda. Lõpuks sai ta teise jala maha panna. Vähe on neid, kes saavad istuda, vähesed pääsevad Tõru-

soo juurde ja veel vähem on neid, keda saatus õnnistab Habeme-tao-
liste ülemustega...

Habe, teada saanud Ando plaanidest, kutsus ta oma kabinetti. «Nii, nüüd räägime! — Ei, kõigepealt kuulame lõpuni.» Habe keeras raadio-nuppu. «See on inglise rahvalaul «Ei, John!» Pane tähele: viimase salmi refrään on loo puändiks. Naised on kord niisugused, et annavad selgetele küsimustele segaseid vastuseid. Pakud neile pärleid merepõhjast — ei, John, ei, Ando, pista oma pärlid... Otsa sai. Nüüd aga asja juurde. Sulle pakutakse kõrgepalgalist kohta, Ando! On see nii?» Vastust ootamata jätkas Habe: «Meie palkade korrigeerimine on alles tulevikumuusika. Nii nagu need üheksakorruselised kvartalid olid kümne aasta eest majaehituskombinaadi tulevikumuusika. Olgu kuidas on, Ando: sa võidad rublades, kuid millestki tuleb loobuda ja sinu õnn on poolik. Lepime kokku: ma ei tee praegu käskkirja, kuid sina mine oma koolivenna juurde, hinga viis päeva nende õhku ja siis otsusta, sest igal medalil on kaks poolt. Ole siis tugev! Ma ei tea, kui tugev sa oled — siis kui ei ole kellelegi toetuda. Marest üksinda on vähe...»

Monika hüüdis: «Habe, sul nooremad jalad, tule allkirju andma!» Habe läks raamatupidamisse. Monika valas kohvi ja Habe küsis: «Kas Tarmo parandas oma matemaatika ära? On ta sul rumal või laisavõitu?» Lühike täidlane Terje hakkas omalt poolt midagi seletama ja algas tuttav jutt tänapäeva laste laiskusest.

«Mind ei kutsutud kohvile,» mõtles Ando, «ja Tõrusoo juures on kohvilkäimisel hoopis teine tähendus. Monika kohvist ei jää ma vaesemaks!» Habe andis dokumentidele allkirju. Terje valmistus panka minema. Monika krõbistas maisikepikesi ja ohkas: «Habe, Habe, Habe, sa oled oma inimesed liiga ära hellitanud! Kuidas jääb Andoga?» Habe ei teadnud, Ando ise ka ei teadnud, kuidas temaga jääb ja mis temast, kõhklevast inimlapsest, saab Tõrusoo juures.

«Ebavõrdne võitlus,» ütles Habe teispoolele. «Materiaalseid stiimuleid pole ollagi.»

— — —
Nüüd lamame selili ja loeme: üks, kaks, kolm, neli... kuni viiesajani, sest monotoonne numbrite vuristamine pidavat une tooma.

Kahesajani jõudnud, tõusis Ando madratsilt, läks akna juurde ja lükkas külgekardinad kõrvale. Kardinad on Monika valitud, kuid muster on labane: erepunased lilled ja araabiapärane ornament. Akna alla on välisvalgustuse raudbetoonpost püsti aetud. «Kõike tehakse vales järjekorras,» arutles Ando. «Laste ronimisredeli ja liivakastiga oli kiire, kuid postid on kaabliga ühendamata ja kõver raudtoru posti

otsas ei valgusta...» Iga päevaga muutub siin midagi. Üleeile istutati kuused, eile toodi uue kaupluse vundamendiplokid, täna käratses poistekari plokkide otsas ja Habe käis neile särü tegemas.

Räägitakse, et suhkruvesi soodustab uinumist. Ando lülitas valguse, et Monika sahtlitest suhkrutoosi otsida: deebitoride kaust, millele võiküpsised olid jätnud rasvapekid, teelusikas, kamm ja kreemituub, poolik kudumistöo ja kirjaklambrid — ongi plastmassist suhkrutoos, nüüd vaja klaasi, et tualettruumist vett tuua. Üheksakorruseliste aknad on pimedad ja juhuslik restoranist tulija — teisi ju öösel ei liigu — arvab, et majavalitsuses käib bilansitegemine. Kanalisatsioonipüstikus solises vesi. Keegi ülemiselt korrusel käis vist klosetis.

Lugemisjärg jäi pidama kahesaja ühe juurde... Kakssada kaks, kakssada kolm... Ei, teeme ratsionaliseerimise: neli, viis, kuus — kuni kolmesajani, ja alustame jälle ühest. Absoluutne jama! Majavalitsus on ajast ja arust. Tõrusoo juures on tunda ajastu pulsilööki: mitte ühtegi üleaurust sõna, ühtegi naeratust, karm asjalikkus ja preemiad, efektiivsus ilma arvutusmasinate lõginata — neil on elektronarvutid. Sotsioloog kõnnib ringi küsitluslehega: «Mida ma soovitan ettevõtte töö parandamiseks?» Meedik käib vererõhku mõõtnas, ja kellel üle saja kaheksakümne, lahkub omal soovil.

Miks nad ei ütlevad efektiivsuse asemel «jõudlus», kaks silpi annaks ära koondada? Tõrusool on integraalskeemiga aju... Jah, aga Monika mehel? See integraalskeemiga isend iriseb, et kollaste turukartulite asemel on sinised kunstväetisekartulid; kuidas saab nii majandusõppuse teksti koostada, ja poiss olevat kah ära rikutud. Monika mees õpetab instituudis, kuid vaevalt tudengid teda eriti sallivad. Paks ja väarikas mees, kuid öösel unustab oma positsiooni, vähkreb ja haisutab nii hullusti, et Monika ei saa magada. Monika tuleb unesegasena tööle ja hakkab kirjutusmasinal tippima: «Käesolevaga palun Teid üürivõlgnevus likvideerida...»

Monika ütles ühele noorele ja kenale majahoidjale, kes meestele liiga tihti naeratas, peaaegu mürgiselt: «Ando jätkake rahule, tema on minu sümpaatia!» See ei olnud esimene kord. Monika räägib avalikult, et Ando on ta lemmik, kuid naeratustega on kitsi; ta on pikk ja kauni figuuriga, tugev ja julge naine... Oskab Monika üldse nutta? Terje kinnitab, et Monika on mitu korda nutnud. Siis, kui üks kuueaastane poiss kukkus rõdult asfaldile ja suri haiglas, kui üks tüdruk uppus järve... siis, kui ta luges ajalehest kirjutist naiste seksuaalorjusest ja seostas seda oma Tuudoriga, kes tavatseb õhtuti mitte õpetlase, vaid külapoiisi kombel kätega märku anda, mida ta tahab, et Monika ihu ja hing teaksid valmis olla. Terje lohutas: «Ära nuta, muidu hakkab

minagi vesistama, ehkki mul on see orjus pooleks armastusega!» Kuidas see jutt Habemeni jõudis, jäi Andole teadmata.

Kui inimene ei saa isegi tööl nutta, siis... Mis on siis? Siis on efektiivsus ja töökultuur... Kakssada neli, kakssada viis... kuus, seitse... Monika ütles Habemele: «Kui sa oma sahtleid ei korista, siis mina ei hakka pikalt mõtlema, missugune paber on tähtis või mitte, kõik läheb koolilastele utiliiks!» — «Tõepoolest,» nõustus Habe, «kui telereporterid oleks seda seapesa näinud!» — «Vii vähemalt need rasvased mutikad lattu!» — «Need ei ole rasvased mutikad, vaid tavotised kontramutrid.»

Missugune liialdus, et Habe istub tööl trussikutes! Seda ta tegi ainult ühel väga palaval juulipäeval. Telefoniga rääkides on Habe asjalikkus ise: «Mis teil tilgub? Kraan tilgub? Miks ta tilgub — hüva, torumees tuleb kell kuus! Kui torumees jääb tulemata, ajab insener selle asja jutti.»

Halb, kui kraan tilgub, kuid veel halvem on lae koorumine uues korteris. Inimene tahab, et rõõm uuest korterist oleks täielik, tahab millegagi uhkustada, aga pagana maalrid, kes alati kiirustavad! Habe räägib: «Koorub ta teil nurgast või keskelt? Kui nurgast, siis on kõõme! Varuge vanu ajalehti, nõõpnõelu ja hambapastat. Minu poolt on pahtel ja pulverisaator... Meie ise, sest reklamatsiooniga nihkub asi kümme sentimeetrit tunnis. Neil on meietagi muresid kuhjaga... Kes ma olen? Kas te tõesti ei tunne oma majavalitseja, Benderi poja häält? Mees, kes andis teile korteri võtme. Nii tähtis hetk peaks ju ometi meelde jääma!»

Monika arvas, et nii on varsti kõik Benderi poja kukil. «Olgu!» vastas Habe. «Ma korraldan remondikursused. Ametiühingu liikmeid õpetan tasuta. Teenisin kord maalrina leiba... Olid ilusad ajad. Minu pikk elulugu mahutab mõndagi.» Monika sirvis kartoteeki: «Habe, ära aja pada, oled meist kõigest noorem!» Äkki kadus Habemel naljataju. «Nad tulevad kontrollima, kuidas remondiplaani täidetakse, ja jälle pean kedagi süüdistama.»

«Meie ju ei vastuta,» ütles Monika. «Tõesti?» hämmeldus Habe. «Minule pole tänaseni selge, mille eest keegi vastutab. Moraalselt. Juriidiliselt küll: seal jääb igaühel õigust ülegi.»

Ando maalis plakateid: «Lapsed! Lifti lõhkumise eest tuleb atata!» Habe jäi rahule, ehkki Ando huumor oli üsna kesine. «Minu vanaisa ei maalinud plakateid sugugi paremini. Tead, miks mõnel pool lõõbitakse?» küsis Habe siis. Ando ei teadnud. «On olemas kahtesorti asutusi. Kui sulle öeldakse: «Seltsimees Roandi, teen teile korralduse maalida nii- ja niisugune plakat!» siis tea, et inimesed kardavad juhatajat ja juhataja revidente, üks käsi ei tea, mida teine teeb, ja kui

tuleb tõesti tööle hakata — tööle, mitte töötamist mängima —, jäävad kõik ootama, kes on see esimene narr... Meie pool teietavad ainult need, kes on tülli läinud.» Habe pöördus siis Monika poole: «Inimlaps, keda sa põrnitsed? Mis sul valutab? Pea? Jalad? Süda? Tee mõned hingamisharjutused ja mõtle vähem, see soodustab seedimist!» — «Mul ei ole ühtegi füüsilist valu,» ütles Monika, «kuid ma pean kellelegi andma tõendi, et ta ei kakle oma naisega. Niisugust dokumenti ei saa ju žurnalist läbi kanda?» — «Saab!» vastas Habe. «Kõike, mida inimene vajab, saab kuskilt läbi kanda.»

Mare ja äratuskell... Äratuskella plärin ja unine Mare, kes meeletult rabeleb oma hilibukestega, nii et sukaõmblused ragisevad, kihutab talvehommikul kas või kinnasteta bussipeatuse poole, heitleb iga sekundi pärast. Täpselt kell kaheksa loetakse inimesed üle, ja keda ei ole... Kõik on kohal, ainult vajavad veerand tundi lõõtsutamisaega. Soengute korrastamiseks, higi kuivatamiseks, tualettruumis käimiseks. Alles siis saavad nad efektiivselt töötada.

Ando ei kiirusta. Aega jääb isegi voodi korrastamiseks. Habe pole norija ega täpsuse etalon. — Mare ei salli ebakorrektsed inimesi. Sest milleks neid koolilapsi maast-madalast distsiplineeritakse?

Habeme meelest on töökoht teine kodu. Mare raputab pead: «Ei! Töökoht ei ole kodu ja ülemusi ei sinatata! Ma ei tohi ennast ülemusega võrdseks pidada.» Marega on mõttetu vaielda. Ta teab liiga hästi, kuidas näeb välja üks korralik asutus.

Kakssada kaheksa, kakssada üheksa... kus on Monika tõeline kodu? Kakssada kümme, kakssada üksteist... tööl või Tuudori elamispiinal?

— — —
Kakssada kaksteist... kakssada kolmteist... kell on pool kaks.

Ando sisemonoloog jõudis sinna, kuhu ta paratamatult pidi jõudma: Monika juurde, nagu oleks seal tõe tunnetamise spiraali tabamatu südamik. Liigne mõtlemine oli Ando õnn ja õnnetus, selleta olnuks ta üpris vaene, sest raha oli tal niikuinii vähe, ja missugune tundlik inimene ei korvaks oma elu puudujääke fantaasiaga? Ando on katsetanud autosugestiooniga: see külm, tundetu naine ei lähe mulle vähimatki korda, ta loomulik koht on teadusliku kraadiga mehe kõrval, meie väärtussüsteemid on nagu taevas ja maa! Niisugusele loitsimisele tegi tavaliselt lõpu Monika armas naeratus. Tugev Monika, sest bilansi ajal töötab ta nagu automaat, kantseldab poissi ja hoolitseb Tuudori mugavuste eest. Nõrk Monika, sest ta on nutnud... Kui Ando kirjutas artiklit, mõtles ta Monikale. Mitte ainult Tuudoril, vaid minulgi on trükitasemeni küündivaid mõtteid. Monika ei kiitnud ega laitnud. Kuidas ta sai lugemata jätta, see ei olnud ju seinalehenupp, vaid olu-

kirjeldus vabariiklikus ajalehes! Niisuguse häbematus eest karistas Ando teda morni ilmega, kuid see ei kukkunud välja. Ta ootas küsimust: «Ando, mis sul viga?» ning varus mitu vastusevarianti: migreen, seljanärvipõletik, vitamiinivaegus ja hall argipäev, mingi ebamäärane konfliktsituatsiooni aimdus. Kuidas selle konflikti olemust vajaduse korral selgitada? Monika tundus nii teesklematult ükskõikne, et Ando kahetses oma kirjatööle raisatud õhtuid ja soovis tõemeeli grippi koos tüsistustega — niisuguste tüsistustega, mis ei teeks valu, kuid annaks sinise lehe. Torumees tõi Monikale šokolaaditahvli. Monika naeratas ja ütles: «Šokolaadist on vähe! Oleksite te mind kuhugi kutsunud...»

Ando püüdis endale sisendada: kogu see kudrutamine on tema kiusamiseks, ja nägi sisendamisega nii kurja vaeva, et Monika ütles: «Ando, sa peaksid ennast kraadima! Pooltõbisena töölkäimisel võivad olla kurvad tagajärjed. Tuudor näiteks kraadib ennast ülepäeviti.» — «Sina aga lähed haige Tuudori juurest torumehega restorani!» nähvas Ando. — «Aga kellega ma peaksin minema? Sina ju ei ole mind kutsunud!» — «Sa oleksid mind kuu peale saatnud!» pahvatas Ando. — «Mitte kuu peale, vaid minuga koos meelt lahutama. Ütle, kui selgesti peab naine mõista andma, et ta on nõus tulema!» — «Tead, ma ei ole üldse haige,» pobises Ando. — «Tean,» vastas Monika rahulikult, «kuid sa oled üsna vilets näitleja. Minule aitab Tuudori speaktaaklitest!»

«Ütleme, et mul on raha, mida Mare ei tea,» vastas Ando, «ütleme, et mina tahan ja sina tahad... ütleme, et sulle on Tuudori speaktaaklitest kõrini, kuid ma tean kahte inimest, kes ei andesta meile seda kõrvalhüpet. Need on Mare ja Tarmo.» — «Tarmo...» kordas Monika. «Tarmo on kuueteistkümneaastane. Mina ei taha, et ta klassiõdedega kurameerib, sest selle all kannatab õppimine, aga mida mul üldse tahta?» — «Aga Mare?» — «Mare on tugev naine, võidelgu siis oma õnne eest!» — «Aga sa välistad ahelreaktsiooni võimaluse. Mõistad küll, millele ma vihjan.» — «Mõistan,» kinnitas Monika, «kuid ma loodan, et oskan distantsi pidada.»

Monika sõnad distantsist andsid Ando fantaasiale mitmeks päevaks nämmutamist: bussis ja toidupoe järjekorras, Mare kevadpalitut keemilisse puhastusse viies ja puhastuspastaga vanni küürides. Kui ma oleksin veel kord saadaval?... Ando lausa jahmus mõttest, kuidas ta siis tüütaks Monikat oma armunäljase jõuramisega, kuni Monika, kes jääb ikka truuks oma distantsile, saadaks teda mere põhjast pärleid tooma.

Ando olukirjeldust oli Monika siiski lugenud. «Selles on palju valet,» ütles ta oma hinnangu. «Mina Mare asemel ei oleks sinu üle uhke. Habemelgi oli piinlik lugeda. Meie ei ole mingi vaikne saarekene elu-

tempo keerises, ja kui sa ikka ja jälle kasutad väljendit «tore kollektiiv», siis on see kramp — nii nagu Tuudorgi räägib harmoonilisest perekonnaelust. Ma püüan säilitada seda harmoonia illusiooni, perekondlikel koosviibimistel olen lausa ingel, mul on parimad marineeritud seemned ja õunakompotid — nii kaua, kuni Tarmo pole pesast välja lennanud. Aga edasi?»

— — —

Kakssada neliteist, kakssada viisteist...

Vaja mõelda ainult numbritele, ehk toovad nad siiski une, sest magamatuna on võimatu Tõrusoo jaoks vaimukaid plakateid nuputada. Eile maalis Ando: «Tuleohutuse eest vastutab sm. ....» ja «Hea tuju eest vastutab sm. ....» Ilmselt lootis Tõrusoo rohkemat. Kakssada kuusteist, kakssada seitseteist... ikka edasi, muidu randuvad mõtted Monika voodis. Monika kohus on olla truu, minu kohus on Tõrusoole roosasid traktaate treida, Mare kohus mind ergutada, meie kõigi ühine kohus on ühiskondliku olemise struktuuri säilitada...

Vahelagede heliisolatsioon jätab soovida, kusagilt on kuulda beebi nuttu. Kell on pool neli... Vaene ema peab voodist tõusma ja last kussutama. Beebita oleks ta töö efektiivsus... narrus, ta on ju dekreetpuhkusel! Kui minul endal see aeg kätte jõuab... mitte minul, vaid Marele, kuid ega minagi saa magada, pean hingama rinnapiima ja mähkmete lõhnasegu...

Ütleme, et elu on teater ja mina viletsatest viletsam näitleja, kuid Monika peab siiski lavalt lahkuma. Teine vaatus: Ando Roandi sünnitusmaja vestibüülis... Kolmas vaatus: ema, pane potile, neljas vaatus — isa, ma sain kahe! Monika on siis vaba. Ando ei teadnud, millest ta tahtnuks vaba olla.

Just sellepärast peab Habe tegema lõpparve-käskkirja, et platooniline liiderdamine on juba toimunud ja mõtted pole enam puhtad, jääb üle vaid Marele pahesid juurde mõelda, et valmistada vaimu tõeliseks abielurikkumiseks.

Kolmandal mõtlemispäeval läks Ando Habeme juurde: «Ma pean siiski lahkuma. Tead isegi, et on tekkimas... või juba tekkinud kolmnurk, mille kaks tippu on meie majavalitsuses ja kolmas, minu Mare... ei, ma ei suuda selle kolmnurga raskust taluda!»

Habe kutsus ta rõdule ja küsis: «Ütle, mida sa näed teisel pool magistraalteed?»

«Tavalised viiekorruselised paneelelamud,» vastas Ando. «Otse tüütuseni tavalised.»

«Üks neist ei ole tavaline, vaid kooperatiivmaja, kus pooled osanikud on naised. Tead, kui palju maksab kooperatiivkorter? — Sina ei

suuda oma kolmnurga raskust taluda? Naised kah arvasid, et ei suuda, aga kui aeg kätte jõudis, tuli taluda perekonna purunemist ja lahutust. Tööl käia ja lapsi kasvatada tuli endistviisi, ei mingit põgenemist pudeli taha! Kuula teraselt, sõber Ando, see on alles algus. Taluda lahutatud joodikut meest samal elamispinnal, kui ta hakkab lukusüdamikke asendama ja uksi kinni naelutama, ja kui ta võtab kirve... Oh ei, Ando, ega ta kavatse oma laste ema tappa, niisama natuke prömmib vastu ust. Naisele jääb võimalus helistada miilitsasse, aga siis peaks olema igas toas telefon või vähemalt tuletõrjeredel akna all. Ega naisedki talu lõpmatuseni, neil kah närvid ja valulävi. Soengutele ja hilibukestele kriips peale, põhitöö pluss koristajakoht, et saaks rutem oma tahtmise järgi istuma ja astuma! Tead, mida tähendab naisele garde-roob? Kui ei tea, küsi Mare käest. Mina võin aastaringi käia nendemade pükstega, kuid naine ei või. Naine, kes lakkab oma välimuse eest hoolitsemast, ei looda enam õnnele. Elu ja lootused kaovad nagu peenraha... Mis möödas, ei tule enam tagasi; kolmnurk on ainult väike enesepete. Sina tahad põgeneda oma kolmnurga eest? Argpüksid põgenevad, Ando! Arad ei julge elada, pelgavad iga väikest saatuse vipe-rust.»

— — —

Kes annab garantii, et Tõrusoo juures on kolmnurkade poolest absoluutselt ohutu? Tõrusoo viis Ando raamatupidamisse ja tutvustas: «Need inimesed on minu raamatupidajad ja see siin seltsimees Roandi, kes hakkab täitma minu eriülesandeid.» Andole tundus, nagu võtaks ta pükskostüümides nukukeste paraadi vastu; neid daame oli seitse, kõik noored ja kenad, nagu ekstra eesrindliku ettevõtte jaoks välja valitud, ja nad naeratasid üsna ühtemoodi. Nende kaustad ja arveraa-matud olid laitmatult korralikud. «Need on ju lihast ja verest naised,» arutles Ando, «järelkult ei ole nad ohutud. Jälle see argpükslik ohtude kartmine! Jälle vajan ma garantiid... Kuid garanteeritud ohutusega naised elavad teatavasti vanadekodus. Ühel pikad sirged juuksed, teisel sassoonsoeng, kolmandal midagi ebamäärast nagu Marelgi. Kui olla väga peen psühholoog,» arvas Ando, «siis pooltele neist on lahkumis-avaldus otsaette kirjutatud... koguvad julgust, et minna Tõrusoo kabinetti... koguvad juba kuid ja aastaid, aga ikka hakkab süda puperdama.» Kaheksas ruumisistuja oli väike kikkhabemega vana-mehe. Tõrusoo nimetas teda tööjõudluse eriteadlaseks ning lisas, et Ando ja vanamehe vaheline koostöö on äärmiselt tähtis. Vanamees häälitseis: «Khmm... eee-eee...» ja jätkas mingi diagrammi joonestamist. Ando märkas, et ta on üsna saamatu joonestaja.

Pärast läks Ando Tõrusoo kabinetti ja ütles: «Kas tõesti ei saa suu-

res ettevõttes nii korraldada, et Taro ei peaks uut kohta otsima? Ma ei usu, et see sunnitud kohavahetus ta tervisele hästi mõjub.»

«Saaks küll,» arvas Tõrusoo, «kui Taro oleks mõistlik.»

«Minu meelest on ta väga mõistlik naine.»

«Ta ei ole mõistlik,» kinnitas Tõrusoo. «Pakkusin talle väravavalvuri kohta, muudkui istu soojas putkas ja koo kampsunit — ei nõustunud. Pakkusin arhiivi — ei nõustunud. Pakkusin sööklas nõudepesija kohta, palk pluss priilobi — jälle ei nõustunud! Tema lepib ainult saja viiekümne rublase ametipalgaga pluss preemia. Ma olen majandusmees, mitte heategija, järelikult pean majanduslikult mõtlema. Pealegi ei saa ta Ratsmanniga — mäletad, too sokuhabe naistekarja keskel — sugugi hästi läbi.»

«Luba, et ma teen ühe ettepaneku,» poetas Ando vaikselt.

«Jah, loomulikult luban sul ettepanekuid teha,» nõustus Tõrusoo.

«Kui nii, siis paiguta Ratsmann kuhugi mujale istuma. Tema koht ei ole noorte naiste hulgas. Ta ei sobi sinna, ja sobimatu inimene tekitab alati psüühilise pinget. Niisugune pinget ei innusta, vaid kurnab inimesi.»

«Ei!» röögatas Tõrusoo nii, et Ando võpatas. «Ratsmann on ja Ratsmann jääb! Ta istub just seal, kuhu mina ta panin, näeb ja kuuleb kõike... Ei, selle ettepaneku lükkan ma tagasi!»

«Olen veendunud, et tööpsühholoog arvaks täpselt sedasama.»

«Arvaku! Need saksad arvavad, et inimeste tahtmiste aritmeetilise keskmise tundmine soodustab ettevõtte juhtimist, ja niisuguse nõmeduse eest olen nad juba kord majast välja kihutanud. Ma olen valmis nende ees vabandama — siis, kui nad muretsevad mulle kakskümmend tonni alumiiniumi. Alumiinium toob inimestele preemiaid! Saagu ja söögu... ärgu piilugu metsa poole! Just teenistujad on kõige ebakindlam element.»

...Ma võitlen oma inimeste heaolu eest,» jätkas Tõrusoo lahkestalt, nagu kahetseks ta oma vihapurset, «kuid kõigepealt peavad olema inimesed, kelle heaks maksab võidelda. Terved, energilised, parimais aastais inimesed... Mulle öeldi, et Eestis tuleb kümne jõuka ettevõtte kohta üks metsajärv — hästi, andku nad mulle mingi jõenireke! Ma ehitan paisu, rajan veehoidla ja plaazi, istutan metsa koos marjade ja seentega, sest raha on ja teda saab järjest rohkem olema...»

Tõrusoo arvas, et Andol oleks ülim aeg Ratsmanni ja ta kaustadega lähemalt tutvuda. Ta valis sisetelefonil numbri ja ütles torusse kolm sõna: «Ratsmann minu juurde!»

Vanamees tuli. Andole tundus, et see Tõrusoo lemmik on Inga.

MAIMU MÜHLBACH

Tarost pöduram, kõike muud kui terve ja energiline. Kõbus — seda küll, ometi üks õige sõna!

«Ütle talle,» käskis Tõrusoo vanameest, «seltsimees Roandi... ma olen veendunud, et temast saab meie uus töötaja, kuid ta ei tea veel...»

Vanamees ei lasknud Tõrusool lauset lõpetada.

«Ettevõtte töö hindamisel,» heietas ta nagu telekaamera ees, «on määrava tähtsusega hindamiskriteeriumiks töøjõudluse ja töötasude kasvudünaamikate vaheline õige dis... khm... eee... õige proportsioon ehk suhe, sest see näitab, kui efektiivselt...»

«Just nimelt!» löi Tõrusoo lapiti käega lauale. «Just seda ma tahtsingi kuulda! Ratsmann tunneb oma tööd. Ta võib sellel teemal igaühe surnuks rääkida ja see kõlab ta suust nii toredasti. Ma loodan, et Ratsmannist ja Roandist saavad head sõbrad.»

«Kas te tõesti ei ole kunagi preemiata jäänud?» küsis Ando.

Vanamees viivitas vastusega. «Kümme aastat tagasi... jah, siis me veel ei osanud. Nüüd aga, tänu juhtkonna pingutustele, on kõik alati ažuuris.»

«Kuidas on see võimalik?» pinnis Ando edasi. «Mida te kümne aasta eest ei osanud, ja on mul üldse vaja seda teada?»

«Asi on nii,» alustas Ratsmann ebalevalt, nagu kardaks ta Tõrusoo kuuldes rääkida, kuid Tõrusoo noogutas julgustavalt. «Nii nagu mujalgi, läheb meilgi vahel mõne üleliigse inimese pärast töøjõudlus lõhki... või siis kasvab liiga aeglaselt ja seda pole viisakas näidata. Teate, mida me siis teeme?» Ratsmanni jutt muutus ärevaks sosistamiseks ja ta haaras oma kondiste sõrmedega Ando varrukast. «Me muudame nad olematuks... saadame nad, piltlikult öeldes, mullatoidule. Me jätame nad aruandest välja... tähendab, töö paneme kirja, kuid tegijaid nimetame maetud hingedeks.»

«Teie olete elavate inimeste matja, ja meie peaksime sõpradeks saama? Laske ometi mu käsi lahti!» nõudis Ando.

Vanamees vabastas ta käe. «See on sisuliselt väike süütu manipulatsioon... teate, nagu kaarditrikk, ja keegi peab selle musta töö ära tegema. Mida mul enam karta või häbeneneda, sest varsti lähen sõna otseses mõttes mullatoidule. Noored aga elavad edasi ning ootavad preemiaaeva.»

«Meil on täielik aumeeste mäng,» sekkus Tõrusoo. «Minul on põhimõtteks: aastabilansi ajaks peab kõik klappima! Aasta lõpul kaevame oma hinged välja ja istutame aruandesse. Bilansikomisjon on tõsine asi ja pettusega ei jõua kaugele. Ratsmannil on täpne kartoteek. Selle saladusi teavad ainult valitud seltsimehed.»

Ando seisis sõnatuna ja heitles mõttega: nüüd ei ole enam tagasiteed,

sest olen arvatud valitud inimeste kilda... Taro on vist selle kõbusa vanamehe erinimekirjas... kodukäija, kellele aasta lõpul näidatakse päevavalgust, ja sellepärast ongi ta nii kaame ja haiglane.

Lõpuks taipas Ando ütelda:

«Täna sind, koolivend, avameelsuse eest... ja teid samuti, seltsimees Ratsmann!»

Inga Taro kraamis oma lausahtleid, sest see pidi olema ta viimane tööpäev. Kaustade ja lahtiste paberite vahelt pudenes hulganisti tablette ja Taro heitis nad paberikorvi. «Neid võib teil veel vaja minna,» ütles Ando. — «Ma ei mäleta ju, mis rohud need on ja millal nad ostsin,» vastas Taro ja pakkis ampulle ajalehepaberisse, sest see oli ohutu glükoosilahus.

«Teil tuleb vist veel mitu nädalat töötada,» ütles Ando ja arvas miskipärast, et see naist rõõmustab. Taro raputas pead. «Ei, ma lähen oma sõbranna juurde raamatupidajaks. Tema on haige nagu minagi ja meil oleks nii palju rääkida. Ütelge, kellega ma peaksin siin rääkima?»

«Ei tea,» vastas Ando. «Igatahes mitte minuga. Esiteks: mina pean ennast terveks ega taha sattuda Ratsmanni erinimekirja. Teiseks — ma vist kindlasti ei tule siia majja.»

Õhtu eel läks Ando selle otsusega Tõrusoo kabinetti.

«Sa ei tule?» hüüdis Tõrusoo. «Niisiis, sa ei tule? Ütled, et vist kindlasti ei tule? Kuid sõnad «vist» ja «kindlasti» välistavad teineteist, järelikult... Ma loodan, et sinu otsus ei ole lõplik!»

«See on vist siiski lõplik otsus,» ütles Ando ja naeratas miskipärast.

«Ütle siis,» pahvatas Tõrusoo, «kelle jaoks ma ehitan ja pingutan ja muretsen ja olen, kui inimesed ei taha mu juures töötada. Ma ei ole ju halb mees. Ma olen inimeste heaks palju teinud... andnud raha ja elamispinna, muretsenud defitsiitseid kaupu... Miks sa ei tule, Ando?»

«Ma ei tea isegi, miks ma ei tule,» venitas Ando, «kuid ma mõtlen järele ja teatan sulle.»

Seekord oli tee bussipeatuseni hõlpsam, sest päike oli vihmalooigud kuivatanud ja säras hilissuvises taevas Tõrusoo katuste, lilleklumpide ja kraanade, tema elavate ja maetud hingede kohal, ja mida kaugemale Ando jõudis Tõrusoo territooriumist, seda paremaks muutus ta tuju.

— — —

Kell on pool kuus. Tunni aja pärast algab liftide kolksumine ja inimeste vool bussipeatuste poole. Ando rehkendas: bussijuhid peavad tuhanded inimesed üheainsa tunniga tööle toimetama, kuid temal kulub terve öö kahesaja viiekümneni lugemiseks. Und ei ole enam vaja, ja kui Monika näeks Andot autahvli all kummimadratsil magamas...

MAIMU MÜHLBACH

Torumees kõnnib lao poole. Võib-olla vajab ta tihendeid või rauasuurikut. Temal algab tööpäev siis, kui algab, ja lõpeb siis, kui tööjärg kaob käest ära. Vana filosoof... mitte vanapoiss, vaid õnnetu hing, kes on naise ja tütre maha joonud.

Üleeile kutsus Habe torumehe kohvile. Mitte Monika keedetud kohvi jooma, vaid profülaktilisele vestlusele. Uks pandi kinni, kuid sellegipärast oli kuulda.

«Sa oled meie majavalitsuse häbiplekk!» rääkis Habe. «Sa jood alkoholi rohkem kui keskmine eestlane, ja niisugusele anti ametikorter! Vasta mulle: miks sa kodus ei maga? Miks sa viisid oma voodi töökotta?»

«Mitte voodi, vaid kummimadratsi,» täpsustas Ando mõttes ja äkki jahmus: nüüd olen Jussiga ühe pulga peal! Mõlemad külitame iseenese hingeõhu otsas. — Habe küsis: «Mida sa tahad näidata? Hinge-suurust? Öilsameelsust — ainult et see on sul pahupidi! Meie siin vaadaku, kuidas sa korteri loovutad naisele ja lepid ainult puhta sär-giga... sedagi käid kodust salaja toomas. Ei nõua sa varanduse pooli-tamist, palga annad vabatahtlikult ära, endale jätad ainult peedika- raha. Mina tean täpselt, mida sa teed või mõtled. Naine ei tule sind paluma ega Monika kausiga suppi tooma. Keegi sind ei haletse, ära seda looda!»

Monika sosistas: «Habe sinatab Jussi, järelikult ei ole lood nii hal- vad...»

Ando, Monika ja Terje ootasid, missugune on Habeme kohtuotsus.

«Kuula nüüd!» müristas Habe. «Sa oled kuus korda töödistsipliini rikkunud ja ma olen sulle teinud kuus noomitust. Kui sina peaksid seitsmendat korda... seisa, kuramus, sirgelt, ja vaata mulle otsa!... Kui sina peaksid seitsmendat korda...»

Rusikas raksatas lauale. Habeme hääl paisus möirgamiseks.

«... siis saad seitsmenda noomituse! Palju valjema kui kõik eelmi- sed kokku! Kao nüüd mu silmist! Neljas peldikus vaja kuulkraanid reguleerida, aga sina...»

Ando ütles Monikale: «Nüüd ma tean, miks Habe habet kasvatab. Habeme tagant ei ole näha, kuidas ta samaaegselt möirgab ja muigab.» — «Mine ja lohuta Jussi, et ta ei võtaks liiga südamesse!» käskis Monika. Ando leidis Jussi töötoast. Kruustangide ja rauasae kõrval oli poolik veinipudel.

«Rüüpa!» pakkus Juss. Ando jõi pudelist vermutit. Juss rääkis nagu iseenesega:

«Ma tahan teada selle mehe nime, kes näitas talle: Vaata, nendest siibritest saab maja veesurvet reguleerida... vaata, need on püstikud ja kogu seda kremplit nimetatakse alumise jaotusega küttesüsteemiks.

Habe oli ju alguses loll nagu mullikas. Mina õpetasin ta targaks. Olgu ma joodik või häbiplekk, kuid õpetasin...»

«Mind paluti ütelda, et sa ei võtaks seda südamesse,» sõnas Ando.

«Kes palus? Ah, ma tean seda niigi! See on nende kokkumäng: üks loeb moraali ja teine pakub präänikut. Kallis mees, ega sa mu peale viha kanna, et tõin Monikale šokolaadi?»

«Oh ei!» naeratas Ando. «Miks ma peaksin viha kandma?»

«Sellepärast, et toppisin oma rämpse kärsa sinu ja Monika vahele. Teil on ju kõik nii kena ja puhas. Ainult mõtted on natuke patused. Olgu... Kui sa mõtlemise asemel tegutseksid, siis oleksid teine inimene, ja seda teist Monika ei taha. Peaga naine! Jäta Mare maha ja Monika keerab sulle selja, sest tema ei oska sinu südametunnistust arstida. Näen seda oma vaimusilmaga... Ega ma loll ole! Lollile mehele poleks Habe kuus korda andestanud. Ainult et häbiplekk... Kes meist ei kannaks häbiplekki? Sina tahad oma häbi eest Tõrusoo juurde põgeneda? Tunnen seda meest! Leidsid paraja varjupaiga! Või lubas ta sulle pikka rublat?»

«Natuke pikemat rublat oleks hädasti vaja,» poetas Ando.

«Mina sain Tõrusoo juures pikka rublat,» jätkas Juss, «aga mis sellest kasu, kui kõik läks pudelisse. Selles masinavärgis ei saa olla joomata ja seal ma jõingi oma pere maha... Televisori ja paremad riided takkajärele, ainult lauad-toolid jäid joomata, sest kes seda rämpsust ostab! Kujutad endale ette, et oled kah inimene, kes oskab mõelda, kobised ülemusele vastu — kirjalik ettekanne, lased tööpostil kärtsu peeru — seltsimehelik kohus, mekid peedikat — suuname viinaravile! Mina pääsesin tulema omal soovil, sest ladusin Tõrusoo suvilas kaminat. Siin ma joon vähemalt inimese moodi...»

Välimuselt oli Juss üsna armetu. Narmendavate käistega kuub, karvane lõug, väikesed vesised silmad puhmaskulmude all ja püksid nagu päti jalast tõmmatud, sest tal polnud kellelegi meeldida. Ainult käed olid nagu torumehel ikka — suured ja karvased, roostest ja määrdelist läbi imbutatud.

«Joo see pudel tühjaks!» käsutas Juss, «sest minu mõõt on täis ja pean tööle hakkama. Joo inimeste seas, sest Tõrusoo juures saad kaua paastuda! Kas sul tõesti ei ole raske lahkuda?»

«On küll,» tunnistas Ando, «kuid ka jääda on raske. Igatviisi on raske.»

«Lastel on ka raske,» ütles Juss. «Ah jaa, praegu on suvevaheaeg, aga talvel? Detsembrikuu pimedatel, lumelõrtsistel hommikutel bussipeatuses... Miks nad trügivad oma portfelli ja ranitsatega? Siinsamas on ju kaks koolimaja, aga nemad ärkavad kell kuus ja sõidavad linna teise otsa, sest päris kool on seal, ja proovi sa plikakesi sõbranna-

dest lahutada. Ei nemad küsi, et vanemad said uue korteri. Korter on korter, kuid sõbrad on sõbrad ja inimesed inimesed... ja mina olen pigem häbiplekk Habeme juures kui mutikas Tõrusoo rahamasinas.»

«Sa peaksid küll naisega ära leppima,» arvas Ando. «Usalda see asi Habeme hooleks!»

Jussi kõrisõlm liikus. Mitte veinist, vaid millestki muust.

«Kõigepealt pean nende santlaagri räbalate asemele normaalsed kehakatted ostma, kuid saldo on nullseisus ja palgapäev kaugel.» Lisas siis nagu iseenesele: «Naisega küll, aga kes võtaks tüdrukult isa-kartuse?»

— — —

Missugust mõtet mõlgutades Ando lõpuks uinus, jääb teadmata, aga ta sai siiski natuke magada. Telefon helises kaks korda. Probleemid ja kolmnurgad olid kadunud, oli vaid uimane pea. Kell oli kolmveerand seitse. Telefon helises kolmandat korda.

Kas tõesti nii vara hakkab hädaldamine tilkuvate kraanide pärast? Miks mitte, on ju hommik, päikeselaik on põrandal.

Mare hääl oli tavalisest jõuetum. Võib-olla sellepärast, et ta tuli mööda maa-aluseid kaableid.

«Oled ikka sina?» küsis Mare. «Olen,» vastas Ando. «Kuidas magsid?» huvitus Mare. «Täna, üldse ei maganud!» — «Kuidas sa saidki magada, sul polnud ju linu ega tekki kaasas. Peaasi, et sa oled elus. Kellega sa jõid? Või on see saladus?»

«Ma ei joonud, vaid mõtlesin,» kinnitas Ando. «Sooh, või sina mõtlesid! Mina ka ei maganud, vaid mõtlesin. Mõttes andsin endale töötuse: mitte kunagi... mitte iialgi ei kiusa sind enam töökoha vahetamise juttudega! Tule nüüd koju kohvi jooma.»

«Ah jaa,» lisas Mare nagu muu seas, «mina olen nüüd... olen vist kindlasti rase, aga küllap me tuleme toime!»

Ando laskis kummimadratsist õhu välja. See oli kümme korda kergem kui täispuhumine, ja Andot pani imestama, kui totraid võrdlusi võib aju nii pöördelisel päeval fabritseerida. «See on...» mõtles Ando, «see on, nagu vääristaksin oma isikut hingehädade juurdekirjutamisega, ainult et nad haihtuvad liiga kergesti ja selles vist ongi erinevus tõelise ja olematu häda vahel...»

Majavalitsuse tööpäev algab kell kaheksa. Kella üheksaks pidi Ando Tõrusoole teatama oma lõpliku otsuse, kuid teda ei nähtud siin ega seal. Ta oli voodis, mis polnud veel Mare kehasoojusest jahtunud.

Enne uinumist kiusas Andot mõte Tõrusoost. Tal oli piinavalt kahju sellest üksikust mehest, kes ei saa oma raha eest õieti midagi. Kust võtavad inimesed, et ta on halb... ta on ju omamoodi hea, ainult

äkiline ja naljavaene? Üksnes kujutelm kondisest Ratsmannist hoidis Andot voodist tõusmast ja telefoniputkasse minemast.

See oli Ando esimene luusipäev. Habe pidas Andot kaotatuks, kuid Monika arvas: Ando tuleb oma tööraamatu järele. Tuleb kindlasti, kuid tööraamat on seifis ja jääbki sinna, kõik jääb nii, nagu poleks viie päeva kestel midagi juhtunud... Habeme nägu särab, sest ta sai oma inimese tagasi ja Terje kirjutab Ando päevad tabelisse — need viis Tõrusoo päeva pluss üks luusipäev.

Kella kümne ajal tõmbas Tõrusoo Andole kriipsu peale ning järel-
das, et need naljavennad leidsid siiski võimaluse talle rohkem palka maksta.

Mare oli tööle läinud. Naised ju ei tohi endale raseduse esimeste tunnuste ega magamata öö pärast vaba päeva lubada.

Harald Suislepp

KULTUURISITUATSIOONILIST

ENESETEOSTUSEST

Vaid geenius laest kõrgemale lendas.
Me lähme rohkem naabri metsa heinale.
On iga looja iseenda demiurg,
või — nagu möönas Kalle Kurg —:
Keskpäraga pea võitlust iseendas!
Sentents, mis sobiks
iga loova liidu seinale.

ÜKSKÕIKNE

Kõrgtarkus — hang. Mis tarbeks hangu said?
Käes igal vaimul oma vaimu-võime.
Üks hangub heinu,
teine heinahangujaid
ja kolmas toonesepana sööb seinu.
Kuid ikkagi ei saada lahti ust.
Või ongi tippõeks teada, kust
põhk tuleb sõime?

KOLLEGIAALNE

Teab
kaimu kaim.
Kust?
Võitlusvaim
just
— salvimaks

HARALD SUISLEPP

kolleegi karbakintslust —
seab
odaobadust . . .

Provintslük vaim
peab
halvimaks
provintslust,
ja väikekodanlus
neab
väikekodanlust.

KULTSITTERAAPIA*

«Joon!» kuuldus «Kuku» informatsioonist.
«Kultuurisituatsioon . . .»
(Jäi muusade jaoks mehesitkust puudu.)
Siis «Sirp ja Vasar» võttis appi džuudo
kui чудо,
et vaimu pärgaks kehaline kroon.
Eks seks,
et vaimuhiiglased
saaks džuudohiiglasteks,
seks, et
kultuurisituatsioonist
saaks
džuudosituatsioon.

KAASTUNDLIK

«Oh rumal lammas — milleks õhku määgid . . .?»
«Mään hanerividele.»
«Oh vaene prohvet — kellele sa räägid?»
«Eks ikka kividele.»

---

* Kultuurisituatsiooniline teraapia

SEDASTUS

«Kus keeb õige luulelaava?»
Küsija ei tüdi.
Ühel pool on Anna Haava,
teisel — Jüri Üdi.

Annaf-Jürit ongi luule
vastasseisu sambad.
Küsijat ei lööda suule.
Suus on — piimahambad.

LUULE 1977

1977. aastal ilmus 24 luulekogu: M. Kesamaa «Ringkäik», J. Kaplinski «Uute kivide kasvamine», P. Hindi «Asfaldipoiss», N. Baturini «Galerii», R. Rimmeli «Pärast haldjasaart», H. Jürissoni «Inimhäälele», J. Jõerüüdi «Kõne sellel teemal», D. Vaarandi «Tuule valgel», H. Männi «Meelisklusi», O. Kruusi «Rändaja purdel», V. Mirtemi «Helemite aed», L. Tungla «Müü-dita», J. Saare «Õnnelik mees», A. Suumani «Sõnad sulavad taevaga ühte», K. Kanguri «Härmalõngad», E. Niidu «Vee peal käija», A. Ehini «Luba linnukesel väljas jaurata», P. Haavaoksa «Kanajala linnajagu», V. Luige «Luulet», M. Traadi «Lagediku aeg», A. Alavainu «Mul on vaid sõnad», A. Rammo «Valusad värssid», J. Paavle «Klaasinuga», A. Perviku «Umimetsades».

Täislastis praam, faarvaatris vahuvall.
Kas pärssiv tuul ei paisu kümneks palliks?
Kõik sõltub sellest, milline on mall,
kriteeriumist, mida peame kalliks.
Mall Jõgi ütles: proosa voos on hall.
Tammaaaretki kord peeti maana halliks.
On värvidelgi teostes eriseos.
Mis väldiks halli? Must või roosa teos?

On paljas maa, on haljas laanetukk.
On elu värv ka sõnavärvis targas.
Kae — Endel Nirgil küpses «Kaanekukk»,
kes argiproosast rõõmsalt üle kargas,
mis sest, et kaanel vana Laikmaa tukk
näib sama sünk kui Ramses II-l sargas.

Kas värv viib hallusepideemiast?
Noh... «Kaanekukk» jäi ilma preemiast.

Ei, luulet halliks pidada ei saa.
Sel lihtsal põhjusel, et see on — kirju.
Kui väga kõrgelt vaadata, nojaa...
Kuid vaata lähedalt — näed kirkaid kirju.
Siis paistab pegasuste peenramaa
risttuulte külvist õitsev kirjumirju.
Kui uuriks teist teoreetiliselt Kuult?
See sama hea kui kotti püüda tuult.

Kakskümmend neli luulevihikut!...
On tühi jutt, et muusadel on kliimaks.
Näed — noorikuina seavad pihikut.
Tõed, voorus, patt — kõik saanud emapiimaks.
Poeedid tõstavad taas sihikut,
sest luule peab ju ükskord saama priimaks!
Las paisub norg külmkaines eetikus.
Peasjaks jääb — *furor poeticus!*

Õrn tiivalöökki nõuaks kraadimist.
Mis paigaldab poeesia-protsesse?
Kes proovib pikal tulel praadimist,
kes hakib haikuks olmet, pinget, stresse,
kes vaikib — aku vajab laadimist,
kes mõtiskleb kui kadund Herman Hesse,
kes rõõmsalt läbib Lääne pori, ent
tuult nuusutab, kus lõhnab — Orient.

Suur luulemaastik... Kujundile truud,
vaid nentigem: Maa madal kord näis soona.
Siis tõusid tipud, luule hiigelpuud.
Küll kriitikud neid imetlesid toona!
Ent nüüd? Vaid tipud, tipud ja ei muud.
Kõrgpind näib jälle tasase platoona.
Ei tundeharja, mille liputaks,
laupkaljut, kuhu pärja riputaks.

Uus luulemaa, uus luules ka persoon.
Käis töömees, nüüd näed intellektuaali.
Kõrgteabe bitt, irooniline toon.

HARALD SUISLEPP

Joon, mis teeb põlgusestki rituaali.
Peaaegu suurvaim, see, kel puudub kroon,
kes püksitasku pistab püha graali.
Kes meist peaks luulet vaaneks riituseks?
Las linnukene jaurab kiituseks!

Asfaldipoiss. Kuid — pärast haldjasaart?
Mul on vaid sõnad. Müüdata neid talu.
Ka Kanajala linnajaol on kaart.
On galerii täis meelisklusi, valu.
Ringkäik. Käib kõne sellel teemal: vaart
kaob kriitikast. Kas umimetsa salu
või inimhäääl saaks tarku loodijaid?
Kel tarkus käes, teeb vaid paroodiaid.

Primaat on arul kord, kord erkudel.
Pelk teadvusvool saab vormitörkes loodud.
Kolks! — Vändra metsa kukkus «Kerkokell»,
sest nelikud — neis värss on risti poodud.
Nüüd sama kella lööb, näed, noorim lell.
Taas rivistuvad riimis sõnaroodud.
Realismgi vallandanud telikud.
Taas interpunktsioon. Taas nelikud.

Kas — omadega puntras? Kui, siis — mõni laad.
Käes klaasinuga, härmalõngad palgel,
näed õnnelikku meest, näed faevast, maad,
näed vee peal käijat, seisjat tuule valgel.
On legendiku aeg. Ja kivid kasvavad.
Nii luule elab, püsib omil jalgel.
Nüüd tuli Doris — kevadega koos.
Kuid see on juba teise aasta voos.

Toivo Tootsen

PALJASJALGNE

Mööda teed astus paljasjalgne mees. Juuksed olid tal salkus, habe tuustis, tolmukarva kuub seljas, narmendavate poritanud äärtega püksid jalas, pambuke kepiga üle öla. Astus keskmist talupoja astumist, ei kiiresti ega aeglaselt, paraja pikkusega samme seades. Kui auto vastu tuli, võttis ta aegsasti teeservale lähemale ja jäi seisma, siis kõndis jälle edasi. Ajaviiteks ümises ta laulukest, vahel vilistas viisijupikest. Rääkida polnud tal kellegagi. See oli maantee, mida enam mitmel aastal polnud puudutanud inimese jalg. Olid ainult vastusõitjad ja möödasõitjad. Neil oli nii kiire, et vaevalt nad paljasjalgset meest teepervel tähelegi panid. Võib-olla pidasid teda reklaamitubaks, võib-olla fantaasiarikaste ehitusmalevlaste teeviidaks.

Kesk hommiku paiku jõudis paljasjalgne mees alevisse. Alevivahe oli tühi. Enamik rahvast oli viljapõllul, ülejäänud ametis — kes piima vastuvõtupunktis, kes tekstiilivabriku kudumistehhis, kes ehitusel. Ainus rahvarohkem koht oli alevi teises servas, kus kükitas arhitektuuriline mälestusmärk viiekümnendate aastate esimesest poolest. Rahvasuu on nimetanud sedaliiki asutusi «Roheliseks konnaks». Kõnealune rajatis oli üks vähestest omasugustest, mis oli suutnud tänaseni säilitada nii oma nime kui ka funktsiooni. Putka lähedal puu all külitatas mitu meest, pudelid käeulatuses.

Siinse publiku hulgas äratas paljasjalgse mehe ilmumine kohe tähelepanu.

«Hei, vend Vahindra, tule kasta kurku ka!» hüüdis sinistes tunkedes mees, kes oli just lonksanud õllepudelist.

«Tule, tule! Ma tee soole välja, sa ood jo oma jalavarjudki ää joond!» toetas tunkedes mehe kutset hõreda halli habemetüükaga vana-ätt. Tema kõrval puhkas kõvasti kinninõõritud kartulikott, milles pais-tis olevat kümnekond vormileiba.

«Kurask, ta on ju hipi,» itsitas poisikeseohtu traktoristi moodi noor-meis, hammustades viinasuutäiele peale rubla kuuekümne kopikast teevorsti.

---

* «Loomingu» 1977. a. novellivõistlusel äramärgitud töö.

«Hei, Vahindra, ära kuula nende plära! Tule, ajame sõna juttu,» kor-
das oma kutset tunkedes mees.

«Sõna juttu võib ikka ajada. Mis pühi teie siin siis peate?» Paljas-
jalgne mees istus maha ja toetas selja mõnusalt vastu puutüve.

«Püha, püha alati, äripäeva polegi!» itsitas traktoristi moodi noor-
mees. «Eks inimesele ole iga tööpäev pidupäev, kas sa siis seda kuul-
nud pole? Täna on selle nädala viimane reede, see tähendab ka midagi.
Õigus, mis, hipi? Joo, kui sa täitsapoiss oled!»

«Viinast ma ei hooli, aga sõõmust õllest ei ütleks küll ära.»

«Hipi mis hipi,» itsitas noormees ja luksatas.

«Ah, mis sa plärad. Aga jah, miks sa siis paljajalu oled?»

«Südasuvine aeg, las varbad tunnevad ka vabadust!»

Paljasjalgne mees mudis hellitavalt oma tolmunud jalalaba.

«Imelik mees... Nüüd ei käi enam poisikesedki paljajalu — ikka
sussid-kingad varba otsas. On sul jalad haiged või? On ehk lampjalad?
Ma olen kuulnud, selle vastu pidi paljajalu käimine hea olema.»

«Pole mu jalgadel häda midagi. Lihtsalt hea on, kui astud ja tunned,
et ikka maa on jalgade all.»

«Jumala eest, hipi!» itsitas noormees.

«No aga kas siis teie pole käinud paljajalu?» päris võõras.

«Karjapoisipõlves sai ju ühtelugu nii lipatud, see ka mõni ime. Häh,
kes see siis mullikate järele kingades kalpsas! Aga täismehetas...»

Tunkedes mees vangutas pead.

«Mina jälle olen linnalaps, pole karjapoisielu tunda saanudki,» sele-
tas teekäija.

«Jaa — hipi mis hipi,» noogutas noormees.

«Mis sa plärad,» kähvas tunkedes mees ütleja poole. Siis küünitas
õllepudelit tulnuka suunas. «Näh, võõras, lonksa õlut kah... Aga korra
olen minagi meheas selle tembu teinud... Narva all. Ründeroodu
poiss olin. Et võtsin jalad paljaks... Esiti mõtlesin ainult partjankad
ümber siduda, saapad hõõrusid. Siis astusin paljajalu mõned sam-
mud... Juuli lõpp oli, maa soe. Rohukõrred kõditasid... Nii rahu-
aja tunne tuli. Kõrval oli mürsuauk, ilusa liiva oli välja visanud.
Nagu vanasti liivaaugus, kus me lapsest peast mängisime. Kange isu
tuli jalalabale niisket liiva kuhjata, kinni patsutada ja siis jalg ette-
vaatlikult välja võtta; sihukest liivakoobast teha nagu poisikesepõl-
ves...»

«Tegite ka?»

«Ei teinud... Kogunemiskäsk anti. Tõmbasin aga jälle kirsad jalga
ja tuli minna.»

Traktoristi moodi noormees oli jäänud tukkuma. Vanamees sügas
oma selga vastu leivakotti ja kohmas siis:

«Mis ti, mehe, molutate, ku viina ei juu? Ma tii soole välla, ku sool raha ei oo!»

«Papi, mis sa sellest pudelist enam vahid, sul juba aeg kodu poole kõmpida,» hurjutas tunkedes mees.

«Äi sii pole soo mure! Mool oo nüid õnnelikud vanaduspäivad. Täambä olli pinsipäiv. Tii sia kah elun nii pallu tüüd nigu mia, sis oo sool kah õigus päivä aal kõrtsi man molutada. Aga sia molutad tüü man kah. Joba kolmat aastat tiivad söögimaja, tiiab, kas sii suvigi katuse alla saab!»

«Kurat, ega mina neid kive käsitsi kohale tooma hakka!» ägestus töömees. «Hommikust peale ootame autot. Ega mina selle eest vastuta, et materjali ei tooda!»

«Sii oo sii vastutuse värk,» targutas taat. «Miu aal vastutas pere-miis, tõised tampisid aga tüüle takka. Nüüd oo kik peremihe ja vastutaja, tüü jauks äi jää aiga kellegil.»

«Miu aal ja miu aal... Siu aal oleks sa olnud ehk vallasant ja küla-korda käinud, nüüd aga käristad siin teistelegi viina välja,» naeris tunkedes mees.

«Miu aal oles ma ollu Prõisu talu rentnik, ku sa teeda tahad. Ja sool ei olõs ka aiga old päise päivä aal kõrtsi man konutada. Küll ma soole tüüd oles leidnu.»

«Ja ise oleks kõrtsi saksakambris istund või?»

«Vaada ei olõs! Esi olõs ka tüüd uhanu tetä. Näh, sa seerid siin tiid-pidi pallajalu,» pöördus vanataat teekäija poole. «Aga kas tiid kah, ku pallu maad mia olõ pallajalu põldupidi tampind? Mitu tuhat versta! Iseäranis kardulimuldamise aigu. Pallajalu olli kike paremb... Mia tüüd ei pelgä. Olõ karjatsura ollu, ja sulane ollu. Koduväi olõ ollu, ja peremiis olõ kah ollu. Peräst olli põllutüuline, ja üüvaht olli... Aga tüüd mia olõ alati tennü. Nüüd olõ pinsiunäär ja tii pinsiunääritüüd. Proosit!» Vanamees lonksas suure sõõmu ja jätkas siis: «Aga praegut ma kae — mõni ei taha jälle enamb peremehe olla. Sulasepõli hää küll: palk jouseb, viinavõtmine käib, tüü saisab!»

«Mis mina saan teha, kui materjali ei tooda,» süngestus tunkedes mees.

«Ku sa peremiis olõd, küll tiiat, mida tettä. Võta jala selgä, lahu tillevoni manu. A sia juud viina.»

«Ise pakkusid.»

«A sia ää võtt vastu. Üteld, et pastoi — tüüaig!»

«Ptüi, kuradi kulakuhing, suutäiest viinast hakkas kahju või... Jahmerda siin sinuga, aeg muudkui kaob. Peab minema tõesti vaatama, mis nad seal mökutavad. Noh, vend Vahindra, mis sina teed? Tule kaasa!»

«Võiks ju kah,» ajas paljasjalgne mees enda püsti.

Ehitusplats oli alevi keskel, nii et paljasjalgtsel mehel tuli tulnud teed tagasi astuda. Kivikoorem oli juba kohale jõudnud ja mehed laadisid seda maha.

«Eluga, poisid, eluga!» utsitas nahkjopes mees. «Puhata olete saanud küll ja küll, liigutage nüüd ennast natuke ka!»

«Pealesunnituid puhkus — keda see kosutab,» hõikas keegi laadijatest.

«Oli ütlemist või? Kõik saab kinni makstud! Siva, siva, masinat on teisel objektil tarvis. Sinijärv, kus kurat sina kooserdad tööajal?» märkas ta nüüd tulijaid.

«Nonoh! Kas mina olen süüdi, et te materjali õigel ajal kohale ei saada? Tohoo tontil!» süttis paljasjalgse mehe kaaslane.

«Hea küll, hea küll, hakka aga pihta. Ja mis kuramuse päti sa oled endaga kaasa vedanud?»

«Mis päti? Inimene nagu iga teine.»

«Ära sa mul seleta! Inimene on inimese moodi riides, see siin on paljajalu. Mis, tahad siit midagi sisse vehkida või?» pöördus ta paljasjalgse mehe poole. «Viinarahaks teha? Küll ma teid tean! Kuhu need klosetipotid ja ukselingid lähevad? Pesuruumist on kraanikauss kadunud — kus see on? Pihta panid, mis? Vasta, kui sinuga räägitakse!»

«Kui räägitakse, siis vastan. Aga teie ju ei räägi, teie karjute.»

«Tohoh, paljasjalgne prints! Sihuke sele ütle veel viimaks teie ka!»

«Te polegi nii lootusetu,» nentis võõras.

«Misasja?»

«Te polegi nii lootusetu, kui teate, et võõrale inimesele tuleb teie öelda.»

«Kuulge, kes te sihuke õige olete?»

«Inimene. Aga teie?»

«Mina? Mina olen töödejuhataja. Kas teil dokumenti ka on?»

«On küll, aga kaasas ei ole.»

«Kust ma siis tean, mis või kes te olete? Selle jaoks pass ongi, et oleks selge pilt, kes keegi on. Mina ei võta ilma dokumentideta kedagi tööle, nii et laske jalga. Kord on kord. Mina olen ise puhaste paberitega ja nõuan seda ka teiste käest.»

«Selge, selge. Teie paberid on nii puhtad, et nendel pole ka kooliskäimisest ja haridusest jälgegi.»

«Ei irvita siin midagi! Nalja mina mõistan, aga narrimist ma ei salli! Ma lasen su pokri pista kui hulkuva elemendi.»

«Aga võib-olla on mul puhkus?»

«Paljajalu ei kola meil puhkuse ajal ükski korralik kodanik ringi.»

«Aga kas teil pole tahtmist olnud vahel paljajalu käia?»

«Minul? Mitte mingil juhul. Või kui ongi olnud, siis olen aru saanud, et see on ebaterve tahtmine. Seda ei luba prestiiž.»

«Siis peab teie olematu prestiiž olema küll enneolematult kõrge, kui...»

«Ma ei räägi oma prestiižist, ma räägin riiklikus mõttes,» katkestas teda töödejuhataja. «Meie maal müüakse aastas 3,6 paari nahkjalatseid inimese kohta, see aga tähendab, et me võime iga päev, ütleme isegi iga tund käia korralikes kingades, mitte aga oma paljaste jalgadega häbi teha tuhandetele saapatootjatele! Saapategijad, kodanik, on ka inimesed, kellel on ühiskonnas oma ülesanne ja plaanid.»

«Ega te nüüd kogemata valede liistude taha istunud? Teie olete ju hoopis ehitaja, mitte kingsepp. Mis teie enda plaan ütleb? Selle söökla ehitamine olevat veninud juba kolmanda aasta peale.»

«Minu plaani pärast ärge muret tundke. Minul on kulutuste plaan, ja igaks aastaks ettenähtud summad olen ma alati ära kulutanud. Aga üldse — miks see teid huvitab? Revident olete või? Minu paberid on korras. Ainult et kui te revident olete, siis peavad ka teie paberid korras olema.»

«Ei, revident ma küll pole,» muigas paljasjalgne mees. «Tundsin ehituse vastu lihtsalt inimlikku huvi.»

«Lihtsalt inimlikku huvi tunda ei ole kuskil ette nähtud. Huvi võivad tunda revidendid, rahvakontroll, kõrgemalseisvad organid, äärmisel juhul ka ajakirjandus. Mingit lihtsalt inimlikku uudishimu ei ole tarvis. Mis siis saab, kui kõik hakkavad huvi tundma? Teie tunnete huvi, millal söökla valmis saab, mina oma töolistega lähen ja tunnen huvi, millal hotell avatakse, hotellirahvas läheb tunneb huvi, millal lastesõim lahti tehakse, sõime rahvas huvitub, millal piimakombinaat käiku läheb, kombinaadi rahvas läheb ja uurib, millal lehmad veel rohkem piima hakkavad andma, lüpsinaised tunnevad huvi, millal kultuurkarjamaad korda saavad... Kuhu me niimoodi välja jõuame?»

«Karjamaale.»

«Just nimelt. Nagu öeldakse, kõik ei mahu marjamaale, muist peavad jääma ka karjamaale.»

«Möistan. Teie marjamaa on siin ja karjamaale te ei kavatsengi satutada.»

«Mina, kodanik, olen seal, kuhu mind suunatakse. Saadeti naelavabrikusse, olin seal. Direktor. Saadeti köievabrikusse, olin seal. Direktori asetäitja. Saadeti ehitusvalitsusse, olin seal — osakonnajuhataja. Nüüd suunati siia, ja ma olen siin. Sest nii on vaja. Olen siin vajalikum kui naelavabrikus. Seal tehti naelu, siin lüüakse neid seinu. On progress? On. Nii on lood. Nagu öeldakse, iga kruvi leiab oma koha.»

TOIVO TOOTSEN

«Aga paistab, et tühja auku teist küll kuhugi järele ei jäänud.»

«Mis mõttes?»

«Augu mõttes. Tähendab, igal pool, kust te ära tulite, käib töö ka ilma teieta edasi.»

«Peabki käima. Elu, nagu öeldakse, läheb edasi.»

«Vaata see on tõesti tore, et elu läheb ka ilma teieta edasi. Ja mina pean minema ka edasi, tahan lõunaks linna jõuda.»

«Mis mõttes peate minema? Kas teil on siis selline käsk, et peate minema?»

«Jah. Aga see on nii salajane, et seda pole paberile pandudki.»

«Nüüd ma mõistan. Kui salajane, siis on arusaadav. Sellepärast te käitegi paljajalu, et mitte tähelepanu äratada... Selge, selge...»

Kui võõras oli lahkunud, kutsus töödejuhataja Siniranna.

«Vaata, et siin oleks kõik tipp-topp. Ma lähen helistama.»

Teel postkontorisse pomises töödejuhataja kahjurõõmsalt: «Mind sa ei püüa. Võti peitub paljastes jalgades. Kui meie luurele läksime, võtsime ka meie jalad paljaks ja panime talumeheriidid selga...»

Mööda teed astus paljasjalgne mees. See oli uus tee, sõita oluks seal lausa lust ja lillepidu, aga astumiseks see tee ei sobinud: oli liiga sirge ja seetõttu igav. Mets oli mõlemalt poolt teed mitmekümne meetri ulatuses hoolikalt maha võetud, et nähtavus oleks suurimagi kiirusega sõidul hea ning et mõni kits või põder ootamatult auto ette ei tormaks. Autod ise aga kihutasid vastu ja mööda väledamalt kui ükski loom, tormasid urisedes ja asfaldi neelates, raatsimata hetkekski peatuda. Siiski — üks auto peatus. Juht tuli välja ja avas pagasiruumi.

«Jõudu jõuvankrijuhile,» tervitas paljasjalgne mees lähemale jõudes.

«Jõudu vaja,» vastas autojuht ja tõstis pagasiruumist bensiininõu välja. «Aga palja jõuga ei tee tänapäeval enam midagi ära. Meil olgu alati hoopis hea nõu varnast võtta. Praegu on mul näiteks hädasti bensiininõu vaja, ja ta on mul olemas. Mitte juhuslikult, vaid teadlikult. Sest kui sul endal midagi ei ole, ega siis keegi pakkuma ka tule. Seda mina tean ja seda mina ütlen. Teil paistab ka nõudest puudus olevat?»

«Mis mõttes?»

«Jalanõude mõttes. He-hee, ärge pange pahaks, ma armastan nalja visata. Amet on selline, peab oskama inimestega läbi käia. Istuge peale, ma viin teid kiiremini kohale. Meil ju üks tee.»

«Ega mul kiiret ole, aga natuke maad võin autoga sõita küll, väike vaheldus või nii,» oli paljasjalgne mees küüdidipakkumisega päri ja kobis autosse.

«Jah, üks tänapäeval otsivad kõik vaheldust,» võttis juht paljas-

jalgse sõnadest kinni, kui masin taas teel veeres. «Jäate meile pikemaks ajaks või niisama mõneks päevaks?»

«Kuhu «teile»?»

«Mis kuhu? «Võidu» kolhoosi muidugi. Te vist ei tundnud mind ära, mul täna lips ees ja ülikond seljas, aga need piltnikud on mind võtnud üles ikka nii, et juuksed tuules lehvimas ja särgikaelus lahti, maamehe moodi, noh. Eks neist peab ka aru saama, he-he-hee... Mina olengi Joonas Taavet.»

«Aa — väga rõõmustav! Olen kuulnud küll, «Võidu» esimees!»

«Just, just! Ma arvasin kohe, et teate; mind tuntakse ju nagu kirjut koera. Elu on selline, peab kahe jalaga keset voolu olema, nii et miski sinust mööda ei läheks. Ja siis jääbki teinekord aega napiks. Näe, pole saanud isegi teie näitusel käia, vaat nii.»

«Minu näitusel?» imestas paljasjalgne mees.

«Just, just, see on meil nüüd juba teist nädalat üleval.»

«Ei või olla!»

«He-he-hee, ega meie mõned linnakäkid ole! Maanimene mõistab tänapäeval kultuuri ja kunsti ehk rohkemgi hinnata kui linnasaksad. Tubli poiss, aitäh! Kogu kolhoosipere nimel, nagu öeldakse. Ilusad pildid on. Ega mina kehva kraami telli, he-he-hee... Sest pea meeles: kui sa nõuad inimestelt head tööd, siis anna nendele ka palju head vastu. Mina oskan oma inimesi hoida. Ilma inimesteta ei tee maal midagi ära, eks ole? Vaat nii. Seda mina tean ja seda mina ütlen. Masin, nagu öeldakse, on hea, aga inimene veel parem. Masin viskab vedru välja, ja soss. Palu või põlvili, mitte üht liigutust ei tee ta enam. Aga inimese räägid ära. Vaat nii. Võta või praegugi. Varsti teeme kolhoosi taidlejatele treeninglaagri, peab ju pingutama, Mudajärve mändgud on ukse ees. Aga kapsas ja kaalikas tahavad ka rohida. Kust ma inimesi võtan? He-he-hee, küll mina tean, kust! Lähen õhtul Leenu poole, astun Maali juurest läbi, kõnnin Liisu koju, ajan paar sõna juttu ilmast ja maailma asjadest, ütlen, et näe, Liisu, sina oled pensionil, aga meie ei saa ilma sinuta paigast. Tähtis töö jääb tegemata, loomad jäävad söödata. Kiidan, et näe, sinul poleks aastaid nagu turjal ollagi, nii krapsakalt käid ja askeldad. Et mis oleks, kui lähetsid ka homme sinna hübriidipõllule. Vaat nii. Leenu ja Maali tulevad ka, aga sina oled ikka see kõige suurem lootus; et mäletan küll, kuidas möödunud aastal see töö sinu käes laabus. Ja mis sa arvad — et nad ei tule või? Kõik tulevad! Vaat nii! Seda mina tean ja seda mina ütlen. Inimestega peab oskama ümber käia. Nendel pole kahju sinu heaks ja sinul ärgu olgu ka nende jaoks millestki kahju. Inimesed on mul, voh! Iga nimi pane autahvlile. Kuule, aga kui sul aega on, viska nendest mõned portreed valmis, ah? Need sarsid, eks ole? Ütle, mis sa selle eest tahad,

TOIVO TOOTSEN

ÜLO ÕUN

Kunstnik Tiit Pääsukese portree (Pronks) 1978

MARE MIKOF

Ed. Tinni portree (Pronks) 1978

maha tingima ei hakka. Paneme juhatuses seinale, las vaadatakse. Inimeste jaoks mul rahast kahju pole. Lööme käed, ah?»

«Lööks küll, aga seda tööd peaks ikka kunstnik tegema,» sügas paljasjalgne mees oma sääremarja.

«Kas sina pole siis kunstnik?»

«Ei ole.»

«Sa kurask, ära pettis! Ja mina olin selles surmkindel. Et kes see muu ikka paljajalu käib kui kunstnik. Aga ega sellest ka midagi katki ole, kui sa kirjanik oled. Meil oleks vaja oma kolhoosi laulu, selles osas on meil tõsine puudujääk. Naabril on koguni kolm, aga nad olid ka kavalamad, andsid ühele heliloojale Perajärve äärde krundi ja tegid suvila ka veel peale. Nii et kui tahad, vali plats välja. Olgu meil ka oma laululind, nagu öeldakse, ha-ha-haa! Nõus, mis?»

«E-ei,» tõrjus paljasjalgne mees kohmetunult. «Mis lind nüüd mina... Ma...»

Aga ta ei saanudki lõpetada, sest auto peatus.

«Olemegi kohal,» teatas Joonas Taavet.

Paljasjalgne mees vaatas uudishimulikult ringi.

«Siin on ju prožektorid ja kaamerad ja... Kuulge, on teil ikka kolhoos või... kino?»

«Kui päris täpne olla, siis — meie kolhoosis tehakse kino. Vaat nii. Ühesõnaga, meie rajoonlinna loodi hiljuti oma televisioonistuudio. Meil on nendega tihe kontakt ja koostöö.»

«Teie teete kino ja nemad teevad silo või?»

«Ha-ha-haa, oh neid kirjanikke küll, muudkui naljatavad. Tegelikult käib siin tõsine töö. Lasksin rahva töö juurest tulema, paluti siia publikut mängima. Las mängivad! Meie rajoonis on televisioon alles lapsekingades, nagu öeldakse, teda tuleb toetada, vaat nii.»

«Ja mida siin siis filmitakse?» päris paljasjalgne mees.

«Meelelahutusprogrammi «Hundiratas». Näete, seal ongi seltsimees Ärnikas, reporter ja kommentaator ja stuudio juhataja ühes isikus. Väga andekas mees! Tšš! Võte käib!»

Vahepeal olid tõepoolest süttinud prožektorid ja ruudulises särgis ilusate lokiis juustega mees astus kaamera ette.

«Lugupeetud televisioonivaatajad, täna viskame hundiratast «Võidu» kolhoosis. Minult on küsitud, miks on meie uue saatesarja pealkiri just «Hundiratas». Vastan: see on tabav nagu kaks pauku kaheraudsest püssist. Öeldakse ju, et «ära usu hundi juttu» — ja see näitab, et kõik, millest saates juttu on, ei pruugi tõi olla; vaatame asju ikka läbi huumoriprisma ja naljaga pooleks. Ning sõna «ratas» — eks see meenuta uperpalli, nii et taiplik vaataja saab aru: meie meelelahutussaade püüab pakkuda ka naljamaigulisi uperpalle. Kõigepealt pakume kuu-

TOIVO TOOTSEN

lamiseks neli laulu, žürii valib neist välja kaks, mis edasi kukerpallitavad, järele jäävad kaks kehvemad, mis välja uperpallitavad. Nüüd ma tutvustan teile žüriid, neid tublisid tööinimesi, kes hakkavad täna laule hindama. Palun, teie nimi?»

Reporter torkas mikrofoni esimese rea alguses istuva vanamammi nina alla.

«Maali Roosiõun.»

«Aitäh, Maali-Roosi Õun. Mäletan, mäletan, olen näinud teie hoolast nägu au...»

«Autukaupluse man vai?» aitas mammi kärmelt meenutada. «Noneh, ku sul on lehm ja mullikas ja vasikas kah, sis vinna jah sedä leiba nii et...»

«Ei, ei, ei, ma tahtsin öelda, et olen näinud teid autahvilil.»

«Kis seda tiiab, võib-olla küll. Noorest pääst sai igal puul oltud ja käidud. No nüüd ei ole enam mitu aastat kohegi puule saand, pansionipõlv ja majapidamine ei lase. Näh, peangi minema akkama, lehm jäi nüssmätä. Eks me järgmine kord kõnele edasi, te voorite siia jo ühtepuhku.»

«Stopp, pidage kinni!» vehkis Ärnikas kaamerameeste poole. Siis sisistas ta Maali suunas: «Kuulge, Maali, kuhu te tormate, te olete ju žüriis!»

«No lehm tahab jo nüssä!»

«Seltsimees Ärnikas, ega Maali olegi žüriis,» ruttas esimees asja selgitama.

«Kuidas ei ole! Ma ju palusin, et žürii istuks esimese rea paremas otsas ja et žüriis oleksid eesrindlikud kolhoosnikud!»

«Žürii istubki paremas otsas, Maali istus vasakul,» püüdis esimees selgitada.

«Kuidas vasakul, kuidas vasakul?! Parem! See on ju mu parem käsi, Maali istus siinpool!»

Ärnikas tõstis erutatult oma parema käe üles.

«Teie poolt vaadates paremal, aga publiku poolt vaadates vasakul,» õiendas esimees.

«Ma palusin enda suhtes paremal!»

«Mina mõtlesin, et... Ah, olgu pealegi,» lõi esimees käega.

«Oh jumal, kui raske on perifeerias töötada! Alustame otsast peale. Ma valin ise žürii, siis on kõige kindlam. Nii, teie, ja teie... Teie ka, palun! Oo, suurepärane!» Ärnikas jäi võlutult paljasjalgse mehe ette seisma. «Teie olete vist kolhoosi karjak, väga koloriitne kuju! Ehtsaid paljaid jalgu näeb tänapäeval harva, teid ma palun tingimata žüriisse.»

«Ei-ei, mina pole kolhoosi liigegi,» tõrjus paljasjalgne mees ehmunult.

TOIVO TOOTSEN

«Oh, selle asja ajame joonde! Seltsimees Joonas, mis te arvate?»

«Hm... Eks oleks vaja ikka üldkoosoleku otsust ja...»

«Kuulge, ma ei mõista teid,» pahandas Ärnikas. «Ise te lubasite, et loote meile loominguliseks tööks kõik tingimused, ja nüüd, kui on vaja karjak kolhoosi liikmeks võtta...»

«Mis karjak, ta on kirjanik,» parandas esimees, vaadates ise vabandavalt paljasjalgse mehe poole.

«Kirjanik?» üllatus Ärnikas.

«Tegemist on väikese eksitusega,» ütles paljasjalgne mees kohmetult. «Seltsimees Joonas arvas, et ma olen kirjanik. Tegelikult olen lihtsalt matkamees.»

«Suurepärane!» lõi Ärnikas taas särama. «Teate, veidrikud mulle meeldivad! Võib-olla saab teist enneolematu saate teha. «Paljasjalgse mehe pooltund» — kõlab hästi, eks? Kohtume homme linnas studios, käsi selle peale!»

Mööda teed astus paljasjalgne mees... Vabandust, mitte mööda teed, vaid mööda kõnniteed, sest ta oli jõudnud linna. Ei saa öelda, et siin oleks olnud kõige mõnusam käia. Kingadega käies ei märka ilmaski, kui palju võib ühel kõnniteel olla kivikesi, plekk-korke, pudelikilde ja muud prahti. Paljas jalg aga leiab need kõik hõlpsasti üles. Sellepärast paljasjalgne mees käiski hoolikalt enda ette maha vaadates.

«Halloo, kodanik! Jaa, jaa, teie, paljaste jalgadega!»

Paljasjalgne mees tõstis ehmunult pilgu üles.

Tema ees seisis kuivetonud vanamehenäss, rahvamalevlase side varrukal.

«Kodanik, miks te korda ei austa?» küsis ta rangelt.

«Austan. Mina austan korda koguni väga. Liikluseeskirjadest lugesin näiteks isegi selle osa läbi, mis jalakäijaid ei puuduta.»

«Miks te käite üldkäidavas kohas paljajalu? See pole esteetiline, tähendab.»

«On küll,» vaidles paljasjalgne mees vastu. «Ma pesin jalad linna piiril puhtaks, isegi küüned lõikasid lühemaks. Eks ole sümpaatsed koivad?»

Paljasjalgne mees kergitas lahkelt püksisääri kõrgemale, et jalad täies ilus mõjule pääseksid.

«Kodanik, ärge naljatage! Täna te käite paljajalu, homme, vabandage väga, tuleb teile pähe ehk... ma ei saa välja öelda, millise palja kohaga käia teil ehk pähe tuleb.»

«Ei usu. Vaadake näiteks, kui paljud käivad täna palja peaga, mina

TOIVO TOOTSEN

küll ei arva, et nad homme võiksid käia palja sellega, mida te väljendada ei julge.»

«Kodanik, pea suhtes mul instruksioone ei ole,» tähendas rahvamalevlane kuivalt. «Mis aga jalgadesse puutub, siis iga täie aruga inimene... Kuulge, ega teil niimoodi... pea haige ole, tähendab?»

«Mis te nüüd, pole tükil ajal suu sissegi võtnud!»

«Ei, ma mõtlesin, et järsku on teil pea... saate aru? Ei, tähendab, kui teil on pea niimoodi, siis te ju ei saa aru... Teate mis, lähme parem... Lähme sinna. Mis siin keerutada, tähendab, lähme spetsialistide juurde, las uurivad teid, eks ole? See on sõbralik nõuanne, tähendab.»

«Lähme pealegi,» oli paljasjalgne mees rõõmsalt nõus. «Mul ükskõik, mul aega on.»

Psühhiaatri juurde jõudsid nad parasjagu siis, kui õde hüüdis üle ukse:

«Järgmine, palun!»

Koridor oli tühi.

«Eks siis meie olemegi järgmised,» tegi paljasjalgne mees elutargalt järelduse ja astus kabinetti, rahvamalevlane tihedalt kannul.

«Kodanik psühhiaater, ma tõin siia kellegi... Köndis paljajalu tänaval, tähendab...» kandis rahvamalevlane ette.

«Huvitav, väga huvitav,» sõnas doktor mõtlikult. «Kes te olete?»

«Inimene,» vastas paljasjalgne mees reipalt.

«Huvitav, väga huvitav. Aga miks te igal pool paljajalu käite?»

«Igal pool ei käi. Metsas panen kotad jalga. Ma kardan usse.»

«Huvitav, väga huvitav,» koputas doktor pliiatsiga vastu lauda. «Tähendab, kardate usse. On teil veel komplekse? Kas teil luule on? Ma mõtlesin mitte Luule, Luule, Luulet, vaid luul, luulu, luulu, mitmuses luulud, luulude, luule.»

«Ei, kahjuks ei ole ei ainsuses ega mitmuses.»

«Huvitav, väga huvitav. Nii et te ütlete, et olete inimene?»

«Nii küll, kindel kohe.»

«Huvitav, väga huvitav... Minu juures on käinud kaks Napoleoni, kolm lammast, paar kukke, ingleid, kuradeid, isegi üks tuuleveski, aga seni pole keegi tulnud ja kaevanud, et ta on inimene...»

«Ega ma kaebagi. Mulle meeldib inimene olla.»

«Huvitav, väga huvitav. Väga meeldiv oli teiega tutvuda, väga meeldiv. Aga sina, Ants, mine nüüd koju,» pöördus arst vanamehe poole. Too noogutas kuulekalt ja lahkus.

«Tema on mul üks rahulikumaid patsiente; kergekujuline paranoia,» seletas doktor paljasjalgsele mehele. «Muide, kuidas on — kas ära ei torgi?»

«Mis jalgade torkimisse puutub, siis tallaalune on juba paksuks läinud. Kui aga muidu torkimist silmas pidada, siis seda ma just tahangi. Muidu tuleb liiga paks nahk selga.»

«Huvitav, väga huvitav,» noogutas tohter ja tuli laua tagant välja. «Lubage, ma saadan teid välja, muidu ehk...»

Paljasjalgne mees märkas, et ka doktor oli paljajalu.

«Konnasilmad,» seletas arst susse jalga toppides häbelikult.

Mööda teed astus paljasjalgne mees. Öhtu eel jõudis ta kenasse väikesesse külakesse.

Paljasjalgse mehe ilmumine äratas sedapuhku tähelepanu, koguni elevustki. Küla piiril traavis talle vastu salk jõnglasi.

«Hurraa! Tere tulemast!»

Paljasjalgne mees oli sellisest vastuvõtust üsna üllatunud.

«Soo-oh, te nagu ootasite mind?»

«Või veel! Nii kui teid nägime, tundsiime kohe ära! Teist kirjutasid kõik ajalehed,» seletas linalakk poisivibalik.

«Muidugi! Te olete ju jalgsi läbi käinud kolmveerand maakera!» lisas vaimustatult jässakas poisiklutt, kellel oli millegipärast katkine vihmavari kaasas.

«Sellisel juhul on see küll tühi leHEMEESTE liialdus,» vangutas paljasjalgne mees pead.

«Poisid, aga ta räägib sulaselget eesti keelt!» imestas üks jõngermann.

«Tola, ajalehes ju kirjutati, et ta oskab kolmeteist võörkeelt,» pahandas linalakka teise teadmatust.

«Jälle liialdus — ainult kolme,» parandas paljasjalgne mees.

«Onu, ärge minge veel edasi! Ma olen meie kooli reporterite ringi esimees, siit saab sihukese intervjuu, et lööb ninast vere välja. Onu, vastake veel kas või paarile küsimusele,» trügis jässakas poisipõnn lähemale. Vihmavarju oli poiss juba eemale visanud, nüüd koukis ta taskust välja pastaka ja paberi.

«Noh, olgu peale, seltsimees reporter,» oli võõras lahkelt nõus.

«Niisiis: milleks te võtsite ette nii pika jalgsimatka?»

«Tola, seda lugesime juba ajalehest: et näha ja paremini mõista inimkonna saavutusi, õppida tundma tänapäeva inimest, olla vahetus kontaktis inimeste ja loodusega...» tsiteeris linalakk.

«Noh, kas just nii lennukalt ja kõrgelt... Aga umbes nii oli mul plaanis küll.»

«Plaanis küll...» kordas noor reporter juttu hoolikalt üles kirjutades. «Aitäh, onu. Teine küsimus: kuidas teile meeldib meie suurepä-rane vabariik, eriti meie õitsev kodurajoon?»

«Tola, ta ju alles tuli siia,» segas vibalik taas vahele.

«Ega ma jah pole jõudnud siin teie kandis veel suurt midagi näha. Aga meie vabariik meeldib mulle küll. Sellepärast tahtsingi oma jalaga kõik kohad läbi käia, ruttamata, näha võib-olla sedagi, mida muidu ei pane tähele. Muidu on piinlik kah — olen mitmel pool mujal käinud, aga koduvabariiki veel läbi ja lõhki ei tunnegi.»

«Koduvabariiki ei tunnegi...» kirjutas paksuke hoolikalt üles. «Oma koduvabariiki? Kas te olete siis eestlane?» üllatus ta.

«Mis siin siis imelikku on?»

«Aga te pidite ju Indiast olema!»

«Tola, nagu Indias eestlasi ei oleks!» nähvas vibalik.

«Ei, Indiast ma küll pole,» naeratas paljasjalgne mees.

«Ja kolmveerand maakera pole te ka paljajalu läbi käinud?»

«Võib-olla ainult kolmsada kilomeetrit.»

«Nii et te polegi see kuulus India maailmarändur, see noh...»

«Tola, mis sa siin enam pärid — näed ju, et see on keegi nupust nikastanu. Kutid, kaome vutti lööma!» löi linalakk käega ja tegi minekut.

«Küll on kahju, onu! Nii ilusa intervjuu keerasite kihva,» ohkas paksuke. «Nii kui teid paljajalu tulemas nägime, mõtlesime kohe, et kes see muu on. Ah, kui ei vea, siis ei vea!»

«Kahju küll... Ehk võiks intervjuu ikkagi ära teha?» tegi paljasjalgne mees ettepaneku.

«Mis intervjuu siin enam... Millest? Aga too indialane — mõelge ikka, paljajalu ümber maailma, muljeid kuupalju! Äh, mis seal rääkida... Paneme minema, poisid!»

Poisid kadusid kiirelt, nagu olid tulnudki.

Paljasjalgne mees astus edasi.

«Onu, oodake!»

Paljasjalgne mees vaatas tagasi. Kätega vehkides tormas talle järele linalakk poiss.

«Oodake, onu, ma tulen ka kaasa! Ma mõtlesin järele, et tegelikult on ju õudselt popp niimoodi paljajalu ringi rännata! Mina jätsin ka kingad koju.»

«Ma ei saa sind kaasa võtta. Mida ütlevad su vanemad?»

«Oh, ma jätsin nendele kirja, et läksin matkale!»

«Lähen kauaks ja üsna kaugele.»

«Seda toredam!»

«Varsti algab sul kool.»

«Las algab!»

«Sa pead õppima.»

«Milleks? Ma ei taha! Reisida on hulga vahvam.»

«Ega siis eluaeg saa rännata. Kunagi tuleb hakata ka tööle. Sinu töö on õppimine.»

«See töö mind ei huvita!»

«Mis sind huvitab?»

«Mõni teine töö.»

«Aga kui sa ei oska seda huvitavat tööd?»

«Siis õpin!»

«Sa ju ei taha õppida.»

«Siis ehk tahan.»

«Miks sa siis praegu ei taha?»

«Praegu pole huvitav.»

Paljasjalgne mees ei osanud enam midagi ütelda. Poiss vaatas talle ootavalt otsa.

«Kummaline, et paljaid jalgu märkab igaüks, aga paljast tõde ei pane keegi tähele,» pomises mees viimaks.

«Onu, mis see tõde siis õieti on?»

«Kuidas sulle seletada . . . Tõde on see, mida kõik teavad.»

«Aga milleks siis tõde otsida, kui seda kõik teavad?»

«Igaüks peab leidma tõe ise üles.»

«Onu, kas paljajalu leiab paremini?»

Paljasjalgne mees kehtas õlgu.

«Onu, ma siis tulen kaasa, ah?»

Rändur läks istus teepervele ja tegi kompsu lahti. Selles oli paar kulunud, kuid muidu veel üsna kõbusaid «Kommunaari» kingi. Kinginadest koukis mees välja puuvillased sokid, kuuskümmend viis kopikat paar, ja hakkas siis hoolikalt oma jalgu kängitsema.

MIDA EI KASVATA KINNI PÄIKE

Vähe lootust palju igatsust palju kuldseid nägusid
roheliste noorte alasti
kuid ülisoojade lehtede vahel
lähenevaid naeratusi sõbralikke sosistavaid
kuumi metsi varjamata ohkeid tukslevaid käsi
idanevat õnne armastust armastust
mis on siinsamas selles värelevas kiires
neis vilkalt ärapõrduvais kuid uuesti liginevais kehadēs
tolles niiskes mälestuses tungivas läbi kõhu
jalgade reite üksikus ootuses mahajäämises
ühesainsas õies ühesainsas elavas inimeses
kes läheb ära läheb üha kaugeneb ühesainsas
surnus kes jääb igavesti jääb sõrmedes
mis sirguvad järele hääbuvale ihale ihus
mille seemned paisuvad lõputuks
näljaks katkematuks januks korvamatuks
kauguseks kustumatuks kumaks valguseks
keset pimedusi valuks keset selgusi
kirkaks nõrkuseks ahastuseks täiuse viimase
kõikumatu kadumatu kõige kõrgema
ülevaima kindluse piiril haavaks
mida ei kasvata kinni päike ega muru
muld ega suudlused kallistused ega
pisarad surmad ega vaikused haavaks
mida võime üksnes pehmelt oma käega katsuda
silitada teda eneses teada ja tunda tema kuulumist meile

ÜKSILDUSED

I

Kuum mets puu mille üdi aurab mille süsi haavab
lehed ja sammal mis lõõsavad meid oma pimedasse embusse
sulavasse läbi me ihude nagu helevaiged unelevad seemned
mis kuulekalt liibuvad kerkiva mulla niisketele huultele
linnud kes kiirel lennul libisevad läbi meie
naervate südamete kustutamata nende kõhklevat
kahetsuseks valmat häbelevat lõõma kaotamata ainustki
udusulge ainustki kildu oma laulvatest hingedest
selles märafsevas veenide võradesse pihunevas
tule ja vaikuse möllus
inimene kes vabastades oma rõõmsalt heliseva kuumalt
tuksleva aseme hellalt libistab oma lahkuva käe
üle nisu puhaste peegelduvate palgete sooja sõbraliku
aeglaselt jaheneva nurme juba uinuvate pikkamööda
hanguvate kuid ikka truude alati ustavate
kuldsete kodukinkude tõstab oma kaugenevad
kurbadest kividest raskemad silmad
nägema oma üha kitsamat rada ikka selgema
valusama heliga armastusse lõikuvat haava vaatama
oma vanemate üha kõrgemate okste hämarusse eksinud teed

II

Paljas mägi külmad kaljud sügava musta või punase
vaikuse keskmest vallanduv värin otsekui metsa
viimane ohe roheline tuul mis viivuks ainult
laskub puhkama käele kuulata lubades häbeme
palavat palvust kuni jääb üksi võitlus
sõda siniste piirideni kollaste pruunide hallide
aina vahelduvate aga ikka ühesuguste
halastusele kurtide rusuvate alandavate kurnavate
tapvate mõnitavate aina armastuseta aina inimesteta
külmade piirideni varitsevate pilavate irvitavate
vagudeni palvetest paisuvate kuid kalgilt aina kalgilt
kajatute sulguvate kägistavate kaevudeni

JÜRI TALVET

1513

vanglateni vihkamiseni kurvastuse ja kustumiseni
ent ometi võideldes ikka vabana iga piiri järel
rõõmsana piire kunagi uskumata aina armastades
aina igatsedes kujutledes seda mis ei saa olla
ega ole iialgi kaugel iialgi ära iialgi olemata
sina minule tema sinule meile kõigile kustumatu
hääbumatu asendamatu tuntav igas üksikus haavas
igas üksildases hinges ainsas liigutuses igas
ootamises kannatuses tagasitulekus mälestuses
tuntav nendes puhastes mitte kunagi reetvates silmades
lahkes ja üllas pilves

PALUN TÕMBA SEE PIIR

Nüüd kus ta on kõige lähemal meile
sinule see roheline tuli mis avab
maagilise väega mu samblase metsa
avara sädeleva oru salajase sügaviku
ja näitab mu silmile välkude saledat forni
algavat pidu mida vaevalt aimata julgen
laseb su kättesse voolata magusat nisu väljalt
mille ainsaks piirdeks on minu uinuvad mäed
nüüd kus igavene janu on saanud vihmaks
ja kus tuul ise tähendab kuuma vaikust
pilved on saanud puuks ja linnud
pilvedeks ja minu uni mahedaks mullaks
ja sinu lumi päikese kuldseiks seemneiks
nüüd palun kas oma südamega
või minu haavadega tõmba siiski see piir
sinna kus välgud ei jõua
järele sõnadele ja kus und ei tagasi tõrju enam
ainuski naeratus teispoole valguse kindlaid valle
sinna kus lõpeb päev ja külmad käed
juba rebivad sinust ema ja isa
jõgi mis kuivab su all kalju
mis mureneb sinu kohal piir mis ütleb sulle
ja minule ütleb puhta häälega seda
mis on meie armastus
kus meie armastus algab

JÜRI TALVET

Aadu Hint

KRAHV LEV TOLSTOI JA ÜKS TEMA TALUPOJASEISUSEST LUGEJA

Sel aastal, mil Tolstoi poolteist sajandit tagasi sündis, oli tal oma seisusest või tolleaegse Venemaa intelligentsi hulka kuuluvaid lugejaid suhteliselt vähe. 1910. aastaks, mil Tolstoi kodust lahkus, haigestus ja Astapovo jaamas suri, oli ta lugejate arv miljonitesse paisunud. Olen üks nendest, kes sündis Tolstoi surma-aastal ja kes tänapäeval kuulub Tolstoi ülemaailmseks paisunud, tohutusse lugejate-armeesse.

Tulin ilmale Tsaari-Venemaa Liivimaa kubermangu ühes rannakülas ja hoopis teistes oludes kui suur kirjanik kaheksakümmend kaks aastat varem. Lev Tolstoi oli krahv, mina, tema hilisem lugeja, pärinen talupojaseisusest. Tolstoid kuulusid sajandeid Venemaa kõrgeadlisse, minu vanavanemad olid pärisorjad. Tolstoi lapsepõlvkodus oli nelikümmend kaks tuba, meil kodus kuni mu kümnenda eluaastani ainult üks tuba ja selle kõrval tilluke kamber. See tuba oli ühtlasi köögiks, söögitoaks, magamistoaks ja töötoaks kogu perele. Ent sellest hoopis erinevast päritolust hoolimata olen Tolstoi lugejana ta loominguga üle palju mõtelnud ja teda ikka ja jälle tsiteerinud.

Nagu psühholoogid, arstid ja pedagoogid üha sagedamini ning veendunumalt kinnitavad, olla inimese karakteri ja saatuse kujunemisel kõige olulisemad ta esimesed viis, koguni esimesed kolm eluaastat. Tolstoi ajal ei olnud säärane vaade nii üldiselt levinud kui tänapäeval, kuid ka tema polnud kaugel säärasest arvamusest, kui ta oma elu viimasel perioodil oma elu esimeste aastate kohta kirjutab:

«Kas mitte siis ei omandanud ma kõik selle, mille varal ma nüüd elan, ja kas ma ei omandanud nii palju, nii kiiresti, et ma kogu oma hilisema elu kestel üht sajandikkugi osa sellest ei omandanud? Viieaastasest lapsest minuni on ainult üks samm. Vastsündinust viieaastaseks on aga kohutav vahemaa.»

Ja «Ülestõusmises» kirjutab Tolstoi: «Noores eas seisid krahv Ivan Mihhailovitši veendumused selles, et nagu linnule on omane toituda ussikestest, olla kaetud sulgedega ja lennata õhus, nii on ka temale omane toita end kallite toitudega, mida valmistanud kallid kokad, kanda kõige mugavamaid ja kallimaid riideid, sõita kõige rahulikumat ja kiiremate hobustega, ja et seepärast peab see kõik olema tema tarvis valmis pandud.»

Säärane krahv Ivan Mihhailovitši vaade elule võis minu kodukandis juba varases nooruses (kas või juba esimese viie eluaasta jooksul) tekkida üksnes Kuusnõmme mõisa noorhärnal, parun von Lingeni pojale.

AADU HINT

Meil, külalastel, ei saanud säärast vaadet tekkida, sest meil ühelgi polnud kodus kokka — rääkimata kallitest kokkadest, kallitest riie-
test, kallitest hobustest. Sõime, mis suhu juhtus või vanaema vaaritas, kandsime kodus kootud ja kodus valmistatud rõivaid, suvel jooksime ringi paljajalu, põllule või randa sõitsime mitte kalessis, vaid töövank-
riga, mida vedas tööruun, kelle kiirest sõidust ei saanud juttugi olla.

Meie pere ei olnud külas ei kõige jõukam ega kõige vaesem. Paar meist jõukamat peret olid oma kohad mõisalt päriseks ostnud, meil oli suurem osa koha ostuhinnast alles tasumata. Et päriseks saada seda lapikest maad, kust meid keegi enam ära ajada ei oleks tohtinud, see oli mu varajases nooruses mu vanematel päikeseks taevas. Et ostu-
võlga mõisale tasuda, selleks oli isa paariks aastaks koguni Ameerika-
kasse sõitnud, kus töötasu räägiti suurem olevat. Iga-aastase ostuvõla tasumiseks rühmasid kodus vanaisa, vanaema ja eriti ema, koguni ema vend kusagil kaugel mereharjas. Selle ostuvõla kokkusaamine pidi isegi minul, mõneaastasel, taevatäheks olema, kuna ema mind suvel pühapäeviti metsa marjule kaasa võttis, et aitaksin metsmaasikaid korjata. Marjad viidi mõisasakstele ning nende eest saadud raha, olgugi vähene, aitas pisut ostuvõlga kahandada. Minust pidi ju saama koha tulevane peremees ja — nagu ema ütles —, et siis on lapse kopikas ka koha sees. Olin halb metsmaasikate korjaja (nagu palju aastaid hiljem selgus, olen juba sündimisest saadik osaliselt daltonist, ei tee teravat vahet punase ja rohelise värvi üleminekutoonide vahel) ja mul olid kõigest püüdmisest hoolimata oma väheste marjade, oma saamatuse pärast tihti maasikalt tulles silmad veeävelil. Aga selle eest olid mul väledad jalad ja mõnigi kord viskas parun mulle kalessist kopika, kui ma enne teisi poisse jõudsin härrastele väravat avama. (Mõisasse viival härraste sõiduteel oli palju väravaid.)

Mis ühist sai mu lapsepõlvel olla Tolstoi autobiograafilise «Lapsepõlvega», kus teenijad ja koduõpetajad noorhärrade soove juba silmist lugeda püüdsid! Väliselt olin alandlik, väliselt valmis kopika pärast küürutama parun von Lingeni ja ta poja ees, kuid kas poleks mulle eneselegi maitsenud raske vaevaga korjatud metsmaasikad, mis nüüd parunivõsu kõhtu läksid?

Tolstoil, samuti nagu ta «Lapsepõlve» Nikolenkal, oli kodus suur raamatukogu. Meil — peale isale vajalike meresõiduraamatute — oli neid vaid käputäis. Need olid meie oma kirjanike raamatud. Kogu eesti kirjanduslugu ei tunne ainustki aadlisoost kirjanikku. Olid jah mõned estofiilid, kuid neile oli eestikeelne kirjasõna rohkem hobi kui paratamatus, kutsumus.

Emal lemmikraamatuks oli Juhan Liivi «Kirjatööde kogu». Lihtsalt ja siiralt kirjeldab teoorja-kandimehe poeg selles endataoliste vaeste, alandatud ja solvatud inimeste saatust. Eriti olid emale südamesse läinud Liivi luuletused, mille hulgast ta paljusid peast teadis.

«Must lagi on meie toal
ja meie ajal ka:
ta nagu ahelais väänleb, —
kui tema saaks kõnelda!»

Isa üheks lemmikraamatuks oli Eduard Vilde «Mahtra sõda», mis oli ilmunud paar aastat enne 1905. aasta revolutsiooni. Selles raamatus ei antud härrastele armu — nagu nemad polnud inimestele armu andnud ja nagu neile 1905. aastal armu ei antud. Ja poleks ka isa neile armu andnud ega raha mõisa viinud, oleks tal ainult tollal silme ees terendanud mingi muu reaalne võimalus, et seda lapikest maad, kivist pesapaika kindlalt oma pere jalge alla saada. («Kajakas on merelind, aga pesa teeb ta ometi maale, rannakivide vahele. Siit ei tohi teda ära ajada,» rääkis isa.)

Sel ajal olid Tolstoi teosed Eestis juba küllalt tuntud — esimesed tõlked ilmusid läinud sajandil. Mäletan, et isa Tolstoist küll rääkis, jätmata aga kunagi ta nimele ette panemata krahvi tiitlit. Võib-olla just selle «krahvi» pärast polnud mu lapsepõlves kambri ahtal riivilil väheste raamatute hulgas ainustki Tolstoi teost. Ja ma ei mäleta, et isa oma kitsast suhtumist krahv Tolstoisse oleks muutnud, hakanud Tolstois nägema suurt, ainulaadset kirjanikku. Isal polnud sääraseks übermõtlemiseks mahti, tal oli liiga palju tööd. Pealegi ei saanud ta ju hiljem oma lapikest maad, oma «päikest taevas» mitte tolstoiliku headusega, vaid pärast revolutsioone, pärast seda, kui krahvide ja parunite langesveer oli Võnnu all 1919. aasta suvel puruks löödud. Alles nüüd polnud isal enam vaja koha ostuvõlga mõisa viia. Ja selles polnud tolstoilik kurjale headusega vastamise õpetus karvavõrdki kaasa aidanud.

Isa oli meremees, kes igatses maa järele (nagu meremeestega tihti juhtub), ja suhteliselt noorelt ta meremehena ka suri, kaugel kodukohast, mille pärast ta ise ja kogu meie pere oli paljust loobuma pidanud. Ka ema puhkab ammu mullas, ent samuti mitte Saaremaal. Mina olin see, kes meie perest hakkas kirjandusega tegelema ja seetõttu oli seaduspärane, et peatselt kerkis mu silme ette krahv, kelle surma-aastal ma olen sündinud ja kelle raamatuid isa nimme ei ostnud.

See krahv oli nagu mägi, mida võimatu oli mitte näha, võimatu oli ümber selle mäe minna, võimatu selle otsa ronida — kõrge oli selle tipp —, ainus võimalus oli mäge lähemalt tundma, mõistma õppida.

Ma ei ole leidnud kogu maailmakirjanduses midagi haaravamast, sügavamast kui «Ülestõusmise» esimesed peatükid, eriti kohtustseenid. Nende psüühiline ja sotsiaalne haare, nende mitmekihilisus on vapustav. Aegumatuteks, üle aastasadade ulatuvateks jäävad Tolstoi teostes ka ta oma seisusest inimeste kujud. Sedasama ei saa aga öelda ta lihtrahva hulgast võetud kujude kohta. Ühtegi neist, isegi mitte Katjuša Maslovat ei ole meister maalinud säärase süvenemise, helluse ja armastusega nagu «Sõja ja rahu» Natašat või «Anna Karenina» peategelast. Ja meestegelastega on sama lugu. Patriarhaalsed talupojad on Tolstoi loomingus küll enamasti head ja õilsad, kuid hoopis vähem veenvad kui aadliseisusse kuuluvad tegelased.

Kogu Tolstoi looming — kui kõrged selle tipud oleksidki — näitab, et ka genius on inimene, kel on võimatu maha salata oma päritolu. Ent kui väga ta seda ise siiski tõeliselt, sisimalt maha salata tahtis? Gorki kirjutab: «Tema huvi minu vastu on etnograafiline huvi. Mina olen tema silmis üks talle vähe tuttava sugukonna liige ja muud ei

midagi.» Ning teisel: «Võib-olla on maamees talle lihtsalt halb hais. Ta tunneb seda alati ja peab temast tahtmatult rääkima.»

Tolstoi püüdis künda, külvata ja niita, kuid see ei teinud temast veel talumeest, püüdis lappida kingi ja teha puusepatööd, kuid temast ei saanud ega võinudki saada ei puuseppa ega kingseppa. See kõik on pseudo, parimal juhul hobi. Tema, krahv, ei saanud ju iseenda käest iseendale nende tööde eest ei palka nõuda ega maksta, enesele ja kodakondsetele igapäevast leiba teenida. Tal polnud selleks mingit vajadust. «Kui seda metsa ees ei oleks!» ohkas Juhan Liivi «Varju» Villu mõisa poole üles vaadates. Küllap samasugune seisuste mets oli ees Tolstoil, kui ta mõisast lihtrahva poole alla vaatas. Kui ta aga selle seisusi üksteise silmist varjava sünge metsa ees tõeliselt hirmu tundma hakates oma mõisast põgenes, siis oli ka ta elul lõpp. Ent paljasjalgsena ringi liikudes oleks mingi osa krahvist tas siiski alles jäänud.

Kunstniku-kirjaniku elu ja loomingu hindamisel ei saa aluseks võtta seda, mida kirjanik deklareerib, õpetab, vaid milliseid kujusid ta loob. Ja kujude järgi otsustades jäi Tolstoi kuni oma elu lõpuni siiski veel lihtrahvast küllalt kaugemale. Seetõttu ei saanud, ei võinud rahvas ka ta õpetust kuulda võtta ega tehtud kurjale heaga tasuda, teist kõrva ette seada, kui sind ühe kõrva pihta on löödud, vaid rahval tuli aadli ja rahaülikutega silm silma ja hammas hamba vastu seista. Nagu rahvas viiendal aastal ja tosin aastaid hiljem Veebruari- ja eriti Oktoobrirevolutsiooni ajal tegigi.

Millest aga Tolstoi surmakartus, ebatavaline surmahirm?

Tolstoi kaotas lapsena oma ema ja isa, ta vanem vend suri tuberkuloosi ja ta ise pelgas samuti seda haigust. Kuid inimese surm on ju niisama loomulik kui inimese sünd, ja kuigi me kõik surma kardame, ei pruugi me seejuures päevast päeva surma peale mõelda. Oli see üksnes Tolstoi enese surm, bioloogiline surm, mida ta kartis?

Heine, kes lamas kümme aastat halvatuna oma madratshauas, kirjutas siiski lõbusalt naisele, kellest lootis (või ka ei lootnud), et see kord siiski kalmistule ta pärishauale tuleb:

«Paks ja magus laps, ei luba
jala ma sind koju minna.
Aia taga ootab troska,
sõidutab sind jälle linna.»

Lootusetu oleks Tolstoi meelelaadiga inimeselt oodata säärast, ilma kibeduse ja hirmuta suhtumist oma surma.

Hoolimata «Lapsepõlvest» ei tunne me siiski viimase peensuseni Tolstoi tegelikku lapsepõlve, mille kohta ta ütleb, et ta kogu hilisema eluea jooksul üht sajandikkugi sellest ei omandanud, mis oma esimesel viiel eluaastal. Paaril korral vihjab ta hirmuelamustele, mis teda ta nooruses haarasid siis, kui ta sai teada, et pärisorje on viidud mõisa talli ihunuhtlust saama. Ilmselt oli noore Tolstoi psüühiline baromeeter juba tollal märksa tundlikum kui paljudel teistel krahvidel. Küllap oli ta ka kuulnud duellidest, millele üks aadlik teise kas või ainult sõnadega solvamise pärast elu ja surma peale välja kutsus. Aga mis juhtub siis, kui ka teenrid-pärisorjad hakkavad end inimesteks pidama,

AADU HINT

kui nad ongi inimesed — ja oma härrad vürstid-krahvid-parunid solvamiste pärast duellidele kutsuvad! Kui paljusid, kui mitut põlve pärisorje on mitte üksnes sõnadega solvatud! Ja kui palju oleks säärasel ülemaalisel duellil solvajate verd, solvajate surma!

Kas just siit ei pärinegi Tolstoi alatine surmakartus? Kas siit ei pärinegi Tolstoi kurjale heaga vastamise õpetuse juured? Teid, lihtrahvas, on löödud, on solvatud — aga ärge teie vastu lööge, ärge tasuge kurja kurjaga . . .

Kas polnud Tolstoi see, kes prohveti-lunastaja kombel oma seisuse surmahirmu enda õlgadele võttis ja rahva hulgas aadlike vastu miilavat viha pehmenada, ära pöörata püüdis . . .

Taipas mu isa seda? Paraku ei tulnud mul pähe seda temalt iial küsida. Oleks aga mu isa silmade ette «Ülestõusmise» kohtustseenid sattunud, ma arvan, et meie kodu kitsa kambri ahtal riivil oleks ka mõni Tolstoi raamat aupaiga leidnud. Ma ei tea, millega isa, meremees, neid peatükke oleks võrrelnud, mulle meenutavad nad Beethoveni IX sümfooniat oma kooripartii, oma paljuhäälsuse ja pillide rohkusega, mis aga siiski kõik ühise võimsa kosena pahisema löövad. Kuidas need nikerdatud leentoolidel, roheline kaleviga kaetud kohtulaua taga istuvad, väliselt auväärased isandad kohtupidamise ajal igaüks oma mõisatele, metsadele ja kaubakontoritele mõtlevad, kuidas nad samal ajal Maslovat selle kõrgete kumerate rindade järgi nagu potentsiaalset naudinguobjekti, mitte aga nagu inimest hindavad, see on ju mitte ainult ühe protsessi kirjeldus, vaid tõeline kohus tsaaririigi kohtunike, kohtute ja kogu riigi enese üle.

Ei Maslova, ei Polikuška, ei Karatajevi ega teiste lihtrahva hulgast valitud tegelaste loomisel ulatu Tolstoi loodnõör nii sügavale kui oma seisusest inimeste puhul — kirjeldagu ta viimaseid heas või halvas, inetuses või ilus, alatuses või aus. Aegumatuteks, üle aastasadade ulatuvateks jäävad kujud, mida ta oma seisusest inimestest on loonud.

Kui meie, nõukogude kirjanikud, Tolstoi lugejad ja hindajad, oskaksime luua tolstoilikult täisverelisi kujusid oma inimestest, töölistest ja talupoegadest, neist, kes meie hällide juures on seisnud ja kelle keskel me viibime! Aga mulle tundub, et üksikud meist, näiteks Šolohhov, ongi seda juba suutnud.

Oleksandr Zavgorodni

*

Kunagi olime merelained,
kunagi olime lained
kunagi olime
kunagi...

*

Niisugune päev
lindudel
sinised tiivad

Ärge pritsige laiali
laotust
sinitiiivad

Niisugusel päeval
mina
ainult valgusest
elan

*

Poeg suri seitsmeteistkümneaastaselt.
Ema
libistas maffes
falle taskusse
korterivõtme.

OLEKSANDR ZAVGORODNI

*

Ootab vaikus
ühtainukest nimisõna

ootab päike
ühtainukest omadussõna

ootab ilm
ühtainukest hüüumärki

sellepärast
kirjutangi

Ukraina keelest MATS TRAAAT

Oleksandr Zavgorodni (sünd. 1940) on energilisemaid eesti kirjanduse ukrainandajaid. Ta on hea eduga tõlkinud luulet (Betti Alver, Juhan Liiv, Debora Vaarandi jt.), proosat (Lilli Promet), tema tõlgitud ja toimetatud on ka eesti vanasõnade kogumik; Kiievis on ilmumisel tema tõlgitud A. H. Tammsaare «Põrgupõhja uus Vanapagan». O. Zavgorodni on avaldanud ukraina keeles kaks luuletuskogu.

Jaan Laas

LOOVTÖÖ TÕHUSUSEST TEADUSES JA TEHNIKAS

«Teaduse ja tehnika progress on kommunismi
materiaal-tehnilise baasi loomise peamine hoob.»

NLKP Keskkomitee aruandest NLKP
24. kongressile

I

Kõikjal maailmast kostab kõnelusi nn. intellektuaalse potentsiaali (IP) ja tõhusa loometegevuse tähtsusest, neid on hakatud pidama riikide ja rahvaste arenguvõime üheks olulisemaks eelduseks ning näitajaks. Ühendriikide majandusteadlased F. H. Harbinson ja Ch. A. Mayers koostasid koguni inimressursside arendatuse nn. koondindeksi, mis võtab arvesse kesk- ja kõrgkooli õpetusest haaratute hulga. Koondindeks oli tootmisnäitajatega heas korrelatsioonis ning uurijad soovitasid arengumaadel koguprodukti kahekordistamiseks suurendada algharidusega haaratuse koefitsienti 2, keskharidusega haaratuse koefitsienti 42 ja kõrgharidusega haaratuse koefitsienti 10 korda.¹

Mitmekülgse ja ulatusliku intellektuaalse potentsiaali arendamise tulemusena on Nõukogudemaal viimase poolsajandi, eriti aga sajandi viimase veerandi vältel üliõpilaste, kõrgema eriharidusega spetsialistide ja teadurite arv suuresti kasvanud. 1975. aastal loeti Nõukogude Liidus 5300 teadusasutust (sealhulgas 859 kõrgemat õppeasutust), kus töötas kokku 3,7 miljonit inimest, nende hulgas üle 1,2 miljoni teaduri (üle 30 000 teaduste doktori ja umbes 320 000 teaduste kandidaati).

Ka Eesti NSV-s on nõukogude võimu aastail kujunenud struktuurilt komplitseeritud ning kvalitatiivselt suuri arenguvõimalusi kätkevat intellektuaalne potentsiaal. 1976. aastal loeti vabariigis 5555 teadustöötajat, neist 250 teaduste doktorit ja 2349 teaduste kandidaati.² Hoogsalt on kasvanud kõnealusel ajal ka teadusasutuste töötajate üldarv, ulatudes 1974. aastal 20 700 inimeseni (1940. a. 500).³ Põhjalikult on viimase sajandiveerandi vältel ümber kujundatud vabariigi teadusasutused.

¹ «Экономические науки» 1976, nr. 9, lk. 83.

² Vt. Eesti NSV rahvamajandus 1976. aastal. Statistika aastaraamat. Tallinn, 1977, lk. 43.

³ Vt. U. Mereste, Nõukogude Eesti teadlaskond teaduse revolutsiooni ajastul. Tallinn, 1976, lk. 15.

tuste organisatsioon, pidevalt täiustub selle struktuur. 15 viimase aasta jooksul on lisandunud teadusasutuste ja praktika vahelülina ulatuslik konstrueerimis- ja tehnoloogiabüroode võrk. Kuid vaatamata intellektuaalse potentsiaali tõhusale kasvule on see mõnedes olulistes lõikudes ikkagi osutunud tagasihoidlikumaks kui mitmel pool mujal ja kohati koguni edasist arengut limiteerivaks. Seepärast poleks ehk ülearune heita pilk meie teaduslik-tehnilise intellektuaalse potentsiaali kujunemis- ja rakendustingimustele.

Kuidas siis on meil lood teaduslik-tehnilist loovtööd tegevate inimeste hulga ning nende loome- ja tegutsemistingimustega?

Vastamisel võtame aluseks ja abiks mõned teoreetilist laadi arvamused haridusest ning loovtööst, materjalirohke statistilise aastaraamatu «Eesti NSV rahvamajandus 1976. aastal», samuti mõned varasemad aastaraamatud, uurimused, monograafilised käsitlused, ajaleheartiklid ning... kauge planeedi Tralfamadore elanike kirjandusmeetodi. Ameerika kirjaniku Kurt Vonneguti andmetel on tralfamadoorlaste raamatud trükitud lühikeste märgigruppidega, mida eraldavad tärnid. Iga märgigrupp on lühike, pakiline sõnum, mis kirjeldab mõnd olukorda. Sõnumite vahel ei pruugi olla erilist seost, kuid igal juhul on nad hoolega valitud, nii et kui neid kõiki korruga näha, annavad nad elust üllatava, kauni ja sügava kujutuse (meil muidugi oleks eesmärgiks visandada ainult ühe päevaprobleemi mõne külje kontuurkatked). See meetod säästab meid üksikasjadesse ulatuva materjali esitusest. Ja kui järgnevasse on sattunud seni tähele panemata jäänud arve või fakte, siis ärgem pahandagem, vaid mõelgem ühiselt, mis nende taga (minevikus) ja ees (tulevikus) peaks olema. Igal juhul ärgem talitagem jesuiidist professori taoliselt, kes kutsele tulla teleskoobist Päikeses plekke vaatama, kostis vastuseks: «See on asjatu, mu poeg. Ma olen Aristotelese kaks korda algusest lõpuni läbi lugenud ning pole leidnud ühtegi vihjet Päikesel olevatele plekkidele. Järelikult neid plekke ei ole olemas.»

II

On saanud tavaks pidada üleliidulisi spordivõistlusi, kus liiduvabariigid ajalehtede ja raadio teadetetulva saatel kõike väljapanevalt võistlevad paremate kohtade nimel. Kahjuks ei kõrvutata kuigi palju meie saavutusi hariduse ja teaduse valdkonnas. Seepärast ei oska vist paljud meist määrata oma vabariigi kohta selles pingereas. Muidugi, hariduse ja teaduse arendamisel ei ole kitsendavaks asjaoluks vabariigi väiksusest tingitud inimressursside nappus, mis spordivõistluste puhul ei lubavat pretendeerida 9. kohast kõrgemale. Pigem on vastupidi. Hariduse ja teaduse vallas tuleb vabariigi väiksus mõnedele näitajatele tõenäoliselt isegi kasuks. Teadjamad meenutavad vahel veel ka sajandi algust — siis olnud eestlased teiste Venemaa rahvaste hulgas kirjaoskuse poolest esirinnas. Ja mis pattu salata, nii arutledes jõutakse meie vabariigile haridus- ja teadusnäitajate järjestuses 1.—2. koha pakkumiseni. Paraku on aga lood teisiti.

*

Praegu õpib meie planeedil koolides kõvasti üle kahe korra rohkem lapsi kui 25 aastat tagasi. Ülikoolides õppijate arv on kasvanud veelgi kiiremini. UNESCO andmetel on maailma üliõpilaskond viimase 40 aasta jooksul kasvanud keskmiselt 9% aastas. Kui 60-ndate aastate alguses loeti üliõpilasi kogu maailmas üle 11,8 miljoni, siis 1976. a. oli üliõpilasi juba 33 miljoni ümber (ja seda Hiina, Korea RDV ja Vietnami SV üliõpilasi arvestamata). Seega on üliõpilaskond ühiskonna sotsiaalses struktuuris asunud olulisele kohale.

Ent vaatamata õppijate arvu tohutule kasvule, on nõudmine hariduse järele kasvanud veelgi kiiremini. Haridus on saanud efektiivse arengu üheks tähtsamaks faktoriks mitte üksnes teaduses ja tehnikas, vaid kogu materiaalses tootmises, kogu inimese loometegevuses. Hariduse majandusliku osa tõhustumisele kaasneb kesk- ja ülikoolides õppijate arvu järsk suurenemine, õpetamissüsteemi ümberkorraldamine. Arvatakse, et isegi majandusliku efektiivsuse seisukohalt on teaduse «inimeselik kehastus» kasulikum kui tehniline. Üldtuntud on Ühendriikide majandusteadlase J. Galbraithi väide, et dollar, mis on kulutatud inimeste intellektuaalse taseme tõstmiseks, suurendab rahvatulu rohkem kui dollar, mis on kulutatud raudteede, paisude, tööpinkide või teiste materiaalsete väärtuste loomiseks. (Muidugi eeldusel, et seda haridus- ja loomepotentsiaali kasutatakse!) Teadusele, tehnikale ja haridusele orienteerumisega seostub ka fakt, et viimase 20 aasta jooksul on maailma tööstustoodang kasvanud peaaegu neljakordselt. Selle aja jooksul on kujunenud kümned uued industriaalriigid.

Filosoofiadoktor H. Volkov kinnitab: «Kaasaegse majanduse tervise ja jõu tähtsaimaks näitajaks ei ole enam ainuüksi tootmise varustatus tehnikaga, vaid hoopis varustatus teadmistega — tootmises kasutatavate loodusteaduslike, tehniliste, majanduslike, organisatsiooniliste ning isegi sotsioloogiliste ja esteetiliste teadmiste tase.» Tema järgi seisab «teaduslik-tehnilise revolutsiooni nõue selles, et teadmiste tase peab tehnilise varustatuse tasemest ees käima».

Tuntud nõukogude teadlane, filosoofiadoktor V. Afanasjev on korduvalt rõhutanud, et igakülgset haritud, harmoonilise inimese ja spetsialisti kasvatamine on just meie päevade ülesanne. Seda ei saa edasi lükata. Ta on kirjutanud: «Praegu on eriti selgesti näha, et väljaõpe ja haridus kõigis oma liikides ning vormides (üldine, spetsiaalne, professionaalne) ei ole mitte ainult isiksuse arendamise võimsaks vahendiks, vaid ka järjest tähtsamaks töö intensiivistamise ning aja kokkuhoiu faktoriks.» Tõepoolest, kuidas saaksime muidu hakkama nende uute masinate ja seadmetega, mis igal aastal tulevad juurde meie rahvamajandusse.

*

1950. aastal lõpetas Nõukogudemaal kõrgkooli 176 900 spetsialisti. 20 aastat hiljem oli see arv aga juba 630 800. 1976. aastal lõpetas kõrgkooli 734 600 inimest. Meie maa 859 kõrgkoolis (1976. a.) oli üle 400 000 teaduslik-pedagoogilise töötaja.

Kõrgkoolidele eraldati 1976. aastal riigieelarvest üle 3,1 miljardi rubla⁴. See on väga suur raha ja selle kasutamisest-paigutamisest on vaja senisest märksa üksikasjalikumalt kõnelda.

*

Inimesed kogu maailmas püüavad hariduse poole. Kuid mitte igal pool pole tee haridusele kerge. Eriti kehtib see arengumaade kohta. Seal on alghariduse saajaid sageli alla 50% kooliealistest. Ja veelgi suurem vahe on kesk- ja kõrgema hariduse puhul, nii et võime kõnelda karmist dilemmast: rahvas tahab haridust, kuid riigil ei ole selle võimaldamiseks jõudu. See on paljude rahutuste ja hõõrumiste allikas, sest nagu väidab haridusprobleemide tuntud uurija, UNESCO Hariduse Planeerimise Instituudi kauaaegne direktor P. H. Coombs, veendutakse tänapäeva maailmas üha rohkem selles, et ühiskonnas väärikale kohale asumiseks peab inimesel olema vähemalt keskharidus. Majanduslikult arenenud maades aga peetakse igal juhul vajalikuks juba kõrgemat haridust. Ja seepärast, nagu öeldud, käib mujal maailmas hariduse sotsiaalne nõudmine tegelikest võimalustest tükk maad ees. Nentigem siinkohal, et hariduse sotsiaalne vajadus ja haridussüsteemi võime seda vajadust rahuldada on haridussüsteemi olukorra põhinäitaja.

Nõukogude Liidus on see põhinäitaja hea. Muret teeb aga tõsiasi, et meil Eestis näikse hariduse sotsiaalne nõudmine olevat suhteliselt tagasihoidlik. See ilmneb juba keskkooliealiste noorte puhul. 1971. aastal kirjutas tolleaegne Eesti NSV kõrgema ja keskerihariduse minister E. Schmidt: «Asjaoludel, et paljud noormehed ei lõpeta keskkooli, on mitmeid põhjusi. Teisejärgulise tähtsusega pole seegi, et mitmetes kodudes on tõstetud aujärjele kõrge palga ja madala hariduse ideaal. Koos selle uustõusikliku ellusuhtumisega aga madaldatakse ka vaimsete võimete ja huvidega noorte eneseväärikust ning takistatakse neil õige koha leidmist elus.»⁵ Ja tulemuseks on see, «... et keskkoolide lõpetajatest moodustavad kaks kolmandikku tütarlapsed».⁶ Kõrgema palga ideaal on muidugi õige. Vaevalt aga on põhjust kodusid süüdis-tada madala hariduse ideaalis. «Kõrge palga ideaal» on lihtsalt «kõrge hariduse ideaalist» jõulisem.

*

Poiste eemalejäämine keskkoolist on usutavasti osalt tingitud ka naisõpetajate ülemäära suurest protsendist meil (1974. a. oli 1.—3. klassi õpetajaist 98,9% naised ja 4.—11. klassi õpetajaist 84,1% naised, 1976. a. kõigist üldhariduskoolide õpetajaist 84% naised). Inglismaal on näiteks naisõpetajate protsent keskkoolis püsinud juba aastaid 40 ringis. Ja nagu kuulda, püütakse Jaapanis isegi lasteaiakasvatajaiks mehi edutada.

⁴ «Экономические Науки» 1978, nr. 3, lk. 101.

⁵ E. Schmidt, Kõrgema hariduse areng Nõukogude Eestis. Tallinn, 1971, lk. 151.

⁶ Sealsamas, lk. 151.

*

Keskoolide 9.—11. klassides õppivatest noortest on praegu 61,5% tüdrukud. Neidude hulk on viimastel aastatel kasvanud küllaltki kiiresti ka kõrgemates koolides (1965. a. — 49,5%, 1970. a. — 51,4%, 1976. a. — 53,5%).

*

Harva küll, aga ometi on kuulda olnud hüüdeid: «Kui palju siis! Kus on piir! Juba praegu võtame peaaegu pooled keskkooli lõpetanuist igal aastal kõrgemasse kooli. Rohkem ei saa!» Pole vaja palju arvutada, et näha: see väide ei pea paika.

1976. a. lõpetas Eesti NSV-s keskkooli 9300 inimest. Keskeriõppeasutuse lõpetanuid oli 5414, kutsekeskkooli lõpetanuid 1377 inimest.⁷ Seega tuli juurde 16 091 üliõpilaskandidaati. Kõrgkooli võeti 1976. a. 5360 inimest (päevastesse osakondadesse 3483). Kõrvalejääjaid oli seega juba 10 731 ja nende hulk kasvab, nii et piir on nähtavasti veel kaugel. Nõukogude Liidus tuli 10 000 elaniku kohta 1976. aastal 190 üliõpilast (üliõpilaste arv kokku — päevastes ja õhtustes osakondades ning mittestatsionaarselt õppijad), Eesti NSV-s aga 1967. a. — 174, 1968. a. — 173, 1969. a. — 166, 1970. a. — 161 ja 1975. a. 163, 1976. a. — 166. Päevastes osakondades õppis 1976. aastal 14 356 üliõpilast, s. o. 59% (1970. a. 55%). 10 000 elaniku kohta tuli seega statsionaarseid üliõpilasi meil 1976. aastal 99.

*

Keskmise haridustaseme markantne näitaja on täieliku või mittetäieliku kesk- või kõrgema haridusega inimeste osakaal töötavate inimeste hulgas iga 1000 kohta. Eestis oli see arv 1970. aasta rahvaloenduse andmetel 660, mis annab liiduvabariikide järjestuses 8. koha. Eespool olid Gruusia NSV (711), Armeenia NSV (697), Aserbaidžaaani NSV (674) jmt. Ja kui me selle koondnäitaja Eesti NSV kohta lahti jagame, saame, et iga 1000 töötaja kohta oli 1970. a. kõrgema haridusega 70 inimest, lõpetamata kõrgema haridusega 15, keskeriharidusega 118, keskharidusega 153 ja mittetäieliku keskharidusega (7—8 kl.) 304 inimest. Niisiis kokku 660. Ülejäänud 340 inimesel oli ainult algharidus või pisut üle selle. Kui korrutame selle 340 kogu töötajate tuhandete üldarvuga, saame tublisti üle 200 000. Seega olid meie rahvamajanduses töötavast 613 000 inimesest vähemalt 208 000 algharidusega. Kui aga arvame kokku 16—29 aasta vanused noored Eestis, saame neid 276 000 ümber, 200 000 neist ei õppinud. Üle 100 000 inimese neist noortest ei olnud lõpetanud keskkooli ja vaevalt, et paari viimase aastaga see vahekord on oluliselt muutunud.

⁷ Vt. Eesti NSV rahvamajandus 1976. aastal, lk. 258.

*

Olen kuulnud öeldavat ja lugenud, et hariduse propaganda töötavate noorte hulgas on ebarahuldav. Võib olla, et on. Ent nähtavasti ei või propagandalt, mille pealegi teinekord võib paari elust võetud tõsiasjaga armutult ümber lükata, liiga palju oodata.

Näiteks ütleb 16-aastane nooruk: «Aitab koolist. Lähen tasuvale tööle.» Ja tõepoolest, ta hakkab teenima märksa rohkem kui tema õhtukooli õpetaja. On 3—4-klassilise haridusega mehi, kes teenivad üle 300 rubla kuus ja ütlevad: «Vähe saab! Tiiks viil, aga na ei jõvva mulle massa!»

Sajand tagasi, sügiseti, kui eesti külamehed olid müünud oma kar-tulisaagi mõisniku viinavabrikusse, hooplesid nad kõrtsilettide ees oma rahakottidega. Sulasmeeste, saunataatide või lihtsalt vaeste pere-meeste suud pandi ühe raksuga kinni. «Mis sa ka reagid, sul põle ju raha,» öeldi neile, tõmmati pung taskust ning virutati letile.

Mis parata. Miski peab mõõdupuuks olema. Peab ütleva, et seda mõõdupuud tänapäevalgi ülemääraselt usaldatakse, kuna sotsialismi üks põhiseadusi kutsub töö eest tasuma vastavalt töö hulga ja kvaliteedile. Järelikult peaks palgarahas väljenduma nende näitajate süntees. Eks seda üldjoontes nii mõistetaksegi, sest inimesed on ju alati vajanud lihtsat ja universaalset kriteeriumi. Ent paraku võtavad need näitajad rahalises väljenduses sageli meelevaldse vormi. Ja pealegi ei mõista paljudki noored inimesed hinnata väärtusi, mis oma olemuselt kuuluvad rahas väljendamatule valdkonda. Selle lühinägelikkuse tule-mused on ühtmoodi ebasoovitavad nii indiviidile kui ka ühiskonnale.

*

Juba aastaid tagasi kirjutas majandusteadlane T. Schultz ajakirjas «The Journal of Political Economy»: «Teen ettepaneku käsitada haridust kui investeringut inimesse ja lugeda seda kapitali vormiks. Kui-võrd haridus muutub hariduse saanud isiksuse osaks, vaatlen ma seda kui inimkapitali. Põhimõtteline hüpotees, mis on hariduse niisuguse käsitluse aluseks, seisneb selles, et tähtis osa rahvusliku tulu kasvust saadakse selle kapitalivormi kasvu arvel.»

T. Schultz on seisukohal, et inimkapital või hariduskapital koosneb kahest peamisest osast: 1) kaotatud töötasust, mida oleksid võinud saada keskkooli viimaste klasside õpilased ja kolledžis õppivad üliõpi-lased, ning 2) muudest kulutustest haridusele, kaasa arvatud õpetajate ja õppejõudude töötasud, ruumide ja seadmete peale tehtud kulutused jne.

T. Schultz tegi vastavad arvutused, et leida, kui palju on USA-s kulutatud haridusele käesoleva sajandi eri kümnenditel. Saadud tule-mused näitasid hariduse maksumuse pidevat ja märkimisväärset kasvu, T. Schultzi arvutuste järgi moodustab saamata jäänud töötasu suure osa hariduskuludest keskkooli viimastes klassides ja kolledžites. USA-s arvatakse «kaotatud sissetulekud» olevat 63,4% ja Inglismaal 44,3% kõigist kõrgharidusele tehtud kulutustest.⁸

⁸ «Экономические науки» 1975, nr. 8, lk. 91.

Mis siis sunnib ameeriklasi tegema nii suuri kulutusi haridusele (riiklikes alg- ja keskkoolides — 12 klassi — on õpetamine tasuta, peame siin silmas saamata jäänud töötasu keskkooli vanemates klassides ning kolledžites)? Hea vastuse annab majandusteadlane E. Denison. Sissetulekute ja haridustaseme vahelist sõltuvust uurides tegi ta kindlaks, et hariduseta inimene teenib ainult 50%, 1—4 klassi lõpetanu 65%, 5—7 klassi lõpetanu 80% 8-klassilise elementaarkooli lõpetanud inimese palgast, 9—11 klassi lõpetanu saab aga juba 15% rohkem, 12 klassi lõpetanu 40%, 13—15 aastat koolis käinud (1—3 kursust kolledžis) 65% ja 16 aastat koolis käinud inimene (4 aastat kolledžit) teenib juba 135% rohkem kui 8-klassilise haridusega inimene. «Haridus ostetakse, kui oodatud tulud kujunevad kulutuste protsendimäärast suuremaiks,» postuleerivad paljud Ühendriikide majandusteadlased.

*

B. Remennikovi andmetel läheb üks üliõpilane riigile aastas maksma keskmiselt 1006 rubla (õhtuses osakonnas 290, kaugõppes 85)⁹, kusjuures päevase osakonna lõpetaja teeb riigi kulutused tasa 2,8 aastaga. TRÜ andmete kohaselt kulus 1970. a. Eesti NSV kõrgemates koolides ühe spetsialisti ettevalmistamiseks aastas keskmiselt 1228 rubla: TRÜ-1396, TPI-s 951, EPA-s 1065, TPedI-s 996, ERKI-s 1539 ja TRK-s 2037. Näeme, et kulud on küllaltki suured. Kui me aga võtaksime arvesse ka õppijate tehtud kulutusi või — teisiti öeldes — nende poolt haridusse paigutatud kapitali (kõnealune kapital moodustub üldjoontes õpinguaastate jooksul saamata jäänud keskmise töötasu ja stipendiumi vahest), siis on meil tegemist vähemalt kaks korda suuremate summadega. Nende kapitalimahutuste parem kasutamine peaks kõiki asjaosalisi eluliselt huvitama.

III

Vähem kui NSV Liidus keskmiselt on meil ka kõrgema haridusega spetsialiste ja teadlasi. Samuti on teadlaste arvu kasvutempo meil märksa aeglasem Nõukogude Liidu keskmisest.

*

Kui me aga kirjutame nüüd kogu vabariigi või mõne meie teadus-asutuse doktorite, kandidaatide, kraadita teadurite ja üldse töötajate arvu üksteise alla tulpa, saame rüütlite rünnakrivi, «seanina» meenu-tava «teaduskiilu». Kiilu teraviku moodustavad meie näites teaduste doktorid (raskerelvastuses mehed), seejärel tulevad kandidaadid (keskmise relvastusega), siis kraadita teadurid (jala- ja hobusemehed) ning

⁹ Б. Ременников, Экономические проблемы высшего образования в СССР. Москва, 1973.

lõpuks abilised ja muud teadusasutuste töötajad. Nii viisi ülesseatuna paistaks Eesti NSV «teadurvägi» (1976. a. 1. jaanuaril) välja selliselt:

210
2 219
3 169
8 293

1977. a. 1. jaanuaril oli aga «teaduskiilu» teravik juba märksa tõhusam:

250
2 349

Meie suurimate teadusasutuste — kõrgkoolide TRÜ, TPI ja EPA «teaduskiilud» olid 1976. a. 1. jaanuaril sellised:

74	22	16
399	370	141
521	469	153
1 743	1 120	690

Teiste teadusasutuste «kiilud» olid märksa tagasihoidlikumad.

Suhteliselt vähe teaduste doktoreid oli meie kaheteistkümnes harukondlik instituudis, kolmes neist ei olnud aga ühtegi doktorit. Tõenäoliselt ei saa kujunenud proportsioone pidada optimaalseteks. Teaduskollektiivid ilma kõrgetasemeliste, rikkalike teadustöö- ja elukogemustega juhtideta suudavad vaevalt oodatud tulemusi anda. Viie aasta jooksul (1970—1975) kasvas teaduste doktorite arv meie vabariigi uurimisinstituutides 28 võrra (neist 7 andis Eksperimentaalse ja Kliinilise Meditsiini Instituut!). Lihtsa aritmeetika järgi jääks ülejäänud instituutidele igapähele üheksanda viisaastaku juurdekasvuks ainult 1 teadusdoktor. Tundub, et vähevõitu. Kõrgkoolides, kus teadustöö pole päriselt põhitegevus, kasvas doktorite arv üheksandal viis-aastakul 35 võrra (TRÜ-s 23).

*

Meie kõrgema hariduse süsteem eeldaks, et kateedrite juhatajatena töötaksid kõrge kvalifikatsiooniga spetsialistid — teaduste doktorid. Kahjuks ei ole see veel nii. Vabariigi 202 kateedrijuhataja hulgas oli 1976. a. jaanuaris ainult 54 teaduste doktorit.

*

Viimasel kümnendil on aasta-aastalt vähenenud aspirantide hulk, kusjuures eriti tunduv on see olnud statsionaarses aspirantuuris (1970. a. — 377, 1975. a. — 186, 1976. a. — 172, enamik neist õpib kõrgkoolide juures, 1970. a. — 205, 1976. a. — 103). Vähenenud on ka aspirantuuri lõpetanute arv (1970. a. — 148, 1976. a. — 105)¹⁰. Ometi on teada mitmeid ja mitmeid uute erialade grupe, kus kõrgkvalifikatsiooniga teadureist suurt puudust tuntakse. 1974. a. pidid meie kõrgkoolide aspirantuuri (TRÜ, TPI) lõpetama 63 inimest ja Teaduste

¹⁰ Eesti NSV rahvamajandus 1976. aastal, lk. 44.

Akadeemia instituutide aspirantuuri 38 (10 neist kaugõppes). Tegelikult lõpetasid aspirantuuri kõrgkoolide juures töö kaitsmisega 2 inimest ja töö esitamisega 10 inimest (kokku 12). Akadeemia instituutide 38 aspirantuuri lõpetanust ei jõudnud ükski enne aspirantuuriaja lõppu töö kaitsmiseni ning töö esitasid ka ainult 2 inimest. Sellised arvud osutavad, et midagi on viltu, sest ei usu, et aspirantuuri satuks nii suur osahulk andetuid ja saamatuid inimesi. Nähtavasti ei ole nõudmised, töövõimalused ja töö tegemiseks antud aeg kaugeltki optimaalses kooskõlas. Pealegi on äratundmine, et parem üks peotäis vaigse meelega kui kaks peotäit suure vaeva ja vaimu närimisega (peotäisi siin vaevalt juurde saabki), eetilisel praegugi täiesti vastuvõetav. Ja nii jääb noori (alla 30) kraadiga teadureid meie teadusasutustes väga väheks. 30-ndaid eluaastaid loetakse aga teadurite puhul vägagi produktiivseks loometöö perioodiks.

*

Ajavahemikus 1965—1977 on Eesti NSV ettevõtete laboratooriumides, konstrueerimis- ja tehnoloogiabüroodes, eksperimentaal- ning mehhaniseerimisosakondades töötavate inimeste hulk väga jõudsalt kasvanud. 1965. aastal oli vabariigi ettevõtetes kokku 463 eelnimetatud allüksust 5311 töötajaga, 1977. aastal aga juba 544 allüksust 8380 töötajaga.

Hoogsalt on viimasel kümnendil kasvanud ka iseseisval bilansil olevate konstrueerimis- ja tehnoloogiabüroode hulk. Kui 1967. a. loeti vabariigis 5 sellist bürood, siis 1977. a. arvestas Statistika Keskvalitsus juba 19 iseseisvat konstrueerimis- ja tehnoloogiabürood. Muidugi ei ole kõik need organisatsioonid ühesuguse kaaluga, nende kollektiivide suurus on väga erinev, kõikudes 29 ja 465 vahel (1977. a.) ning andes kokku 4500 töötajat.

Näeme, et konstrueerimis- ja tehnoloogiabüroode kollektiivid moodustavad vägagi mõjusa osahulga tehnilis-loomingulisest intelligentist. Nende töösuundade, töötingimuste ning töötulemuste seosed teaduslik-tehnilise progressi teiste struktuurielementidega on vägagi mõjusad ning määravad suuresti praktilisi lõpptulemusi. Seepärast peamegi teaduslik-tehnilist loovtööd käsitledes kõrvuti teadusasutustega vaagima ka konstrueerimis- ja tehnoloogiabüroode tegutsemistingimusi.

IV

Püüame nüüd eeltoodule pilku heita ka teisest küljest. Eks ole meil ju küllalt ülikoolides õppijaid, koolituse saanud tehnikuid, insenere, uurijaid-konstrueerijaid ja teadlasi? Võib-olla koguni täiesti paras jagu. Võib-olla natuke ülemääragi, kui nad kõik ühel päeval täie jõu ja asjakohase loominguise innuga sisuliselt tööle hakkaksid ja tööd teeksid. Paraku aga on sellel lihtsalt teel hulk takistusi, mis johtuvad tööarmastusest, töö korraldusest, töö stimuleerimisest ja varustamisest.

Meenutagem siin Kõrvemaa peremehi, kes sada aastat tagasi rabade-

vahelisel väljamäel tööst kõneldes kurtsid: «Siin pole praegu kuigi palju aru ega mõtteid vaja, peab ainult tööd murdma.»

Pole kahtlust, et olemasoleva aru ja mõistusega ulatuksime meiegi märksa kaugemale, ent meil näikse puudu jäävat ausast töötahtest, põhjalikult läbimõeldud ja püsiva hoolega tehtavast tööst, kõnelemata «töömurdmisest» vanas tähenduses. Teame ju, et meie tootmisjuhtide, spetsialistide ja teadurite-õppejõudude päevad on tihti üleearugi askeldusrohked. Kuid teisest küljest on teada ja tuntud tõsiasi, et siin-seal on rohkenenud igasugu tühisekeldused, õiendamised ning tööst lobi-semine töö tegemise asemel.

*

Teaduslik-tehnilise loovtöö organiseerimisele ja tõhususele oleme seni saanud vähe tähelepanu pöörata, sest alati on midagi pakilisemat ees olnud. Probleem ise aga kätkeb paljusid mitmeti seostuvaid ja põimuvaid tegureid, sealhulgas loometööd takistavaid asjaolusid ning just neile (peamiselt materiaal-tehnilise baasi küsimustele) tahame seekord tähelepanu keskendada, sest seni on loometööst kõneldes peatunud enamasti positiivsetel, seda soodustavatel momentidel.

*

Paljud teadusasutuste, konstrueerimis- ja tehnoloogiabüroode töötajad tegelevad teaduslik-tehnilise loomingulise tööga, s. t. püüavad luua midagi kasulikku ja täiesti uut kõige laiemas tähenduses. Neil tuleb lahendada vägagi mitmekesiseid probleeme ning seetõttu osutuvad vajalikuks ka mitmesuguste võimeteiga inimesed.

Edukas loominguline töö nõuab vähemalt kahte täiesti erinevat andelaadi — loovaid isiksusi ja asjatundlikke, taktitundelisi ning hea inimesetundmisega juhtivaid töötajaid, kes on suutelised sisulisi töötajaid suunama ja juhtima. Juht peab kindlustama, et loovtöö valmiks minimaalse aja jooksul minimaalse ressursidekulu ja minimaalsete pingutustega. Meil väljakujunenud loovtöö tehnoloogia paistab peaaegu et ignoreerivat loominguliste töötajate jõupingutuste minimeerimise nõuet. Vägagi tihti ei ole konkreetne loometöö kindlustatud isegi kõige hädavajalikumate ressursidega, mis viitab süsteemitusele ja puudustele teaduslik-tehnilise loometöö juhtimisel. Muidugi, loometöö tehnoloogia korrastamine on ülimalt keeruline, kuid mida aeg edasi, seda möödapääsmatum ettevõtmine.

*

Loometöö praeguse korralduse puudustena võime märkida töödeldavate ideede sagedast anonüümsust või mõne administraatori idee teenimatut esilekõundimist (puudub erapooletu, kõrgetasemeline eksperitiis), temaatika prioriteedikriteeriumide ebamäärasust (jääb selgitamata ühe või teise idee suhteline produktiivsus) ja valitsevate töösuun-

dade ning spetsiaalsuste prevaleerimist töö temaatika edasisel määramisel. Sellest tingituna ei osutu võimalikuks produktiivseid ideid eelarendada.

Rakendusuringute ja rakendustöötluste planeerimine on oluline etapp teadustöös ja seepärast tuleks selle optimaalset kulgu märksa sihikindlamalt taotleda, vastavad meetodid ja protseduurid sidestada niiviisi, et need tagaksid: 1) üksikute teadurite ja teadlaskollektiivide initsiatiivi ja iseseisvuse igakülgse arendamise uurimisprogrammide formuleerimise etapil (ühise plaani kujundamise perioodil tuleb nende autonoomiat teatud määral piirata); 2) teadus- ja teenindavate allüksuste tegevuse kooskõlastatud planeerimise, arvestades mõlema arenguperspektiive; 3) probleemi või programmi vahetute täitjate arvamuste, hinnangute ja prognooside arvestamise niihästi rakendusuringute ning -töötluste esialgsel planeerimisel kui ka hilisemal analüüsimisel; 4) uurijate individuaalsete omaduste ning teadlaskollektiivide spetsiifiliste iseärasuste arvestamise; 5) plaanide formeerumise iteratiivsuse, informatsiooni pideva detailiseerimise ja eesmärkide korrigeerimise; 6) organisatsioonilise mehhanismi paindlikkuse ja tundlikkuse vastavalt ülesannete mitmekülgsele ning määramatusele.

Kahtlemata on süsteemi nõrgaks kohaks ideede kogumise ja nende töötlemise formaliseeritud protsessi puudumine. Ometi on ideede kogumine ja nende esialgne töötlemine olulisi teid uurimistööde ja rakendustöötlustega tegelevate asutuste temaatiliste plaanide täiendamiseks produktiivsete töösuundadega. USA-s näiteks on viimastel aastatel loodud selleks nn. uuenduste keskused (*Innovation Centers*). G. Udelli andmetel töötleb Oregoni ülikooli keskus aastas 400—500 ideed ja uuendusetpanekut (ideede perspektiivsust hinnatakse spetsiaalse, 29-positsioonilise kriteeriumide-kogu alusel). 80—85% ideedest jäetakse kõrvale kui väheperspektiivsed, ülejäänud teevad läbi süvaanalüüsi. Jääb 5—15% ideedest, mida soovitatakse firmadele (muidugi vastava tasu eest). Kinnitatakse, et firmad ilmutavad suurt huvi koostööks «idee keskusega».

Konstrueerimis- ja tehnoloogiabüroode temaatiliste plaanide koostamise ratsionaalsusest oleneb suurel määral teenindatava tööstusharu teaduslik-tehnilise progressi efektiivsus ning tootmis-majandusliku tegevuse tulemuslikkus. Nagu näitas ulatuslik analüüs Saksa DV tööstusettevõtete baasil, on 42% raskustest teadustulemuste üleandmisel tootjatele tingitud teemade ebaõigest valikust, 23% on põhjustatud uurimisprotsessi struktuurist ja 35% neist on tingitud mitmesugustest möödalaskmistest teadustöö üleandmise faasis. Näeme, et uurimistööde ja rakendustöötluste planeerimine, temaatika eelnev analüüs produktiivsete sõlmprobleemide väljaselgitamiseks ning selle problemaatika struktuur ja organiseerimine on väga oluline faktor, mis määrab paljus teadustöö tempo, oodatavate tulemuste kvaliteedi ning ulatuse ja ka nende juurutamise edukuse. On vaieldamatu, et uuenduste käekäik ei sõltu ainuüksi idee perspektiivsusest, majanduslikust efektiivsusest jms., vaid üsna suuresti ka ideede realiseerimise käigust. Seda realiseerimise käiku või tehnoloogiat peamegi märksa paremini tundma õppima, et teha asjakohaseid parandusi kogu protsessi tõhustamiseks.

*

NLKP Keskkomitee aruandes NLKP 25. kongressile on öeldud:

«Revolutsioon teaduses ja tehnikas nõuab kardinaalseid muutusi majandustegevuse stiilis ja meetodites, resoluuatset võitlust tardumuse ja rutiini vastu, tõelist lugupidamist teadusest, oskust ja soovi sellega nõu pidada ja seda arvestada. Ta nõuab planeerimise ja majandusliku stimuleerimise täiustamist, et luua tingimused, mis täiel määral soodustaksid uute ideede kiiremat edasiliikumist mööda kogu ahelat — leitud masstootmiseni — ja püstitaksid kindla majandusliku tõkke vananenud toodangu väljalaskele.»¹¹

*

Loomingulise töö väliste tunnuste olemasolu ei ütle veel, et see töö ka tegelikult, sisuliselt toimub. Administratiivselt on seda küll vist võimatu kontrollida (kuigi juhid ei tahta selle kontrollimise ideest kuidagi loobuda). Selline olukord sunnib meid mõtlema loovkollektiivide kvaliteedile, jälgima vastavust ettenähtud funktsioonidele, sest pealtnäha toimekas tegevus — paberite täitmine, aruannete koostamine, dokumentide kooskõlastamine jne. — võib osutuda pahatihti «tühiväljundiks» või «pseudotulemuseks». Et seda vältida, on loovtöötajaid vaja stimuleerida sisuliselt töötama.

Teisalt võivad aga palju kahju teha liialt agarad administraatorid, kes kipuvad loovtööd tarbetult reglementeerima.

*

Loomevõimeliste inimeste leidmine, õige paigutamine ning neile soodsate töötingimuste tagamine on teaduslik-tehnilise progressi arendamise ja soodustamise mõjukamaid valdkondi. Igal juhul ei saa siin talitada põhimõttel — võta siit- või sealtpoolt paati. Me tunnustame ju, et inimeste ihuramm ja kehalised võimed võivad olla suuresti erinevad (need on siiski mõõdetavad ja võrreldavad!), märksa suuremas diapasoonis võivad erineda ja erinevadki inimeste vaimsed ning loomingulised võimed (kuigi neid ei saa kilogrammides, sentimeetrites ega ka mingites test-, vaimu- või ajuühikutes mõõta). Selle tõsiasja ignoreerimine ei ole kuigi mõttekas.

*

Võib arvata, et me ei kasuta kaugeltki ammendavalt oma inseneride, projekteerijate ja konstrueerijate ning teadlaste loomingulist potentsiaali. Tegelikult kipuvad domineerima ühekülgised ülesanded ja formaalsed protseduurid, justkui unustatakse, et uuendusi loovad siiski ainult loomingulise algega inimesed efektiivsete protseduuride raames. Tõenäoselt ei ole uuenduste ja uute toodete saak meie varus-

¹¹ L. Brežnev, NLKP Keskkomitee aruanne ning partei järjekordsed ülesanded sise- ja välispoliitika valdkonnas. Tallinn, 1976, lk. 57.

tus-, kaubandus- ning teeninduspõllult kaugeltki optimaalne. (Tuleb arvestada, et prestiižikaalutlustel pakuvad ettevõtteid pea kõiki tooteid «uute» pähe. Viimasel ajal on mitmetes riikides «uute» toodete eristamiseks välja töötatud ranged kriteeriumid.) Perspektiivsete ideede kogumise ning töötlemise süsteemid on veel eklektilised ega funktsioneereri efektiivselt. Ometi on teada uute produktiivsete ideede väärtus praktika seisukohalt, on teada pideva «ideede jahi» ja hooga loomistöö vajalikkus.

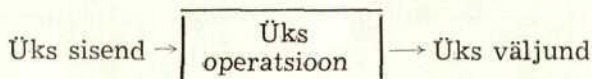
*

Loovtöö uurijad Ira G. ja Marthann E. Wilson¹² kinnitavad, et tege-
likkuses eksisteerib kaheksa loomingulise ülesande liiki (mitte ainult üks, nagu paljud arvavad).

Enne kui need variandid esitame, toome mõned refereeritava käsit-
luse põhimõisted.

Süsteemi all mõeldakse komponentide kogumit, mis on ühendatud teatud soovitava operatsiooni teostamiseks. Seejuures ei tohi unustada, et loomingulise protsessi puhul peab süsteemi väljund olema tingi-
mata soovitav. Süsteemi toime tulemusena sisendile saadakse loovtöö käigus uus ja soovitatav väljund.

Lihtsaim süsteem on selline, kus on ainult üks sisend ja üks väljund.

Keerulisem ja märksa lähemal reaalsele süsteemidele on süsteem, millel on mitu sisendit, mitu operatsiooni ja mitu väljundit.

Seda skeemi saab kasutada väga paljude süsteemide kujutamiseks, sageli aitab see teha esimesi samme ka loomingulise probleemi käsit-
lemisel. Selline skeem näitab, et loomingulisel töötajal tuleb mõelda kõigist võimalikest soovitavaist ja ebasoovitavaist sisendeist, operat-
sioonidest ja väljundeist.

Esitame nüüd lihtsas tabelis Ira G. ja Marthann E. Wilsoni järgi kaheksa loominguliste ülesannete varianti:

¹² Ira G. and Marthann E. Wilson, Management, Innovation, and System Design. Princeton, Philadelphia, New York, London, 1971. Raamat on tõlgitud ka vene keelde: А. Уильсон, М. Уильсон, Управление и творчество при проектировании систем. Москва, 1976.

VARIANT	VÄLJUND	SISEND	SÜSTEEM
1	A*	L**	L
2	L	A	L
3	L	L	A
4	A	A	L
5	A	L	A
6	L	A	A
7	A	A	A
8	L	L	L

* A — Antud

** L — Leida

VARIANT 1. Antud on väljund. Tuleb leida vastav sisend (sisendid) ja töötlemisviis. Seda varianti võib nimetada tootmisülesandeks. See on väga levinud loominguilise ülesande variant, mille alla kuulub näiteks kõikide kaupade valmistamine, informatsiooni töötlemine, raamatu kirjutamine jms. Loominguline protsess seisneb siin sisendi või sisendite otsimises-valimises ja töötlemisoperatsiooni vormide leidmises ning järjestamises.

VARIANT 2. Seda varianti võib nimetada utiliseerimisülesandeks. Antud on ebasoovitav sisend, tuleb leida võimalus teha sellest soovitatav väljund. Tööstuses on see kõige enam levinud kui kõrvalproduktide kasutamise ülesanne. Utiliseerimisülesanne kerkib sageli ka informatsiooni töötlemisel, eriti ilmne on see mõnikord toimetaja töö puhul, kui nõrgast käsikirjast tehakse korralik raamat.

Utiliseerimisülesande lahendamiseks tuleb valida soovitatav väljund, leida operatsioonid sisendi muutmiseks soovitavaks väljundiks.

VARIANT 3. See on peamiselt tegevuseta masina probleem. Tööstusettevõttes võib olla mitteaktiivseks masinaks näiteks treipink, kraana jne. Otsitavaks on sellisel juhul detail, mida treipingil valmistada.

Seda laadi ülesanne võib esineda ka mõnes ametiasutuses või laboratooriumis — mitteaktiivseiks on sellisel juhul inimesed ja põhiprobleemiks, mis neile teha anda (arvestades igaühe võimeid).

VARIANT 4. Selle variandi puhul on vaja leida töötlemissüsteem — kui sisend ja väljund on kooskõlas, taandub asi sobiva «vahendi» valikule. Kui teil on näiteks polt ja sellele vastav mutter, tuleb mutri pol-dile keeramiseks leida sobiv mutrivõti.

Inimeste puhul taandub ülesanne ühe või teise töö jaoks kõige sobivama täitja leidmisele. Ei ole mõistlik näiteks head koduperenaist panna kapsakoristuskombaini konstrueerima.

VARIANT 5. Antud on väljund ja töötlemissüsteem. Tuleb leida sisend. Näiteks mingite vaskdetailide valmistamiseks on vaja vasktootrikuid, mida töödelda.

Inimeste puhul võite teada näiteks soovitavaid tulemusi ja teie käsutuses võib olla kompetentseid, hiilgavaid spetsialiste, ent kui teil ei õnnestu saada kogu vajalikku informatsiooni (sisend), ei suuda te ülesannet lahendada.

VARIANT 6. Selle variandi puhul tuleb leida soovitav väljund. Ülesanne osutub lahendatavaks, kui sisend ja teie süsteem on kooskõlas. Kui teil on näit. pulberplastmassi ja vormimismasinad, peate otsustama, mida teha — kas pudeleid või mänguasju, s. t. milline peab olema tootmine.

Analoogiline on olukord inimeste puhul.

Näeme, et neljandas, viiendas ja kuuendas variandis võib ühe faktori ebaõnnestunud valik või etteantus viia lahendamatu situatsiooni. Juhid peavad seesuguseid püümeid vältima.

VARIANT 7. Kõik on antud. Loomingulist ülesannet ei ole, järelikult on tegu triviaalse juhtumiga. Võimalik, et see ongi nii, kuid ärgem unustagem, et see on kuue eelnenud variandi mõni edukas lahendus. Järgides tabelit, saame ülevaate iga ülesande lahendamise kuni seitsmenda variandini.

VARIANT 8. On vaja leida kõik kolm komponenti. Ka see variant näib esialgu triviaalne, kuid just see suunab teid ideede otsingule — tuleb leida mõni arenduse mõttes produktiivne väljund, sisend või süsteemi rakendus. Niipea kui teil on idee ühegi suhtes neist kolmest komponendist, on teil juba tegemist esimese, teise või kolmanda variandi loomingu ülesandega. Esimene samm on tehtud, sest igaühel loomingu protsess algab ideest.

*

Toodud mudeleid kohandades võime juba esialgse lähenduse järgi meie rakendusuringuid ning rakendustöötusi tegevate asutuste tööplaanide (iseseisval bilansil olevad konstrueerimis- ja tehnoloogia-bürood) vaagides kurta kaheksanda variandi loomeülesannetega tegelevate inimeste vähesuse arvu ning tagasihoidliku produktiivsuse üle (sealt aga algab uute asjade, uue tehnoloogia ja teenuste tee). Esimese variandi loomeülesannete lahenduskäik (jõudmaks seitsmenda variandini) on tihti takistatud ja aeglane (siin on väga mitmesuguseid takistusi — peamised neist on tingitud uuenduste või uudiskaupade juurutamise-rakendamise puudulikkusest tehnoloogiast, mõni lihtne toidukaup vajab näiteks juba kümneid kõrgetasemelisi kooskõlastamisi). Teise loomeülesannete variandi puhul on veel palju kasutamata võimalusi. Kolmanda variandi loomeülesandeid tuleb aga üldse harva ette — tootmisjuhid ja majandusmehed ei armasta just sageli kõnelda kasutamata või osaliselt kasutatud masinatest ning pooleldi jõude olevatest inimestest. Ometi oleks see loomingu ülesannete seadmise ja eduka lahendamise produktiivsemad valdkondi.

JAAN LAAS

Majanduspraktikas paistavad domineerivad viienda variandi loome-ülesanded. Nähtavasti on paljud majandusmehed just sellele loome-ülesannete variandile osutades hakanud igasugust varustamist pidama tõeliselt loominguliseks tööks.

Orienteerituna inimtöö organiseerimisele ja rollide jaotamisele, väärrib loominguliste ülesannete variantidest senisest märksa suuremat tähelepanu neljas ülesannete variant (leida ühe või teise töö jaoks kõige sobivam täitja, s. o. leida antud väljund — sisendile adekvaatne töötlemissüsteem). Eriti aktuaalne on see loominguline ülesanne meie teadusasutuste ja konstrueerimisbüroode juhtidele, sest elu näitab, et liigagi tihti püüame väikeste võtmetega keerata suuri mutreid, raatsimata või saamata kinni maksta suuremaid nutrivõtmeid. Tagajärjeks on kinnitamata nutrid — lahendamata ülesanded. Niisama ekslik on ka arvata, et ühe sobiva ja õige võtme võib asendada nelja-viie mitte-sobivaga. Ka kolmas loominguliste ülesannete variant, nagu juba märgitud, on inimeselises rakenduses produktiivne. Paraku aga on laborantide, inseneride ja tehnikute aktiveerimine palju keerulisem kui näiteks tegevuseta masina rakendamine, sest siin tulevad täies ulatuses ja tähtsuses mängu inimpsüühika ja inimtegevuse stiimulid.

*

Stiimuleist on palju kõneldud. Sageli on seda mõistet ülemäära avara tõlgenduse tõttu seostatud hoopis kõrvaliste faktorite ning nähtustega. Ometi näib see majandusteaduslik kategooria sotsialismi arengu nüüdisetapil üha suuremat tähtsust omandavat, üha detailsemat läbitöötust nõudvat. Tehnika progressi vaagides on hästi näha, kuidas mitmesuguste gruppide huvid tootmismehhanismis üksteisele vastukäivaks kujunevad. Nii on näit. hästi teada, et uue tehnoloogia loonud uurijate juurutamisõhin põrkab vastu tootmisjuhtide stabiilse tehnoloogia taotlusi. Juhtimistöö on komplitseerunud ja nõuab üha suuremaid pingutusi. Otsuste kvaliteedist sõltub loominguline tegevus ja tootmise tõhusus meie arengu nüüdisetapil märksa rohkem kui ekstensiivse arengu perioodil. Järelikult on vaja mõelda ka otsustajate stimuleerimisele, sest loominguline otsus on alati seotud riskiga. (Loomeprotsessi tundma õppides võime veenduda, et jäik plaan ei ole igakord parem mingis mõttes riskantsetest otsustest, mis võivad vahel osutada vägagi efektiivseteks.)

*

Stimuleerimisteooria suhteliselt tervikliku ja täpselt piiritletud käsituse, mis avab tee stimuleerimise paremale juhtimisele, on esitanud kogumikus «Teaduslik-tehniline progress. Rahvamajanduse modelleerimine» G. Lahtin.¹³ Refereerime järgnevalt tema mõningaid määratlusi ja põhiseisukohti.

G. Lahtin peab otstarbekaks arvata stiimulite hulka ainult need mõjutusvahendid, mida võivad kasutusele võtta inimesed, kes teevad

¹³ Научно-технический прогресс. Моделирование народного хозяйства. Новосибирск, 1976.

otsuseid, kusjuures mõjutusvahendite rakendamine võib olla otsustamise objektiks.

Ei saa kõnelda stimuleerimisest ka töötaja puhul, kelle töö on väliste faktorite poolest täielikult ette määratud. Ükskõik kui palju me sellist töötajat stimuleeriksime, ei saa ta oma töös midagi muuta. Ainult teatud vabaduse piires on töötajal voli otsustada tööalaste pingutuste intensiivsuse üle. Seda laadi otsuste juures mängib suurt osa informatsioon loodetavast hüvitusest. Rõhutagem, et siin on jutt eelnevalt kindlaksmääratud hüvitusest. Just see «eelnev kindlaksmääratus» seab vahe stimuleerimise ja autasustamise (награждение) või premeerimise vahele. Autasu tuleb inimesele kui tunnustus tema teenete eest, siin ei ole harilikult eelnevat arvestust. Stimuleerimine eeldab aga nagu eelneva kokkuleppe olemasolu — intensiivsematele tööalastele pingutustele vastab teatud kindel hüvitus. Hüvituste andmist tulemuste eest, mis oleks nagunii saavutatud, ei või arvata stimuleerimise hulka. Stimuleerimise alla ei või nähtavasti arvata ka administratiivsel teel (käskkirja alusel antavad lisakohustused) suurendatud töö intensiivsusele kaasnevat palga kasvu, sest siin puudub töötajapoolne valikuelement. Niisiis võib eeltoodule tuginedes määratleda: stimuleerimine on töötaja või organisatsiooni ergutav mõjutamine, et ergutada teda (neid) vabatahtlikult rakendama oma sisemisi võimalusi töö tulemuslikkuse suurendamiseks. Stiimul aga on too eelnevalt lubatud hüvitus, mille saamise soov sunnib töötajat oma tegevust aktiveerima.

Näeme, et see määratlus on kaunikesti kitsas, kuid just tänu kitsusele võib ta olla majandusliku juhtimise objektiks. Toodud kaalutlustel on — vaatamata nende tähtsusele — jäetud käsitlestest kõrvale ka moraalsed stiimulid.

Mõistagi ei või me igasugust eelnevalt lubatud hüvitust pidada stiimuliks. Keegi ei nõustu näiteks kolme rubla eest ära tegema veel teise inimese päevatööd. Tähendab, eksisteerib stiimuli kriitiline miinimum, mingi arvestatavalt funktsioneeriva stiimuli määr. Selleks, et see määr leida, formaliseerib G. Lahtin osalevate suuruste seosed, s. t. loob mudeli, mis aitab eristada tegelikku stimuleerimist näivstimuleerimisest. Siinjuures on G. Lahtini kontseptsiooni arenduse aluseks F. Engelsi märkus: «Kõik, mis õhutab inimese tegevusele, peab käima läbi tema peast.» Paraku pole aga stimuleerimise uurijad seda «peast läbikäimist» seni kuigivõrd üksikasjalikult käsitletud, sest see jääb väljapoole majandusteaduse problemaatikat. Pigem kuulub see sotsiaalpsühholoogia valdkonda ja nii võime öelda, et stimuleerimisprobleem nihkub majandusteaduse ja sotsiaalpsühholoogia piirimaile.

V

«Efektiivsuse ja kvaliteedi tõstmise abinõude süsteemi üks tähtsaimaid lülisid on tehnilise progressi kiirendamine, teadusasutuste ning projekteerimis- ja konstrueerimisorganisatsioonide töö parandamine,» öeldakse NLKP Keskkomitee, NSV Liidu Ministrite Nõukogu,

JAAN LAAS

ÜAÜKN-i ja ÜLKNÜ Keskkomitee ühises kirjas Nõukogude Liidu töötajatele sotsialistliku võistluse arendamisest 1978. aastal.

*

Eelnevate arvandmetega manipuleerimist ei tule nii mõista, et üha suurema arvu inimeste laua taha panemine on juba iseenesest väga hea ja produktiivne asi. Vaevalt võime loota, et mida rohkem teadureid laua taga, seda rohkem tuleb proportsionaalselt ka uusi tõhusaid ideid, analüüse ja kirjatöid.

Pikal lauatagusel on muidugi omad probleemid. Põhiline häda pais- tab meil praegu olevat selles, et inimesed ei mahu seal töötama, neil pole vajalikke vahendeid ja piisavalt abijõude.

*

Eesti NSV teadusasutuste ning iseseisval bilansil olevate konstrueerimis- ja tehnoloogiabüroode efektiivsust takistavate tegurite väljaselgitamiseks korraldati Eesti Informatsiooni Instituudi poolt 1976. a. küsitlus-vestlus vabariigi 36 teadusasutuse ja 19 büroo juhtkondade esindajatega. Küsitletute hulgas olid teadusasutuste ja büroode direktorid või juhatajad, teadusala asedirektorid või teaduslikud sekretärid. Keskmiselt poolteisetunnise küsitluse-vestluse käigus paluti teadusjuhtidel anda formaliseeritud hinnangud mõningaile nende asutuse tegevust mõjutavaile tegureile. Hinnangud saadi ruumiolude, teadusaparatuuri ja seadmete soetamise summade piisavuse ning nende tege-liku saamise, publitseerimistingimuste, juurutamisolude ning insener- tehnilise kaadri stimuleerimise tingimuste kohta. Iga tegurit hinnati kas heaks, rahuldavaks, puudulikuks või rõhutatult puudulikuks.

Eesti NSV territooriumil tegutsevad teadusasutused on tihti keh- vades eksperimentaalbaasi- ja ruumioludes. 36 teadusasutusest tegut- seb ainult 2 (5%) heades ruumioludes, rahuldavateks hinnatakse tingimusi 8 (21%) teadusasutuses, 22 (58%) loetakse ruumiolusid puudu- likeks ja 6 (16%) rõhutatult puudulikeks.

Ka iseseisval bilansil olevate konstrueerimis- ja tehnoloogiabüroode tööruumiolud on valdavalt puudulikud. Nii tegutseb 19 vaatlusalusest büroost ainult 1 (5%) heades ruumioludes, rahuldavateks peetakse tingimusi 5 (26%), puudulikeks 8 (43%) ning rõhutatult puudulikeks 5 (26%) asutuses. Suhteliselt väikesed kollektiivid on sageli majutatud nelja-viide eri kohta.

Ei ole kahtlust, et tööruumide ülerahvastatus mõjub loometööd takistavalt. Tundub, et on unustatud tõsiasi: loomingulised töötajad (aga teadurid, juhtivad insenerid, peaspetsialistid, peakonstruktorid ja mitmesugused projekteerijad ning konstruktorid on just loomingulised töötajad) vajavad edukaks ja efektiivseks tööks vastavaid tingimusi. Oleme unustanud, et loomingulistel töötajatel peavad olema eraldi kabinetid, et nende töökoht peaks olema vaikne ja valge ning neil peaks olema võimalik korraldada väikesi nõupidamisi ja arutelusi- sid kaastöötajaid segamata. Meie vaatlusalustes asutustes aga oli ühes tööruumis 4, 8, 10 või rohkem inimest koos masinakirjutajate, telefonide ning muude müra-allikatega.

Nii et inimeste laudade taha panemine neile edukaks tööks vajalike tingimuste loomiseta ei saa meid palju aidata. Pigem tekitab see üha suurenevates annustes viljatut müra ja tühja sekeldamist.

JAAAN LAAS

*

Teaduse materiaal-tehniline baas on kujunenud faktoriks, mis üha ilmsemalt mõjutab uurimistööde organiseerimist ja efektiivsust. Kursi teadusliku uurimistöö tõhustamisele eeldab uurimisasutuste märksa paremat varustamist tehnikaga (funktsioonide järgi jaotatud eksperimenteerimisseadmeteks, kontrolltehnikaks, analüüsi- ja katsetamistehnikaks ja üldkasutatavaks abitehnikaks). Eesti NSV 36 teadusasutuse puhul hinnati seadmete saamise tegelikku olukorda 25 korral (69%) puudulikuks.

Puudulikkuse peamisteks põhjusteks arvati:

1) pikad ettetellimise ajad, vähene informeeritus aparaatide tehnilistest omadustest (sageli tellitakse ja saadakse täiesti vananenud aparate);

2) paljude toodetavate aparaatide defitsiitsus ning sellest tulenev juhuslikkus nende saamisel (ei saada vastavalt tellimusele);

3) mittetäielik komplekteeritus (tuleb ette, et kallid aparaadid seisavad mõne olulise sõlme, detaili või abiseadme puudumise tõttu);

4) piiratud võimalused osta moodsaid aparate ja seadmeid välismaalt.

Olukorrast väljapääsu otsides on hakatud institutides ise valmistama mitmesuguseid aparate ning seadmeid. Vaevalt võib seda aga mõistlikuks lahenduseks lugeda — sellisele «näputööle» kuluv energia ja raha oleks õigem suunata varustustegevuse korrastamisele.

*

NLKP Keskkomitee aruandes NLKP 25. kongressile on öeldud:

«Me peame väga tähtsaks teadlaste ja spetsialistide tegevust, kes töötavad harukondlikes uurimisinstitutides, konstrueerimis- ja projekteerimisorganisatsioonides ning vahetult tagavad teaduse integratsiooni tootmisega.»¹⁴

*

Ajakohaste ja funktsioonidele vastavate eksperimentaalbaaside puudumine on konstrueerimis- ja tehnoloogiabüroode töös suureks takistuseks. Olukorda, et näiteks Liha- ja Piimatööstuse Ministeeriumi Konstrueerimise ja Tehnoloogiabüroo 247-liikmelisel rakendusuuringute ning rakendustööstustega tegeleval kollektiivil ei ole võimalik oma tehnoloogilisi soovitusi, uudistooteid või konstrueeritud unikaalseid seadmeid piisavalt katsetada, ei saa pidada normaalseks. Samasugune lugu on Toiduainete Tööstuse Ministeeriumi Konstrueerimise ja Tehnoloogia Büroos (tööstuses on igal seadmel ja liinil plaan, seal katsetajaid ei sallita). Aianduse Peavalitsuse Konstrueerimise ja Tehnoloogia Bürool oleks vaja katsebaasiks väikest majandit linna lähedal, et seal uusi masinaid ja tehnoloogiaid proovida.

¹⁴ L. Brežnev, NLKP Keskkomitee aruanne ning partei järjekordsed ülesanded sise- ja välispoliitika valdkonnas, lk. 57.

Rakendustööstlustega tegelevate teadusasutuste praktika näitab, et katse- ja eksperimentaalbaaside olemasolu korral luuakse märksa täiuslikumaid uudistoodete konstruktsioone ning antakse põhjendatumaid tehnilisi lahendusi. On avaldatud ka andmeid, mis näitavad, et eksperimentaalbaasi olemasolu korral väheneb töödele kulutatud aeg 1,5—2 korda ning kulutused on koguni 50—60% võrra väiksemad. P. Zavalin, A. Štšerbakov ja M. Judelevitš peavad otstarbekaks, et iga 100 rakendusuurija või rakendustöötaja kohta oleks 70—80 katse- või eksperimentaalbaasi töötajat.

Tõenäoliselt ei liialda need teoreetikud, kes väidavad, et teadurite töö nendes teadusasutustes, kus on oma korralik eksperimentaalbaas, on 3—4 korda tõhusam kui seal, kus oma baas puudub.

Eeltoodut silmas pidades tuleks Eesti NSV-s rakendustööstluste tõhususe suurendamiseks pöörata märksa enam tähelepanu konstrueerimis- ja tehnoloogiabüroode eksperimentaalbaaside arendamisele.

*

Me võime teaduse juhtimist kuidas tahes täiustada, võime hakata teadureile hindeid panema nagu koolipoistele, võime välja mõelda mitmesuguseid efektiivsuse näitajaid ja töö stimuleerimise viise, ent kui me ei suuda teadusasutustesse koondada loomingulist alget omavaid inimesi, siis jäävad pingutused paljuski viljatuks.

Küsitlus-vestlus Eesti NSV teadusasutustes ning konstrueerimis- ja tehnoloogiabüroodes näitas, et pahatihti puuduvad meie teadusasutustel ja büroodel võimalused andekate ning sobivate inimeste töölevõtmiseks. Peamiseks takistuseks on palgaolud — hea insener saab tootmises märksa suuremat töötasu kui teadussfääris (kus töö vahel hoopis raskem, keerulisem ja pingutavam). Nii tuleb instituutidel ja konstrueerimisbüroodel täita mitmeid kohti loova töö suhtes mitte just kõige perspektiivikamate inimestega. Talent ei koonu õigesse kohta, ei koonu sinna, kus see oleks kõige efektiivsem.

Seni oleme palju rääkinud masinate kasutamisest, kuid hoopis vähem inimeste teadmiste, võimete ning talendi tõhusamast rakendamisest.

Olulise probleemina on meie teadusasutuste ning iseseisval bilansil olevate konstrueerimis- ja tehnoloogiabüroode ette kerkinud küsimus töökollektiivi kvalitatiiivsest vastavusest tema funktsioonidele. Palgaoludest tingituna ei saa kõnealuste kollektiivide juhid komplekteerida kaadrit vastavuses organisatsiooni funktsioonidega. Seepärast jääb paljude töötajate kvalifikatsioon, loomevõimelisus ning töötahe allapoole nende ametifunktsioonide täitmiseks vajalikuks peetud omaduste komplekssest kriitilisest miinimumist.

Loovtöö organiseerimise üks põhiprintsiipe kutsub meid pidevalt juurdlema iga töötaja ja tema funktsioonide vastavuse üle. Tegevuse tõhustamiseks on see hädavajalik.

Meie majanduse ja teaduse arengu nüüdisetapil on ülimalt vajalik tagada olemasoleva kaadri, inimeste hariduse ja talendi õige jaotumine protsessi «uring — tootmine» eri tsüklite vahel. Teoreetiliselt on üldtunnustatud tõsiasi, et mida kaugemale vahetust tootmisest, mida lähemale fundamentaaluuringuile, seda kõrgem peab olema teadustöötaja

JAAN LAAS

kvalifikatsioon, seda ilmsemad peavad olema töötaja soodumused, anded, talent. Paraku võimaldab palgakorraldus kvalifitseerimata töö eest saada sootuks kõrgemat tasu kui kõrgelt kvalifitseeritud töö eest. Sellest paradoksist sünnivad loomulikku polariseerumist takistavad reaktsioonliikumised, mis sageli väljenduvad vastupidise suuna näol. Tagajärgi võime fikseerida enamikus teadusasutustes, konstrueerimis- ja tehnoloogiabüroodes. Eesti NSV 19 konstrueerimis- ja tehnoloogiabüroo juhtidest ei pidanud 15 oma asutuse töökollektiivi kvalitatiivseid omadusi tööfunktsioonidele rahuldavalt vastavaiks. Ainult 5 asutuses hinnati seda vastavust rahuldavaks (tingituna palga või preemia maksmise erioludest).

Toodud asjaolud vajaksid märksa terasemat silmaspidamist selleks, et suurendada talendirakendust ja viia miinimumini ebakompetentsusest tingitud kahjud.

*

Jaapanis on iga teaduri kohta 1,5 abistavat tehnilist töötajat, Prantsusmaal 3,1, Inglismaal 3,5, Saksa FV-s 4,6. Arvatakse, et abitöötajate vähesus on üks tegureist, mis takistab Jaapani teaduse veelgi hoogsamat arengut.

Eesti NSV teadusasutuste puhul võime kõnelda kroonilisest abitöötajate vähesusest (ei ole töökohti ette nähtud või need on täitmata). Kui me sellele lisame veel abitööjõu madala kvalifikatsiooni, sagedase huvi puudumise töö vastu (töö hulk ja kvaliteet ei kajastu palgas) ning suure voolavuse, siis näeme, et siingi on teadustöö tõhustamiseks võimalik üht-teist ära teha (NSV Liidu teadusteoreetikud peavad rakendusliku profiiliga instituutides normaalseks suhet 1:4).

*

Eesti NSV teadusasutused ning rakendustöötusi viljelevad konstrueerimis- ja tehnoloogiabürood on killustatud paljude ametkondade vahel. Ja mitte kõigil ametkondadel ei ole eeldusi ning võimalusi teadustööd asjatundlikult suunata ja koopereerida. Pealegi on valdavalt tegemist väikeasutustega, kus võimalused kollektiivseks teadustööks, diskussioonideks ning teaduskriitika arendamiseks on suhteliselt tagasihoidlikud. Arvestades neid asjaolusid, vajaksid vabariigi teadusasutused territoriaalset koordineerivat keskust, mis tegeleks vabariigi teadustöö probleemidega, selle efektiivsuse suurendamise võimaluste ja ka ametkondadevahelise koopereerimisega. Keskuse olemasolu soodustaks mitmete erialade ning instituutide esindajatest koosnevate probleemgruppide loomist, tõhustaks koostööd seni eraldi seisvate teadusasutuste vahel. Küllap aitaks see leevendada ka meie miniteadusasutustes töötavate teadurite kontaktivaegust ja mõjuks soodsalt nende loometöele.

*

Kõigele eeltoodule ei ole lihtsaid vastuseid ja lahendusi. Kummatigi oleme veendunud, et neil tõsiasjadel on veel palju käsitlemata nüansse, seoseid ja tõlgendusvõimalusi.

JAAN LAAS

ETÜÜDID EESTI TEATRIELUST

VAIMSUS, MISSIOON JA PERSPEKTIIVID

Näitleja on teatris keskne tegelane. Ent sealse kunstikollektiivi ter-
vikvaimsus tuleb siiski lavastajalt. Tema on ideoloog juba oma seisun-
dilt muu trupi suhtes. Tema juhib. (Mõistagi pole näitleja vaimne
tase kõrvaline asi ning on vahel koguni väga oluline, nagu Noorsoo-
teatrist kõneldes järgnevalt selgub. Kuid näitleja vaimsus on ras-
kemini määratav ning tema missioongi ei saa avalduda nii otseselt kui
lavastajal.) Seepärast: kui lavastajatase käib alla, siis degradeerub para-
tamatult kogu teater. Nii et mõnikord kõneldud näitlejameisterlikkuse
nõrgenemise taga seisab režiikvaliteedi madaldumine. Mida öelda meie
lavastajapotentsiaali kohta praegu, 70. aastate lõpul? Keskmisel režis-
sööril tundub kõige rohkem puudu jäävat üldisest vaimsusest. Men-
ning, Jungholz, Põldroos jt. olid oma aja kohta haritumad, nii üld-
kultuurilises mõttes kui ka «elutundmiselt». Kunstitehniline külg võib
kaasaegsetel olla tugevam, sest teatritehnoloogia on terves ilmas edasi
arenenud. Ja neid, kes seda tehnoloogiat valdavad, kes on endas välja
arendanud mingi režissöörliku nägemisoskuse ja vormitaju, on meil
rohkem kui kunagi varem. Kuid filosoofiliselt ja psühholoogia poolest
on nad tihtipeale endisaegsetest nigelamad. Nõnda, kui huvitatakse
vaid teatrist enesest, võib kujuneda olukord, kus nippide arsenal muud-
kui täiustub, kuid olemuslikult ei toida kunsti enam miski.

Lavastajaid saab nii meil kui laias maailmas jagada kaheks vastavalt
sellele, millest nad oma loomingus lähtuvad, mida väljendavad. Kas
tõukepinnaseks on peaaesjalikult enda kunstitaotlusega isik, mis pari-
mal juhul on huvitav ning mitmekihiline, või on ka abstraheeri-
tum üldprogramm, mille nimel tegutseda. Viimasel juhul väljendatakse
lavastuslike vahenditega midagi laiemat kui isiklikud hingepiinad ja
-rõõmud, loomingu tingib teatud kindel maailmapilt. Arusaadavalt ei
saa neid kahte tüüpi teineteisele metafüüsiliselt vastandada. Kui
kunstnik kannab endas seda, mida Hegel nimetas «substantsionaalseks
sisuks», siis väljendab ta iseenesest ka oma rahvast ning ajastut. Need
on temaga jagamatult üks. «Maailm purunes kaheks ja lõhe läks läbi
poeedi südame», nagu ütles teine suur sakslane H. Heine. Kuid sellisel
korral peab süda tõesti suur olema, sisaldama midagi enam kui kahte
koda ja paari vatsakest.

Nagu mõista antud, kohtame mõlemas tüübis andekaid lavastajaid.
On see ikka oluline, kas tipptaseme tagant paistavad ühtsed taotlused

või lavastatakse säravalt siia-sinna, ilma kindla oma teemata? Üldiselt muidugi mitte, kuid mõned tegurid teevad siiski vahe sisse. Lavastaja tegevus peaks olema sihiteadlikum kui mõne muu kunstiala esindaja oma juba seetõttu, et ta juhib teiste kunstnike kollektiivi. See pärast: kui näiteks luuletar või maaliija tööd lõpetades vahel väidab, et ta ei teadnud isegi, mida tahtis sellega ütelda, siis lavastaja puhul ei tohiks põhimõtteliselt nõnda olla. Aga et igal inimesel on olemas püsivad väärtushinnangud, siis peaks lavastajal oma tegevuse pideva reflekteerimise tulemusena aja jooksul ka mingi isiklik platvorm välja kujunema. Teine põhjus on selles, et erinevates ajastutes, konkreetset ühiskondlikku situatsiooni silmas pidades osutub üldkultuurilisel ning samavõrd kindlasti sotsiaalsel tasandil üks või teine loojatüüp lihtsalt produktiivsemaks ning kandejõulisemaks. Siinkohal väike kõrvalepõige. Meie näitlejate ja lavastajate järelkasv tuleb teatrikoolist. Mis torkab silma viimase lennu diplomietenduste puhul? Et Rozovi ning Saja probleemid, nende maailmavalu käis noortele lihtsalt üle jõu, sest isikliku maailmavalu tasandilt neid probleeme ei lahenda. Mida võis täheldada äsja esimesele kursusele pürgijate juures? Kui loetaksegi luuletusi peast, siis isegi kõige andekamail pole märgata erilist missioonitunnet, värssidele pole antud pealisülesannet. Nagu ei teataks, et kunsti — ja teatrit sealhugast — tehakse mitte niisama, vaid millegi nimega. Aga kust võiks pärit olla selline süüdimatus? Eks oma osa ole praegusel teatril, mis on noorte ettekujutust vorminud. Nii et ring saabki täis. Seetõttu pole ka siinkohal pakutav lavastajate liigitus päris neutraalne (nagu seda tött-ütelda pole ükski liigitus). Mida tuleks täpsustada, on programmilisuse avaldumisvormid. Poleks õige neid piirata nn. ümbertegemisega, nagu populaarselt pruugiks. Eks väljendu programmilisus näidendi valikuski, isegi kui teadlikult orienteerutakse nimelt tüki üldlevinud kontseptsioonile. Näidend ise kannab ju ka mingit maailmapilti, mingeid väärtusi. Seda võib lisamõtete abil laiendada, ent võib ka mitte. Ja pole lihtne öelda, kas programmilisem on näiteks totaalne kaasautorlus «Punjaba potitehase» kallal või aktsendiasetused «Pühamast pühama» raamides.

Tundub, et viimastel aastatel on eesti teatris olnud kaks lavastajat, kes pidevalt ajanud mingit oma joont. Teistel on olnud haaramisi küll siia, küll sinna. Need kaks on J. Tooming ja K. Komissarov. Erinevad mehed ja erinevad suundumised. Esimest huvitab inimene kui inimkonna liige. Teise teemaks on konkreetse ühiskonna inimene. Mõistagi need kaks vaatenurka täiendavad teineteist. Näib siiski, et suurem kõlapind on praegu Toominga globaalsemal lähenemisel. Midagi analoogilist võib näha ka meie noorema proosa ning kujutava kunsti tendentsides. Sealgi on eelistatum vaatenurk *sub specie aeternitatis*. Pole aga aluseta hüpotees, et hoopis Komissarovi liin oleks 60. aastate keskpaiku olnud juhtiv, et olukord võinuks siis vastupidine olla.

Oma programmiline püüdlus on nende aastate jooksul olnud kindlasti ka E. Hermakülal, ehkki see pole veel vahest nii eredalt realiseerunud, piirdudes viimastel hooaegadel peamiselt eksperimentaalsete lasteetenduste ning proesteetilise stuudiotgevusega. Staažiga lavastajad M. Mikiver ja I. Normet on teinud väga mitmesuguseid asju, kusjuures esimesel on pidevalt oma platvorm kujunemas olnud, ehkki

mitte päris selgepiiriliseks kristalliseerunud (siin on mõistagi juttu Mikiveri otsinguist Draamateatri-perioodil, sest Noorsooteatri-etapil oli ta kahtlemata vägagi sihiteadlik lavastaja). Kõige nooremate puhul on 1—2 iseseisva režii najal veel vara programmilisusest kõnelda.

Miljonilisel rahval on nagu juhuse läbi korruga ligi kümmekond noort ja andekat lavastajat. Kunagi varem pole meil ühel kunstialal olnud nii palju võimekaid jõude. Kõik nad on alles oma tegevuse esimeses kolmandikus, s. o. alla 41 eluaastat. Säärast režiikaadrit pole vist ka teistes NSV Liidu teatrikeskustes. Kes teab, ehk ei olegi utopistlik eneseimetlus teoretiseerida, et 10—15 aasta pärast võiks Eesti olla Euroopa teatrielu üks huvikeskmeid... Ent on piisavalt tegureid, mis seda meeldivat perspektiivi tõeluseks muutuda ei lase, nagu teatrikunstile omane territoriaalne paigaldatus, meie oma algupärase näitekirjanduse nõrkus, meie noorte kultuurieleevuse aimatav madaldumine jne.

MENU — MILLE NIMEL?

Teatava tõenäosusega võib igale lavastusele ennustada, kuidas rahvas teda külastama hakkab. Kui tegelikkus need prognoosid ümber lükkab, siis on, mille üle järele mõtelda. Publikureaktsiooni mõttes oli eelmisel hooajal kolm eredat fenomeni: «Edith Piaf» ja «Kremlis kel-lad» «Vanemuises» ning «Peer Gynt» Draamateatris. Aga kuigi kolm tükki väliselt ühtemoodi laineid löövad, on nende menu mehhanism ja tagamaad õpetlikult erinevad.

Alustagem «Piafist», mille ette pärast läinud hooaega võiks juba kirjutada «kurikuulus». Jättes kõrvale puhtteostusliku külje, küsigem ainult üht, mida tohiks pärida iga teatritüki puhul: mille nimel on see tehtud? Hea tahtmise korral võiks kõnealuses loos näha katset kujutada inimese ja kunstniku eneseületamist, truudust oma kunstile ja publikule. Kuid paratamatult jätab selle varju — tegijate soovist sõltumata — palju evidentsem tõlgendamisvõimalus, kaunis vulgaarne tees, et suurele kunstnikule on kõik lubatud. Kusjuures seegi ei tule päriselt välja, sest binaarsuses kunstnik—tema pahed kaldub rõhk rohkem viimasele elemendile, nii et suhe omandab vaata et pea peale pööratud ilme. Kuid ega kunstnik sellepärast loo, et ta näiteks lapsi vägistab või vanainimesi sööb! Tema loomingu tingib siiski muu. Praegu on meie ees inimene, kes on väga perversne ja kel on väga raske, aga see inimene laulab. Tahaks kaitsta Piafi säärase lihtsustamise eest. Kahtlemata on suurel lauljalgi olemas see, mida kutsutakse loomeprotsessiks.

Ent — kas pole võimalik võtta etendust ainult kui meelelahutust? Sellele viitavaid jooni on «tourneès» tööpoolest olemas (väline dünaamika, sentiment, intiimsus jne.) ja suurele osale publikust ta ilmselt nõndamoodi toimibki. Kuid kas on eetilise isegi meie tolerantse ajal võtta meelelahutamiseks ühe «sajandi laulja» traagiline elu? Samas tuleb lisada, et kuigi etendus on atraktiivne, pole ta meelelahutusena

siiski kõrgetasemeline. Sest meelt lahutab ja pinget kruvib siin Piaf kui kuulsus. Tema koht tüki struktuuris pole invariantne. Teda ei saa asendada väljamõeldud nimega, lihtsalt «suure lauljaga». Siis poleks tükki *hit* ja rahvas teda ei ihaleks. Nii et rohkem kui meisterlikku meelelahutust on siin suure kunstniku eraelus urgitsemist. K o k k u v õ t e s: vaatamata ilmselt headele ja ausatele kavatsustele on ebaõnnestumise mehaanika sama mis «Peer Gyntigi» puhul. Tegijaile endile pole selged asjad, millest tahetakse publikule kõnelda. Ise pole veel oma kunsti objekti lõpuni mõistetud, selle tasemele tõustud.

Mingemgi nüüd teise teatrisse suure norralase eelviimasele lavastusele Eestimaal. Ei saa jääda märkamatuks, kuivõrd redutseeritud on Ibseni filosoofia. Näiteks on väga häiriv, et säärased sümboltegelased nagu Suur Kõver ja Nööbivalaja on lihtsalt ühendatud mingiks intrigaaniks-väärajaks. Mis puutub lavastuse kontseptsiooni, siis ainsana saab siit teatava pingutusega kätte naistevastasuse. Naine on oma igiloomuses paha, vahetab ainult kuju. Siit ka ettekääne ühe ja sellesama näitlejanna kasutamiseks peaaegu kõigis kandvais naisosades. Muidugi, klassika mängimise suhtes on mitmesuguseid seisukohti. Kuidas ja kas seda tohib kaasaajastada. Igal juhul on selge üks. Asja muuta, ümber teha tohib alles siis, kui temast ollakse täielikult aru saadud. Selleks et mitte arvestada, tuleb tunda. Näiteks V. Meierholdi lavastused võisid originaalist tundmatuseeni erineda, kuid on ju teada, kui põhjalikult Meierhold uuris ja mõistis seda, mida muutis.

Peaosaline J. Viiding töötab küll elu eest. Ta on teistest üle mitte üksnes filosoofilise tasandini küündimises, vaid ka puhtvormiliselt, antud mängureeglite piires. Ta oleks veelgi sädelevam, kui keegi talle vastu mängiks, sest üksi ei jõua nii pika teksti peal soleerida.

Isegi ilma representatiivse ankeedita on ilmne, et osale publikust meeldib Viiding, teistele Salme Reek — kui teist, vanemat traditsiooni esindav näitleja. Vaataja tabab intuitiivselt ära, kui erinev on nende kahe etlemismaneer (muide, täiesti rahuldavat värssteksti lugemisoskust tuleks selles lavastuses tunnustada kogu truppi ulatuses).

Jättes kõrvale esteetilise hinnangu, et tegemist on klassika ilmselt alaväärtusliku realiseerimisega, ei pääse me mööda põhimõttelisest küsimusest: kuidas suhtuda fakti, et klassikalavastus publiku hulgas nii menukas on? Sest näiteks Ibseni «Kui me surnud ärkame» taandus samas teatris üsna kiiresti ja käratult, ehkki oli tõsisemate taotlustega ning teise hingusega. Võiks muidugi arutleda, et ükskõik, mis vahendite ja hinnaga inimene kunsti juurde tuuakse. Eesmärk pühitseb abinõu! Et edaspidi vaatab «Peeri»-näinu ka klassikalavastusi *par excellence*. Asja võiks laiendada: kui 1938. a. viimati väljaantud raamat nüüd uuesti ilmuks, siis arvatavasti ostetaks see näidendi kohta enneolematult kiiresti ära. Ja et ostjal on Draamateatris-käigu põhjal mingi süžeeline ettekujutus juba olemas, siis ei viskaks ta usutavasti raamatut riulile tolmuma, vaid püüaks süveneda ka filosoofilisse allteksti. Loogiliselt tundub säärane arutluskäik õige, sest eks kulge tunnetuse tee nii ajaloos tervikuna kui ka iga üksikindiiviidi teadvuses ikka lihtsamalt keerulisema poole. Seda mitte uskudes tuleb tunnistada vääraks kogu maailma adaptsoonipraktika. Ent nähtavasti ei tööta säärane loogika alati sirgjooneliselt. Tähtis on ka «mida» ja «kuidas».

TEATRIKIRI

Kas niisugust «Peeri» peab tegema just esindusteater? Pole päris selge, kui paljud neist, kes moodustavad opereti põhipubliku, ajapikku tõsiste žanride austajaiks saavad. Tundub, et vahendid pole päriselt neutraalsed. Aga seda mõistab kõige paremini, kui kõrvutada «Peer Gynti» teise hästituntud tükiga, millele ka kümneid täissaale ennustada ei julgenud. Selleks on Pogodini «Kremlis kellad» RAT «Vanemuises» — näidend, mis puhtdramaturgiliselt ei tundu tänapäeval enam kuigi osav. Lisaks mõlema lavastuse populaarsusele tundub sarnasust ka menu saavutamise vahendeis. Siingi on tegemist demokratiseerimisega. Ühel juhul tuuakse lähemale kirjandusklassika filosoofia, teisel revolutsiooniklassik isikuliselt. Efekti annab see, et Lenin, kes oma ajaloolise missiooni poolest paratamatult omandab meie kujutluses teatava oreoli, sümbolväärtuse, on näitleja Hermaküla väga isikupärase ja huvitava esituses muutunud äärmiselt inimlikuks. Tema loodud kujus on praegu midagi muhedat, mida saab võrdselt panna nii näitleja osassesuhtumise kui ka Lenini iseloomuomaduse arvele, sest Lenini tugev huumorimeel on ju üldiselt teada. Ja võib-olla polegi nii oluline, kust on tulnud see inimlik säde mõnegi varasema lavastuse nimbuse asemele, tähtsam on seljatundega hästi aimatav hea suhtumine saalis. Niisugune väga positiivne resultaat on suures osas Hermaküla teene. (Pole ime, et üleliiduline ajakiri «Teatr», kirjutades möödunud teatrihooajast meie maal, nimetas näitlejatöödest kõneldes ainult kolme, nende seas ka Hermaküla.) Siin on puhtal kujul tegemist näitlejaahvatlusega, mis režissööriteatri esiplaanile tõusmisega on meie laval harvemaks jäänud. Vähe juhtub, et teatrisse tullakse konkreetse näitleja pärast. Ent kui lugu nii, siis on selge, kui tähtsaks muutub, kuidas me selle väärtusega iga kord ümber käime, mille nimel me näitlejaahvatlust «publikusöödana» kasutame. «Piafile» antakse Velda Otsuse pärast paljugi andeks. «Haroldit ja Maude'i» vaadatakse samavõrd massiliselt. Mõlemas hiilgab V. Otsus. Ent vahe on ju olemas! Teisel juhul on tegemist millegi üldvajalikuga — «Haroldis» sisendatakse massitribüünilt väga arusaadavas vormis elujaatust.

Mille nimel, selles ongi küsimus. Kaarel Irdi kui teatrijuhi tarkus avaldub selles, et ta laseb Hermaküla mängida Leninit, aga mitte mõnda tühist osa. Kui Noorsooteater kasutab Hilja Varemist «Kollontais», siis on see tunnustustvääriv samm. Mingit paralleeli pakub viljandlaste «Lunastus» Kersti Kreismanniga peas. Noor näitleja Kreismann areneb selle najal vaieldamatult, kogemus on talle kasulik, kuigi etendus tervikuna kunstisündmus polnud. Ent Velda Otsus on väga tugev väljakujunenud näitleja. Tema «Piafi» najal ei arene. Ja iga etendust tema abil vääristada — kas sellel on ülemat mõtet? Kas pole see ande raiskamine?

Nagu näitlejasarmi, nii on ka kõige muu manipulatiivse tegevusega, mida kokku võttes võiks nimetada lavastusele atraktiivsuse andmiseks. Siht on tähtis. Kuid nagu näitab «Peer Gynti» Pyrrhose võit, pole üksikõik ka tee, mida mööda selleni jõuda üritatakse. Vahendi tagant ei paista enam eesmärki.

Füüsikast tuntud inerts eksisteerib igas eluvaldkonnas. Selle ilmekaks tõestuseks on järgmine paradoks. Kui jälgida möödunud hooaja repertuaari ja selle kunstilise realiseerimise taset, siis on mõlemas suhtes täiuslikem Noorsooteater. Kuid paistab, et seal võiks teha mida tahes, kaotada piletihinnad, peanäitejuhile teine nimi panna vms., publik sinna lähemal ajal massiliselt ikkagi ei lähe. Oleks liiga lihtne tuua selle põhjuseks teatri suhteliselt halb asukoht, võrreldes pealinna teise sõnalavastusteatriga. Ehkki oleks huvitav üheks hooajaks nende statsionaarid ringi vahetada, et näha, kuidas see külastatavusele mõjub. Rohkem on asi ikka nimetatud inertsis ja eelarvamustes. Ja vist on loomulik, et publik ei reageeri kibekähku uuele ning peab veel mõnda aega heaks seda, mis ühest otsast hakkab juba vargsi alla käima. Niisugune suunamuutuse aeglus on täiesti seletatav. Kui inimene käib teatris keskmiselt 2—3 korda aastas, siis näeb ta vaid killukest repertuaarist. Ja kui ta korra-paar kuskil enda meelest «petta» saanud, siis teda niisama kergesti sinna enam tagasi ei too. Nõnda võib vahel nüüdki kuulda väiteid, et «kuidas küll tohib nii madalale langeda nagu Noorsooteater oma «Antigonega»! (Mis mäletatavasti oli varasema Noorsooteatri üks tipp.) Professionaalsetel teatraalidel on muidugi raske kujutleda, et kõik ei tunneta jooksvat teatriprotsessi nii vahetult kui nemad. Kuid ühtlasi tuleb öelda, et ka eesti jooksvas teatrikriitikas (augustikuu «Sirbi ja Vasara» hooajaülevaated välja arvatud) jäi niisama hästi kui märkimata fakt, et paljuvaikitud või -kirutud Noorsooteater on oma vaieldamatust madalseisust üle saanud. Jääb ainult oodata, kaua läheb aega, et vahepeal deklaratiivsuse ja keskpärasusega peletatud publikut tagasi tuua.

Veel aasta eest oli põhjust retooriliselt õhata spetsiifilise noorsooteaterlikkuse järele. Nüüd on see äkki olemas. Praegune repertuaar (jättes kõrvale «Rebase ja viinamarjad») peaks pakkuma huvi eeskätt noortele — koolilastele ja üliõpilastele. Mitmekesisis mängukavas leidub palju, alates kõige üldisemast tundekultuurist («Suurepärane sarvekandja») kodumaa mineviku ja rahva saatuseni («Peaproov», «Prokurör»). Siin on kõik see, mis osutus maailmapildis puuduvaks üheksakümnel protsendil neist, kes üritasid sel suvel näitlejaks saada. Kohustuslikkus ei kanna kunstiga seoses üheski suhtes head vilja, kuid abituriente tuleks siiski viia vaatama «Kollontaid» ja «Hamleti laule», sest need tõstaksid koolilõpetajate üldkultuurilist taset kõige vaheatumalt.

Ilmne hüpe on olnud peanäitejuhi arengus kunstilise resultaadi suunas, kõnelemata juba sellest n.-ö. ekstraordinaarsest väärtusest, et kümme aastat pärast teatrikooli lõpetamist (taas)sündis väga arvestatav näitleja K. Komissarov. Näitlejatase on üldse tõusnud. Muidugi pole see rahvakunstniku n.-ö. totaalse virtuooslikkuse ning ahvatluse tase, millest kõnelesime eelmises peatükis. Kuid jälgides Noorsooteatri etendusi, hakkab tõusnud tehnilise meisterlikkuse kõrval silma hoopis uus väärtus. Lühimalt kõlaks see nii: nad saavad aru. Näitlejatele läheb korda, mida nad teevad ja räägivad. Ja seda nimelt tükkides, kus side tänapäevaga eriti ilmne. Ühelt poolt tundub mainitu mini-

maalsena, sest mis oleks loomulikum kui tõik, et näitleja oma mängust aru saab. Ent teisalt on teadlikkus ülim hinnang, sest ikka ja jälle tuleb teatris tervikuna ette oskamatust oma rolli sotsiaalselt mõtestada.

«Vanemuises» valmis eelmisel hooajal vaid kaks oma trupiga tehtud draamalavastust: «Kremlis kellad» ja «Tõde ja õigus». On tunda puudust Hermaküla aktiivsest osalemisest pärislaval. Ainult stuudio-tööst, mille tulemusena valmisid «Ukse taga» ja «Pimedad», täismänguks ei piisa. Teatri draamatrupp näis töötavat alakoormusega. Näitlejate suhtes on see muidugi halb, seda enam, et ka «Vanemuise» draama-näitlejate tase on eriti tänu nooremate lavastajate tegevusele kindlasti tõusnud. Koos Kaarin Raidiga on teatris nüüd võimas noorema põlvkonna vanema poole lavastajatrio, kellelt tohib õigusega palju loota.

Mõni sõna Jaan Toomingast. Võib kohata äärmuslikku arvamust, et kõik on eesti teatris nigel peale Toominga. Kui on tema tükk, siis läheme seda vaatama, kui ei, siis ei lähe. Üks mees on lati nii kõrgeks ajanud, et neid asju, mida hiljaaegu oleksime pidanud headeks, põlgame nüüd kehvadeks. Ideaali tõttu, mis «juhuslikult siia alla maa peale laskunud», halvustame head normaalset teatrit. Siiski, tuletagem meelde, et Toominga tiptase pole ei oma kontrastilt ülejäänuga ega ka puhtemotsionaalselt silmapaistvam kui omal ajal Panso «Inimene ja jumal». Panso oli suverään 1962—1972. Pärast seda muutus pilt kirjumaks, nüüd on jälle üks rekordetalon olemas. Panso oli nähtus omaette — tase ja nimi, vaimsus ja sümbol. Tema üksiklavastuste üle võis vaielda, ühed pidasid tema «Hamletit» tipuks, teised häbiks. Kuid tervikuna tähendas Panso eesti teatris midagi hoopis muud kui tema lavastuste mehaaniline kogusumma. Nii ka Tooming. Sest selle hooaja parimad lavastused polnud ju mitte Toominga käest!

Kuigi «Vanemuine» vähe juurde andis, ei määra teatri momenditugevust mitte üksnes uuslavastused. Rohkempi avaldub see jooksvas repertuaaripildis ja ühe või teise etenduse säilimises kunstiküpsena. Praegu on nii, et kui meie vabariiki tuleb teatrisõpru mujalt, siis saab neid hoida nädala «Vanemuises» ja teise nädala Noorsooteatris, näidates seejuures neile iga õhtu ise etendust, nii et nad lahkuksid meilt väga heade muljetega. Noorsooteater on niisuguse repertuaari kogunud hoogsalt spurdiga, «Vanemuise» väärtlavastused püsivad aga kaua kvaliteetsetena, nii et ka paari uue etendusega hooajal on neil vägev seeria välja panna.

Kui väikelinnateatrid ilmselt ei saa hooaja jooksul teha üle ühe lavastuse, mis paeluks külaliste (ja meie teatriüldsuse) eritähelepanu, siis Draamateatrile ei tohiks külalistenädala pikendamise dekaadiks mingi probleem olla. Aga praegu kipub nädalagi puhul kahtlusi tekkima. Väliselt oleks teatris kõik nagu ennegi. Siiski mõned märgid teevad murelikuks. Kõige rohkem mängitakse meelelahutuslikke lugusid või mitte just õnnelikult realiseeritud klassikat («Preili Julie», «Kõrboja peremees», «Peer Gynt»). Momendil kõige tõsisemalt võetavad «Inimene ja inimene» ja «Kolm öde» on harvad külalised, needki valminud varem. Miskipärast kaob osa Draamateatri tõsisematest lavastustest repertuaarist suhteliselt kiiresti («Pelléas ja Méli-

sande», «Kui me surnud ärkame»), samal ajal kui «Mees, naine ja kontsert» läheb seitsmendat ja «Parvepoisid» neljandat hooaega. See väärtuslik, mis ühest hooajast teiseni vastu pidanud («Päikese lapsed»), ei too publikut suurt rohkem midagi, kui on Noorsooteatri reaetendusel (erandi moodustab «Pardijaht», mida vahepeal sagedasti mängiti ja mida seetõttu ka suhteliselt palju on vaadatud). Siinkohal tuleks taas kiita «Vanemuist», kelle tõsised lavastused nii laialdaselt külastamist leiavad (nagu «Kremlis kellad», «Polonees 1945», «Tagahoovis», «Kauka jumal» jt). Kassatükke on vaja, et kindlustada teatrile «äraelamine». Nende vastu ei saa midagi olla. Kuid nad pole eesmärgiks iseeneses, ammugi mitte kunstinivoo ainukesed näitajad. Ka Noorsooteatril peaks olema oma menur. «Buratino» juba kisubki sinnapoole, ainult et see on lastetükk. Kui varem heideti ette Noorsooteatrile, et tema lavastused suhteliselt kiiresti riknevad, logisema hakkavad, siis nüüd võib sama öelda Draamateatri kohta. Kui kunagi lavastatud ja paikapandud tükk hakkab alla käima, siis on sel mõistagi omad põhjused. Siis tundub asi olevat suhtumises ja liigeses rahulolus.

Draamateatri on alati peetud väga heade näitlejate teatriks, nagu on olnud kombeks kõnelda «Vanemuise» ja Noorsooteatri trupptide nõrkusest. Praeguseks näib trupptide tase ühtlustuvat, ja seda mõlemal poolsel «vastutulekul». Täbar paistab Draamateatris praegu olukord massistseenides.

Elmise hooaja huvitavaim lavastus selles teatris oli ehk «Harold ja Maude» — niisugusena, nagu ta umbes kümnendaks etenduseks oli välja kujunenud ja sealt edasi mängima hakkas. M. Karusoo lavastusega on hooaja lõpul paradoksaalne olukord. Ilmne, et keegi seda tükki repertuaaris aukohale panna ei plaanitsenud. Ta pole sinna tõusnud, vaid muu taust on lihtsalt langenud. Kui teda hakata kritiseerima Draamateatri paraadtüki positsioonilt, siis võiks talle nii- ja naasuguseid etteheiteid teha. Kuid pole tema süü, et ta võõrasse rolli sattunud.

Lavastajaist hoiab mõistagi endiselt huvi ülal M. Mikiver, kes tegi kolm lavastust. «Jaanuari» märkis tunnustavalt Bulgaaria dramaturgia festivali üleliiduline žürii. Siiski polnud keeruline näidend oma algupärasele helikeelele täiesti adekvaatset väljendust saanud. «Ljubov Jarovaja» on huvitav eksperiment Trenjovi näidendi põhjal. Siiski ei ole seegi täielikult realiseerunud. Kogu «orkester» ei mängi kaasa. Kolmas, «Tagasiside», esietendub järgmise sesooni algul.

Juhttrio kõrval on kolm ülejäänud teatrit ilmselt ebavõrdses olukorras. Kõige muu kõrval avaldub tagaplaanile jäetus selles, et need teatrid on alati olnud hüppelauaks andekatele ambitsioonidega noortele, kes metropoli rambivalgust ihalevad. Sealjuures on üks huvitav seaduspärasus. Ära minema hakatakse parajasti ajal, kui teater on oma võimete tipul. Sest siis valmib lavastusi, mis äratavad tähelepanu pealinnas või muidu teatrikeskustes, siis märgatakse ka noori andekaid näitlejaid. Seega ei saa rajoonlinna teatrihiilgus iial kaua kesta. Välja arvatud muidugi juhud, kui on tegemist mõttekaaslastega, kes soovivad kindlasti koos edasi tegutseda. Viimasel ajal on kõige enam teistele täiendust andnud Pärnu teater. Ainult kunagist «Ugalat» (kui sealt lahkusid H. Mandri, E. Koppel jt.) saab temaga võrrelda. Viimase emigratsioonilainega on Pärnust lahkunud kogu «Pun-

jaba potitehase», meie 70. aastate ühe tipplavastuse koosseis (v. a. V. Indrikson)! Kuid millegipärast on lavastused nagu «Puutuvid» või «Dr. Stockmann» huviga vaadatavad ka eliittrupita. Paistab, et pärnakad elavad üle kõik aadrilaskmised. Sest nende majas tundub valitsevat vaimne atmosfäär ja leidub nähtavasti lavastajaid, kel tahtmist töötada tingimustes, mis meenutavad noorteklasi treeneri omi (kes samuti pidevalt oma parimate õpilastega hüvasti peab jätma).

Rakvere teater oli meil vahepeal punase laterna osas. Kas uue peanäitejuhi R. Trassi tööleasumisega on olukord paranenud? Üks hooaeg on täispöördeks liiga lühike. Vähemasti repertuaaris ilmnes tendents murda eelmist suunda. Sest mõistagi ei mindud Rakverre selleks, et väljakujunenud maitsele vastavalt jätkata. Et aga traditsiooni, millega publikut kaua aega harjutatud, raske teisendada, seda näitab «Luigetapja» ja «Uue pintsaku» vähene külastatavus. Eelnenud hooaegade taustal tuleb 1977/78. siiski edasiminekuks pidada, eriti ja eelkõige «Vanu ja noori».

FESTIVALID, TAMMSAARE JA DRAMATURGIA

Teatريفestivale on ikka korraldatud. Teinekord leidub neis formaalseid jooni, festivalilavastused pole saanud repertuaari täisväärtuslikuks osaks, vaid kujutavad endast nomenklatuurset-parasitaarset lisa. Nüüd võime aga öelda, et eelmisel hooajal olid kõik tipplavastused peale pärnakate «Virginia Woolfi» valminud mõneks festivaliks. Neid oli eelmisel hooajal mäletatavasti kolm: Oktoobrirevolutsiooni 60. aastapäeva, Tammsaare 100. sünniaastapäeva ning Bulgaaria dramaturgia festival. Juba mainitud roll väärtlavastuste ajendajana õigustab ise nende läbiviimist. Peale selle on festivalidel veel üks oluline pluss. Teatavasti käib eesti teatrieluga tutvumas nii ametlikke delegatsioone kui privaatseltskondi ja -isikuid. Ent kui säärase visiteerimispraktika juures pole välistatud juhuslikkus, siis festivalide kaudu, mida inspekteerivad autoriteetsed Moskva žüriid, saab üleliiduline publik meie töödest ja tegemistest täpsemalt ja järjepidevamalt osa.

Peatugem hetkeks festivalidest viimasel, kuivõrd see annab võimaluse kõnelda ka ühest teatripraktikaga seotud kirjandusprobleemist. Ülevaatus tõi esile kolm tasandit Tammsaare-interpreteerimises. Esimene on faabula illustreerimine, nagu seda enamik instseneeringuist paremini või halvemini ka tegi. Järgmist taset võiks nimetada «Panso omaks». See on eelmisest kvalitatiivselt erinev, Tammsaare omapoolne tõlgendus teatrispetsiifilises «keeles». Ja siis tuleb Toomingate tase, kelle sünteetiline, kogu romaanitsükli ulatuses struktuurisidemete avastamisel rajanev lavastus seostub järsult tänapäevaga.

Siit tekivadki probleemid. Kõigil kavalehtedel on märgitud instseneeringu kaasautoriks ka lavastaja! Tammsaare-Agur, Tammsaare-Trass, Tammsaare-Tšermenjov jne. Ühelt poolt on see mõistetav. Sest lavastaja teab ju kõige paremini, mis teda antud teoses huvitab. Ta teeb instseneeringu oma lavastuse jaoks, nii et vahel piirdub see palja

TEATRIKIRI

karkassiga, mis alles lavastamisprotsessi käigus hakkab ilmet võtma. See kõik oleks kena. Kuid kirjutamine ja lavastamine eeldavad siiski põhimõtteliselt erinevat andelaadi. Režissööril võib olla kirjanikusoont, nagu oli Pansol. Ent tavaliselt on lavastaja enda tehtud instseneeringud vilumatud ja nõrgad. Lausa häda, kui iga lavastaja hakkab end kirjanikuks pidama. Pole ime, et parima Tammsaare-instseneeringu tegi kirjanik O. Tooming. Võib oletada, et koostöös lavastajaga, tema taotlusi järgides, nagu see olekski normaalne. Lisaks kõigele pole lavastajal oma põhiameeti kõrval piisavalt aega kirjanikutööd teha. Dramaturgi koht on teatris. Nõnda on see välja kujunenud paljudes maailma truppides, kus kirjanik on algusest peale lavastaja mõttekaaslane. Meil mõjub M. Undi tegevus Noorsooteatri juures võib-olla erandlikult, mujal kindlasti mitte. Aga nooremad kirjanikud ei huvitu teatrist. Kui ehk mõne aasta eest oli põhjust optimismiks, siis nüüd enam mitte. Tõsi, näidendeid kirjutatakse, ja kui hakata üles lugema, siis päris palju. Kuid kvantiteet pole peamine. Mõistagi ei tohi näha nende kahe kunstiliigi — kirjanduse ja teatri — suhet lihtsustatult ja ühepoolset, kuid siiski ei saa pidada normaalseks, et meie üldiselt kõrgetasemelises teatris on nii vähe märgata rahvuslikust kaasaegsest näitekirjandusest tulevaid impulsse.

P. S. Anda teatrielu põhitendentsidele ammendavat hinnangut ühe hooaja põhjal ei saa nähtavasti isegi pool tosinat teatrikriitikut, kelle muljeid eespoolne kokkuvõtvalt ja seostatult kajastab. On aga ilmne, et meie kriitikas vääriks enam tähelepanu teatri osa meie kultuuris, teatrielu kui protsess.

Mihkel Mutt

Boriss Bernštein

KUNSTIKULTUURI TÜPOLOOGIAST

Teaduse integreerimisprotsessis on oluline osa täita nn. üldteaduslikel mõistetel, «integreerivatel mõistetel», mis on võimelised teenindama kas kõiki teadusi või teatavaid teaduste grappe. Sellisteks võib pidada mõisteid «algoritm», «märk», «tähendus», «isomorfism», «informatsioon», «süsteem», «mudel», «struktuur» jms. Ühiskonnateaduste jaoks on sellisteks integreerijateks mõisted «töö» ja «kultuur»¹. On tõenäone, et kunstiteaduste grupp saab endale peatselt veel ühe integreeriva mõiste — «kunstikultuur», mille modifikatsioon, nagu «muusikakultuur», «teatrikultuur», «kirjanduskultuur» jms. kasutatakse teaduses üha laiemalt. Ei esteetik, kultuuriloolane ega kunstisotsioloog saa enam selle mõisteta läbi; üha sagedamini pöörduvad selle poole kunstiajaloolased ja -teoreetikud. «Kunstikultuuri» mõiste on tekkinud teaduste liitekohtades, eri ainealade lõikumisel. Erikunstiteadus saab väljundi üldkunstiteadusesse ja kultuurilukku ning vastupidi. Nõudmine järjekordse üldtermini järele on integreerimisvajaduse otseseks väljenduseks.

Tõsi küll, «kunstikultuuri» mõiste on sisuliselt täpselt määratlemata ning ta pole veel ka integreerijaks kujunenud. Mõnikord kasutatakse «kunstikultuuri» kui sõna «kunst» sünonüümi, kui mingi tunnuse järgi eristatavate kunstiteoste kogumit. Näiteks antud etnose või antud perioodi kirjandus-, muusika- või teatrikultuur. Tegemist on lihtsalt stilistiliste kaalutlustega. Kui aga ühtaegu peetakse silmas mitmes või kõigis kunstiliikides loodut, on termini kasutamine juba sisuliselt õigustatud. Sel puhul ilmutab termin oma sünteesivat võimet «üksikute», ainult üht kunstiliiki tundmaõppivate distsipliinide suhtes.² Sotsioloogi pilgu läbi saab mõiste taas uue sisu. Muusikasotsioloog määratleb muusikakultuuri kui muusika ühtsust tema sotsiaalse funktsioneerimisega³, kui süsteemi, millesse kuuluvad: 1) vaadeldavas ühiskonnas loodud või talletatavad muusikaväärtused; 2) kõik muusikaväärtuste loomise, säilitamise, reprodutseerimise, levitamise, tajumise ja kasutamise seotud tegevusalad; 3) kõik nimetatud tegevuste subjektid koos teadmiste, oskuste ja muude eduks vajalike omadustega; 4) kõik seda tegevust teenindavad asutused ja sotsiaalsed institutsioonid, samuti instrumentid ja seadmed.⁴ Üldkultuuriloolisest seisukohast omandab kunstikultuur, kultuuri allsüsteem kunsti ümbritseva ja üldkultuurilisi impulsse vahendava erilise sfääri kuju.⁵

¹ Vt. Э. Маркарян, Интегративные тенденции во взаимодействии общественных и естественных наук. Јереван, 1977, lk. 75—78.

² Vt. näiteks «Русская художественная культура конца XIX — начала XX века. Вып. 1—2. Москва, 1968—1969.

³ А. Сохор, Социология и музыкальная культура. Москва, 1975, lk. 84.

⁴ Sealsamas, lk. 84—85.

⁵ M. Kagani poolt avaldatud seisukoht sümposiumil «Kunst kultuurisüsteemis». Leningrad, juuni 1976.

Tsitteeritud ettekande masinakirjakooptia põhjal.

BORISS BERNŠTEIN

Need viimased lähendused näikse olevat perspektiivikad. Tõsi küll, mõnikord räägitakse, ja seda näiliselt põhjendatult, et kunst on elu ja kultuuriga igaviisi seotud. Sellegipoolest on võimalik ja teaduslikult vajalik kunstile sotsiaalkultuurilisest kontinumist teoreetiliselt eraldada mingi ruum, milles ta tekib, eksisteerib, funktsioneerib, seega realiseerub, teiste sõnadega — ruum, milles kulgeb kogu kunstiline protsess ja mida kunst ise kujundab. See ei kujuta endast mitte lihtsalt kuidagimoodi kunstiga suhestatud esemete, subjektide, institutsioonide jms. summat, vaid kindlal viisil funktsioneerivat ja arenevat tervikut oma struktuuri ja süsteemsete omadustega.

Mõista kunstikultuuri kui dünaamilist süsteemi polegi nii lihtne. Iga kunstiliiki ümbritseb teatud eripärane sfäär: arhitektuur tekib ja eksisteerib teisiti kui muusika, kirjandus teisiti kui filmikunst. Kõik need «kultuurid» aga on omavahel seotud ja mõjustavad üksteist vastastikku, astudes ülikeerukatesse koordinaatsiooni- või subordinatsioonisuhetesse. Just seda tervikut saabki võtta kui kunstikultuuri. Kunstikultuuri ülesehitus määratakse ära liigikultuuride (A. Sohhov nimetab neid kunstikultuuri liikideks, M. Kagan — tsoonideks) seoste ja kogumiga.

Või läheneme küsimusele teisest vaatenurgast. Küllalt kõrgel abstraktsioonitasemel võib kõikide tsoonide kohta esitada muutumatu fundamentaalse skeemi, mis võib täita kunstikultuuri kõige üldisema (ja võib olla, et kõige lihtsama) struktuurse mudeli osa.

Teiseks, kunstikultuuri ehituse kirjeldamine tähendab eelkõige koostiselementide kirjeldamist ja iseloomustamist. Võtame ükskõik millise nähtuse, mis vaieldamatult kuulub kunstikultuuri koosseisu — näiteks kunstiteose, publiku, teoreetilise kunstiteadvuse, translatsioonimehhanismid, kunstikriitika. Igaühel neist on lõpmatu hulk tunnuseid — üksainus kunstiteos nagu üksainus lugejagi on ülimalt keeruline ja lõpuni läbiuurimata nähtus. Meie ette kuhjub lõpmatu hulk tunnuseid ja selleks, et luua skeemi, on vaja lähtuda mingist üldprintsipiibist. Vastasel korral, suvaliste ja eklektiliste, iga kord uutel eritasanditel olevate tunnuste kombinatsioonide tõttu osutub igasugune mõistlik jutuaajamine kunstikultuurist üldse võimatuks.

Seetõttu lähugem kunstikultuuri struktuurivalemi otsinguil järgmisest eeldusest. Vaadelgem kunstikultuuri kui lõiget süsteemide hierarhia teatud tasandil. Kunstikultuuri võib ette kujutada kultuuri allsüsteemina, kunsti kunstikultuuri allsüsteemina, kunstiliiki kunsti allsüsteemina. Samas võib vaadata autoreid kui kunstikultuuri allsüsteemi, grupeeringut või suunda kui süsteemi «autorid» allsüsteemi jne. Meie vaatepunkt paikneb püramiidi sellel tasandil, kus «asub» kunstikultuur, mida vaatlemegi kui süsteemi. Sellest vaatenurgast on kultuur «metasüsteem», «alamad» süsteemid aga (olgu need tegelikult süsteemide süsteemid ja süsteemide süsteemide süsteemid) on allsüsteemid, mille seesmine ehitus meid hetkel ei huvita. Meie mudelis on nad jagamatud ühikud, «plodkid», mille tunnused iseloomustavad nende kohta ja funktsioone kunstikultuuri struktuuris.

Kolmas probleem ongi suuresti just käesoleva artikli probleem. Ühtset kunstikultuuri struktuurivalemit, mis sobiks kõikidele rahvastele läbi kõikide aegade, ei ole olemas ega saagi olla. Kunstikultuuri osised, seesmised seosed, välised piirjooned, samuti nende osiste ja terviku enda funktsioneerimine kultuuri metasüsteemis alluvad muutustele sotsiaal-ajaloolises ajas ja ruumis. Teiste sõnadega, kunstikultuuri täielik kirjeldus võrdub tema ajalooa. Puhtteoreetilise kirjelduse jaoks piisab aga kunstikultuuri põhitüüpide väljatoo-

BORISS BERNŠTEIN

misest. Kas selline tüpologia on ajaloost vaesem? Kahtlemata. Mingis suhtes ent ka rikkam: tunnuste järjekindla, süstemaatilise valiku puhul võib saada selliseid tüüpe, millel mingitel põhjustel puudub ajalooline interpretatsioon, kuid mis on põhimõtteliselt võimalikud. Igal juhul peab struktuurne mõõde ühenduma tüpoloogilisega.

Asjal on veel üks konks. Kunstikultuuri tüüpide reastamine tähendab lisaks kõigele muule ka võimalust võrrelda neid omavahel — kõrvutada analoogilisi «plokke», seoseid, nende funktsionaalseid tunnuseid igas väljatoodud tüübis. Teiste sõnadega, vaja oleks üldskeemi, milles kõik võrdlusalused oleksid ära näidatud. Sellist skeemi on kahjuks võimatu luua. Nii puuduvad vanajäda kunstikultuuris mõned elemendid, mis on olemas keskaegses kaug-ida kunstikultuuris; folkloorises aga mitmed tänapäeva kunstikultuuri osised. Niisama erinevad võivad olla ka üksikute elementide vaheliste seoste piirjooned ja iseloom. Sellisest olukorrast võib üle saada mitmeti. Üks tee on selline — tuleb võtta etaloniks empiirilisel teadaolevatest kõige arenenuma (kõige keerukama) kunstikultuuri skeem ja kõik teised olnud või võimalikud variandid viia sellega korrelatsiooni. Selleks võib olla meie kaasaegne tugevasti diferentseerunud ja küllalt autonoomne kunstikultuur (seejuures ei võrdu «kõige arenenum» antud kontekstis «kõige paremaga»).

Probleemile võib läheneda ka teisest küljest. Ilmselt peavad mis tahes muutustes, variantides, kunstikultuuri tüüpides tingimata korduma süsteemi põhielemendid — see minimaalne kogum, mis kunstikultuuri just selliseks teeb, või teisiti, mille olemasolust johtub tõsiasi, et meie ees on just nimelt kunstikultuur, mitte aga mingi teine «kultuurigalaktika» süsteem. Nimetagem seda kogumit tinglikult süsteemi tuumaks. Tuuma koostiselementidel on eri tüpoloogilistes variantides iga kord erinevad tunnused. Kuivõrd need on tuuma põhiomadused, peavad nad koondkujul edasi andma informatsiooni ka teiste («fakultatiivsete») elementide ja kogu süsteemi seisundist. Tuuma tüpoloogilised muutused võivad olla vajaliku tüpoloogilise rea loomise aluseks.

Mida pidada kunstikultuuri esimeseks kihiks, tema vaieldamatuks tunnuseks? Võib-olla kunstiteoseid? On ju ilmne, et sõnapool «kunst» viitab tingimata kunstikultuuri olemasolule. Selline vastus rahuldab küll kunstiteadlasi, vaevalt aga suudab rahuldada sotsioloogi või kultuuriloolast. Kui me tahame kunstikultuuri endale ette kujutada funktsioneeriva dünaamilise süsteemina, peaksime aluseks võtma samuti mingi süsteemse seose. Antud juhul oleks selleks seos kunstiprotsessi subjektideks olevate inimeste vahel, s. o. seos, mis realiseerub kunstiteose vahendusel. Iseenesestki mõista võivad need kunstiprotsessi subjektid olla erinevates seostes (need seosed on aga juba sekundaarsed). Kunstikultuuri tuuma võib skemaatiliselt kujutada kui kommunikatiivset ahelat — «autorid — kunstiteosed — retsiptendid». Sellisena on see skeem ka üldtuntud. Üldlevinud seisukoha järgi peetakse kunstikommunikatsiooni kunstikultuuri fundamentaalseks seoseks. Praegusel hetkel ei huvita meid sedavõrd populaarne skeem ise, kuivõrd selle «tüpoloogiline potents».

Kunstikommunikatsiooni tunnustes peavad nii või teisiti kajastuma kunstikultuuri ja vahendatult isegi kultuuri kui terviku üldparameetrid. Seetõttu on ka mõtet reastada kunstikommunikatsiooni tüüpe, millest igitüks kirjeldaks teistest põhimõtteliselt erinevat kunstialase suhtlemise moodust. Selleks et see rida kirjeldaks tõepoolest põhimooduseid ning oleks ülevaatlik, tuleb lähtuda oluliste ja mahukate tunnuste väikesest kogumist, nn. konteinertunnustest, mida vajaduse korral saaks detailsemalt jaotada.

Allpool pakuksime välja ühe võimaliku lähenemisviisi. Vaatleksime lihtsalt, mis juhtuks, kui lähtuda järgmistest kaalutlustest.

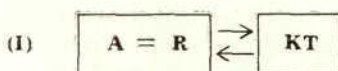
Esiteks. Kunstialane suhtlemine ei toimu üksnes spetsiifilise sõnumi ühelt subjektilt teisele edasiandmise teel, vaid ka subjekti suhtlemisel iseendaga.⁶ Mõlemad vormid on teoreetiliselt võrdväärsed ning moodustavad eri kombinatsioone, mille hulka võib arvata ka sellise, mille puhul üks vorm tõrjub teise välja. Lineaarse kommunikatsiooni või autokommunikatsiooni ülekaal või nende mõlema omavaheline kattumine on kunstilise informatsiooni kandjat (s. o. kunstiteost) ja kunstialase suhtlemisskeemi piirjooni iseloomustavaks tüpoloogiliseks tunnuseks.

Teiseks. Kunstialane kommunikatsioon võib olla grupiline või individuaalne. Sellega iseloomustatakse kunstikommunikatsiooni subjekte, autoreid ja retsipiente.

Kolmandaks. Nimetatud kahe koordinaatide süsteemi kasutamise ja kõikide kombinatsioonide arvessevõtmise kaudu saame eristada mitmeid teoreetiliselt võimalikke kunstialase kommunikatsiooni tüüpe, mille abil võib omakorda analüüsida ja kirjeldada reaalsel kunstiprotsessi.

Me ei hakka siinkohal esitama kõiki võimalikke kombinatsioone, vaid valime neist mõned kõige põhilisemad ja kõige suurema praktilise väärtusega.

1. Algeim kunstialase kommunikatsiooni tüüp nii ajalooliselt kui ka loogiliselt on kollektiivse iseloomuga autokommunikatsioon. Seda võib kirjeldada järgmiselt:

ning tähistada tinglikult «MEIE — MEIE»⁷. Grupp on ühtaegu nii publik kui ka autor.

Selle tüübi ajaloolisi vasteid võis näha ürgkustis ja folkloori vanimates, sügavamates kihtides. «Kunst avaldub ürgkogukondlikus ühiskonnas sootuks teisiti kui tänapäeval. Esimesel juhul on vaataja, kuulaja ja esineja koondunud kõik ühte isikusse,» kirjutab ürgaja kunsti spetsialist.⁸ «Folkloor on tõeliselt isetegevuslik kunst, mis on olemas eelkõige loojate ja esitajate eneste ja alles seejärel kuulajate ja vaatajate jaoks,» oletab folklooriuurija.⁹ Üldiselt on see kõik ju teatud-tuntud, tahtsime vaid toonitada, et ürgaja kunstilis-rituaalne tegevus oli kollektiivne kas selle sõna otseses mõttes või siis selles mõttes, et iga «autor» on kollektiivse teadvuse esindaja (nii on see kujutavas kunstis). Viimasel puhul leiab toimuingu ebaisikuline iseloom kinnitust «autorite» põhimõttelises asendata-

⁶ Autokommunikatsiooni probleemi ja selle osa kultuuris vaatleb J. Lotman oma töödes: «О двух типах ориентированности культуры» — Статьи по типологии культуры. Tartu, 1970; «Каноническое искусство как информационный парадокс». В сб. Проблема канона в древнем и средневековом искусстве Азии и Африки. Москва, 1973; «О двух моделях коммуникации в системе культуры». — Труды по знаковым системам, VI. Tartu, 1973.

⁷ J. Lotman kasutab nimetatud töödes valemeid «Mina — Mina», autokommunikatsiooni ja «Mina — Tema» hargneva kommunikatsiooni jaoks. Meile on otsustav enam diferentseeritud tähistesüsteem.

⁸ В. Б. Мириманов, Первобытное и традиционное искусство. Dresden—Москва, 1973, lk. 47.

⁹ В. Е. Гусев, Эстетика фольклора. Ленинград, 1967, lk. 269.

vuses. Sõna «autor» tuleb kindlasti panna jutumärkidesse, sest teos on tervikuna (või peaaegu tervikuna) grupi mälus enne maalilis-plastilist, vokaalset, koreograafilist, verbaalset realiseerimist ja teda peetakse algusest peale olemasolnuks ja hävitamatuks. Seda tüüpi autorsus on lähedane esitusele.

Tõsi küll, levinud on ka teistsugune seisukoht. Selle pooldajad peavad ürgkunstis, laiemalt võttes traditsioonilises kunstis, tähtsaks isikulist ja loomingulist alget, põhjendades seda traditsioonilist tüüpi teoste variandirohkusega. Kõige äärmuslikum on seisukoht, mille järgi iga varianti peetakse iseseisvaks teoseks, ehk pisut mõõdukamas sõnastuses: «isegi juba olemasoleva teose esitamisel omandab kunstniku isiksus otsustava tähtsuse».¹⁰

Traditsioonilise kunsti polüvariantsus ei tähenda aga tegelikult sugugi autori-esitaja isikulisust või umbisikulisust. Pöörakem siinjuures tähelepanu kahele asjaolule. Esiteks, ürgkunstis nagu teisteski talle tüpoloogiliselt lähedastes vormides väljendub subjektiivsus kas nõrgalt või puudub sootuks, kõigile neile vormidele on omane teatud «ontoloogilisus». Mõningate kunsti (või protokunsti?) varaste ilmingute puhul ilmselt ei järgita L. Feuerbachi poolt omal ajal sõnastatud reeglit, mille põhjal kunsti kujundid erinevalt religiooni omadest ei nõua, et neid tegelikkuseks peetaks. Seevastu müütide kujundid, olles samaaegselt nii ühed kui teised, nõuavad, et neid peetaks tegelikkuseks, sama maksab teatud määral ka eepose kujundite kohta. Laiemas mõttes väljendub subjekti avaldumata jäämine selles, et vaatleja (jutustaja) seisukohad kas puuduvad või on välja toomata. Vanaegiptuse kunsti puhul märgib A. Lossev E. Panofskit järgides, et see «ei tee mingit vahet «objektiivsete» (esemetele omaste, vaatleja seisukohast sõltumatute) ja «fakturaalsete» (mis tekivad vaatleja seisukoha arvestamisel) proportsioonide vahel. Tõepoolest, see, mida siinkohal nimetatakse egiptuse kunstiks, väldib üldse igasugust vaatenurka ja annab esemeid edasi sellistena, nagu poleks mitte keegi neid vaadanud».¹¹ Vanaegiptuse ontoloogilisus oli aga ürgkunstile iseloomuliku omaduse hilisem transformatsioon. Dilemma «kujutada, nagu ma näen» või «kujutada, nagu on» lahendati olemise kasuks. Huvitav, et uuel ajal on see dilemma saanud uue kuju — «nagu näen» või «nagu tean», s. t. igas alternatiivses variandis sisaldub tingimata ja teadlikult tunnetava subjekti aktiivsus. Ürgkunstis nähtavasti ei ole see aktiivsus teadvustatud ega väljendust leidnud, kuivõrd inimene ei eralda end veel loodusest. Teiseks, polüvariantsus ei tähenda isikupärast autorsust, kuivõrd traditsioonilises kunstis tihti kunstivorme ei kanoniseerita. Nagu on näidanud M. Steblin-Kamenski, on müüdid formaalses mõttes difuussed: «Müüt — see ei ole žanr ega kindel vorm, vaid sisu, mis oleks nagu oma väljendusvormist sõltumatu. Müüt — see on teos, mille algset vormi ei saa kunagi kindlaks teha. Hoopis hilisem ja keerulisem autorsuse vorm (skaldid) oma liigkeerukuse ja maneerlikkusega tükki jääb ikkagi isikulise värvingu poolest nõrgaks. «Skaldilik maneerlikkus ei välista sugugi absoluutset trafaretsust. Raamid, mille piires vormi varieerimist lubati, olid nii kitsad, et skaldide looming oli oma olemuselt traditsiooni orjalik järgimine.»¹² Nähtavasti on traditsioonilises kunstis võimalik sisu vahendada «vabas» vormis (müüt), traditsiooniliselt reglementeeritud vormis (rituaal) ja «keskmises vormis»,

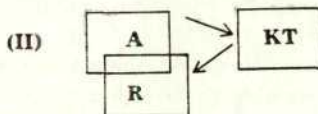
¹⁰ А. Ф. Еремеев, Лекции по марксистско-ленинской эстетике. II—III. Sverdlovsk, 1971, lk. 139.

¹¹ А. Лосев. Художественные кононы как проблема стиля. «Вопросы эстетики», вып. 6. Москва, 1964, lk. 356.

¹² М. И. Стеблин-Каменский. Миф. Ленинград, 1976, lk. 87.

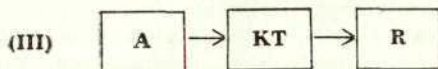
mille puhul «antakse edasi mitte tekst, vaid teatud mudel ja stampide kogum»¹³. Nii esimest, teist kui ka kolmandat (kõige keerulisemat) juhtumit võib pidada kollektiivse kunstialase autokommunikatsiooni eri moodusteks tingimustes, kus indiviid ei ole veel kollektiivist eraldunud.

2. Valemi «MEIE—MEIE» kaudu kujutatakse äärmuslikku piirseisundit, millele reaalsed protsessid on suunatud, kuid mis jääb saavutamatuks. Ajaloolisele tegelikkusele on seetõttu lähemal algskeem, kus kollektiivsele «MEIE—MEIE» tüüpi kommunikatsioonile lisandub kas või osaliselt «MEIE—TEIE» tüüpi kommunikatsioon:

See uus moodustis «TEIE» on inimesed, kes ühel või teisel põhjusel on ainult kunstilise sõnumi saajate ja mitte saatjate osas. Kui kunsti vaadata diakroonilises lõikes, siis tuleb sedastada, et seesugused inimesed on alati olemas olnud. Sellisteks on muu hulgas uued põlvkonnad «mitteteadjaid», keda tuleb alles asjasse pühendada, muuta «teadjateks». Keerulisemates kultuurisituatsioonides toimub suletud ja avatud kommunikatsioonitüüpide ühendamine sünkroonselt. See on iseenesest küllaltki levinud üleminekuvorm, millega valmistatakse ette kunstiprotsessi subjektide eraldumist.

3. Lineaarse kunstialase kommunikatsiooni (nimetagem seda nii) väliseks tunnuseks võib olla kunstilise loomingu tegevuse eraldumine ja väljakujunemine, või lihtsalt öeldes, professionaalse kunsti tekkimine. Esmase «puhta» lineaarse kommunikatsioonimooduse skeem (III) on identne skeemiga, mille abil sageli

kujutatakse kunstikommunikatsiooni üldse. Siinkohal on seda kasutatud siiski kõige kitsamas tähenduses — fikseeritakse selline situatsioon, kus kunstiline sõnum liigub ainult autorilt retsipientidele, autokommunikatsioon aga puudub. Sellise situatsiooni võimalikkus vajab eraldi argumenteerimist. Oletame, et selline olukord tekib suhtlemisel valemi «MEIE—TEIE» järgi, kusjuures on silmas peetud järgmisi tingimusi. Autor töötab stereotüübi järgi ja tõeline loomemoment (s. o. uue, pretseeditud, oma kunstimaailma loomine) on nullilähedane, seetõttu on antud juhul tähtsusetu ka see autorsusele iseloomulik spetsiifiline autokommunikatsioon, mis toimub teose kujunemisprotsessis kui kunstniku loov dialoog oma objektiveerunud ideega. Ka retsipient «töötab» stereotüübi järgi, see on selline stereotüüp, mis tagab ühetähendusliku ja autori kavatsusega ühtiva taju. Retseptiivse kaasautorsusega seotud ning kujundi avatusest (erinevatest võrdväärsetest tõlgendustest) johtuv autokommunikatsiooni võimalus on kaduvväike. Kõik kunstiprotsessis osalejad kasutavad ühist koodi ja kõigil on ühine, ülimal määral homogeenne maailmapilt. Ilmselt on juttu kanoonilisest kunstist, mis funktsioneerib kanoonilise kultuuri raames.

Kanoonilise kunsti problemaatika, mis on mitmel põhjusel pärvinud teadlaste tähelepanu, on selleks liialt avar ja mitmepalgeline, et seda praegu täies mahus

¹³ V. Ivanovi formuleering. Vt. Структурно—типологические исследования. Москва, 1962.

käsitleda. Siinkohal tahaksime peatuda ainult kahel nimetatud mudeliga seotud küsimusel.

Kasutatavatel tähistustel, nagu juba märgitud, on summaarne, «konteinerlik» iseloom. Nii võib «MEIE-autorsus» tähendada kollektiivset tegevust, mille tulemuseks on teos. Sellelaadne kollektiivsus võib olla kultuuritüübi poolt determineeritud, aga ka teatud kunstiliigi omadus (koori- või orkestrimuusika, teatrietendus jms.). Teisel juhul võib kollektiiviks olla grupp üliprofessionaalseid, kuid isikupäratuid esitajaid, kes on ühtviisi võimelised reprodutseerima nii «üleüldist» kui ka väga isikupärase kunstisisu. «MEIE-autorsuse» teine aspekt seisneb selles, et kollektiivne esitus ei ole võrdne individuaalsete summaga ja et nii tegevuse ansambllisusest (süsteemsusest) kui ka esitajate rezoneerivast vastastikusest mõjust tekib uus omadus, mis muudab terviku uueks, kollektiivseks isiksuseks. Kolmas aspekt on see, mida me praegu just silmas peame, et iga üksik autor on eraldi võttes isikupäratu (kunstiteose loomine on igapäevase üldise, väljaspool teda ennast eksisteeriva valemi realiseerimine, sõltumata sellest, kuidas seda valemist lahti mõtestatakse: kui ainuomast, kui sotsiaalset, kultuurilist, etnilist jms. «MEIE-teadvuse» tunnust). Isikupäratu on ka «TEIE-taju». Siia alla käiks ühiskuulamine ja ühisvaatamine (kontserdi- või kinosaal, katedraal jms.), aga ka igasugune kollektiivne elamus, mis on tingitud resonantsinähtusest ja ühtsuse tunnetamisest, hulga muutumisest kollektiivselt tajuvaks olevuseks.¹⁴ Ja kõige laiemas mõttes tähendab «TEIE-taju» ebaisikulist, stereotüüpset, antud kultuurile omast taju.

Reaalselt eksisteerivad autorsuse ja retseptiooni tüübid võivad ideaalsel korral vastastikku rikastuda ja anda uusi kombinatsioone. Autorid kujutavad endale ette kas adressaati ennast, kelle poole nad pöörduvad, või tema kontseptiooni. Selline adressaadi ettekujutamine kuulub autori pürgimuse vältimatute komponentide hulka ja dikteerib teose intentsiooni. Reaalne vastuvõtt võib autori kontseptioonile vastata või mitte vastata, kuna teose intentsiooni tajutakse erinevates kontekstides. Ja samas, tajujatel võib tekkida autorist (ja autorsuse tüübist) kas adekvaatne või mitteadekvaatne ettekujutus.

Antud mudeli puhul on lähtutud sellest, et kommunikatsioon toimub kanoonilise kultuuri raames, mis tingib mitte ainult «MEIE-autorsuse» ja «TEIE-retseptiooni», vaid ka reaalse autorsuse ja retseptiooni küllaldase vastavuse.

Teise küsimuse võib sõnastada järgmiselt. Kui tekst on kas päris või peaaegu täielikult etteaimatav, kas siis informatsiooni ülekannet üldse toimubki? Kas võib lõpp-punktis, adressaadi ajus, märgata informatsiooni suurenemist ja kui võib, siis millest see tuleb? Küsimus ei puuduta muide mitte üksnes vaatlusalust skeemi (III), vaid ka kahte eelmist.

J. Lotmani eespool mainitud artiklid on suuremalt osalt pühendatud kunstikaanoni «informatsioonilise paradoksaalsuse» lahendamisele, kusjuures nende autor jõuab siintoodud skeemiga vastupidisele järeldusele. J. Lotman arvab, et informatsiooni juurdekasv kanoonilises kunstis toimub autokommunikatsiooni arvel: «XIX saj. teose vastuvõtja on eelkõige kuulaja — ta on häälestatud tekstist informatsiooni saama. Folkloorse (samuti ka keskaegse) kunstisõnumi saaja on lihtsalt asetatud kõige soodsamatesse tingimustesse pöördumaks iseenda poole. Ta ei ole mitte ainult kuulaja, vaid ka looja. Sellega ongi seotud see, et

¹⁴ Õnnestunud venekeelseks väljendiks on siin «соборность восприятия» (eesti keeles võiks nähtavasti kasutada sõna «kogoduslikkus»). — Е. Завадская, Эстетические проблемы живописи Старого Китая. Москва, 1975, lk. 271.

sedavõrd kaanonipärane süsteem ei kaota võimet olla informatsiooniliselt aktiivne.»¹⁵

Iga püüe rekonstrueerida kanoonilise kunsti tajumist kanoonilise kultuuri tingimustes on mõistagi hüpoteetilise iseloomuga: raske on täie veendumusega öelda, kuidas tajus vanaegiptlane templireljeefe või XII sajandi lõpu novgorodlane Nereditsa kiriku freskosid. Seevastu autori pürgimustest ja «teose intentsiooni-dest» võib rääkida hoopis suurema kindlusega. Paljusid kanoonilisi kunstiteoseid ei loodagi üldse selleks, et adressaati informeerida (selle sõna igapäevases tähenduses). Kunstisõnumid on sageli suunatud ainult kujutlustes eksisteerivatele adressaatidele: «... selles kultuuriringis oli kunstiteoste nautimine paljude sur- nute ja ainult mõnede elavate privileeg.»¹⁶ kirjutab hiina kunsti spetsialist. Sama käib ka vanaegiptuse kunsti jm. kohta. Adressaatide hulgas oli tähtis koht jumal- lusel, kes tänu kõiketeadjaks olemisele oli eelnevalt täielikult informeeritud. See, et eksisteerib suur hulk teoseid, millel oli hoopis teine eesmärk kui infor- matsiooni edasiandmine, peab andma tunnistust sellest, et tolele kultuurile oli uute teadmiste saamine ja edasiandmine teisejärguline. Samamoodi on ka kanoon- ilises kunstis, mis, tõsi küll, on adresseeritud elavatele kaasaegsetele. Veelgi enam, samasugune omadus on peale kunsti vahendusel suhtlemise ka igasugusel muul kommunikatsioonil kanoonilises (traditsioonilises) kultuurisüsteemis. Seda- võrd, kui võrd see suhtlemistüüp ei ole sunniviisil väljastpoolt peale surutud, ta ilmselt vastab selle kultuuri kui süsteemi teatud olemuslikule vajadusele. Siis pole ka probleemiks kanoonilise teksti näiline informatsiooniline tühjus, sest suhtlemistüüp töötab just äsjamainitud omaduse tõttu. Võimalik, et sellisel pragmaatilisel lähenemisel jõuame kanoonilise kunsti informatsioonilise para- doksi suhteliselt lihtsa seletuseni.

Teatavasti määratakse pragmaatilistes kontseptsioonides informatsiooni väärt- ust, kasulikkust jne. selle järgi, kuidas sõnum mõjutab ühe või teise infor-atsioon- siooni süsteemi käitumist, saaja teadmisi, teatud ülesannete lahendamist tema poolt.¹⁷ Sõnumi väärtust mõõdetakse negentroopia suurenemisega vastuvõtja süs- teemis.¹⁸ Sõnumi väärtus võib järelikult olla kas positiivne, negatiivne (kui sõnumi vastuvõtu tulemusena suureneb süsteemi ebamäärasus) või nulliline.

Uurigem seda nulli tähelepanelikumalt. Nulliline väärtus võib tekkida sellest, et vastuvõtja on ebakompetentne, s. o. võimetu sõnumit mõistma, sest ta teab liiga vähe. Nulliline väärtus tekib ka siis, kui vastuvõtja teab liiga palju, s. o. teab juba seda, mida talle teatatakse. Viimasel juhul me peaksime lähtuma ole- tusest, et vastuvõtja teadmine on püsiv, muutumatu, kas või selles mõttes, et ta struktuur ei allu entroopiale. Siis — ja ainult siis — ei ole korduvatel stereo- tüüpsel kanoonilistel sõnumitel informatiivset väärtust (neil on nulliline väärt- us). Tegelikult aga allub vastuvõtja struktuur tingimata entroopiale, tema «teadmine» kõigub, kaotab piirjooned, kulub, kaob unustamise tagajärjel või väheneb teiste sõnumite mõjul, näiteks nende mõjul, mis on antud süsteem- ile negatiivse väärtusega. Siis muutubki stereotüüpsete sõnumite väärtus nullist erinevaks: nad vastanduvad entroopia tendentsile, hoiavad struktuuri püsivust teatud (vajalikul) tasemel. E. Schrödingeri kujund-

¹⁵ Ю. Лотман. Каноническое искусство как информационный парадокс. Москва, 1973, lk. 14.

¹⁶ Mario Prodan, Chinese Art. An Introduction. Hutchinson, London, 1958.

¹⁷ Управление, информация, интеллект. Под ред. А. И. Берга, В. В. Бирюкова, Е. С. Геллера, Г. Н. Поварова. Москва, 1976, lk. 227—228.

¹⁸ Sealsamas, lk. 230.

liku väljenduse kohaselt toituvad elavad süsteemid, et vastu seista entroopiaale, negatiivsest entroopiast, s. o. «toituvad korrapärasatusest».¹⁹ Veelgi suuremal määral on see kehtiv sotsiaalse sfääri kohta. Kaanon ongi üks neist korrapärasatustest, mis lubavad ühiskondlike organismide ja kultuuriväärtuste struktuuri säilitada ja hoida ühel tasemel. Nimelt, mitte tõsta, vaid säilitada. Kaanon ei paku igakord uusi kujutlusi maailmast, vaid kaitseb juba kollektiivi teadvuses olevat maailmapilti lagunemise eest, seda pidevalt taastades; kinnistab sotsiaalsete ja kultuuriliste seoste tunnetamist ja teadvustamist, osalust sotsiaalsetes, etnilistes ja kultuurilistes terviklustes jne. Väljakujunenud, valminud kaanon ei ole loova, vaid restaureeriva iseloomuga, see on teine moodus entroopia tendentsi vastu seismiseks ja sedavõrd, kuivõrd ta on efektiivne (mõningates situatsioonides küllaldanegi), omandab kanooniline kunst positiivse informatiivse väärtuse retsiপিendಿಸüsteemi (inimese või kollektiivi) jaoks.

Seetõttu näibki, et kanoonilise kunsti seletamisel pole vaja arvestada isikulist autokommunikatsiooni. Pole ju viimane vastava kommunikatsioonisüsteemi ilmingimatu komponent. Vastupidi, sellelaadsete sotsiokultuuri süsteemide eksisteerimisviis ja eesmärgid nõuavad sõnumite lineaarset liikumist ja kuigi stereotüüpide kujul, siis informatsioonilises mõttes sugugi mitte tühjana.²⁰

Mainigem veel, et kanoonilised kunstilised tekstid ei ole mitte kunagi täielikult stereotüüpsed, vaid võnguvad alati kas vähemal või suuremal määral kaanonist telje ümber. Nii on see isegi range kaanoniga kultuurides (vanaida, vanaegiptuse kunst võiksid siin olla klassikalisteks näideteks), rääkimata keerulisematest, nõrgenenud kaanoniga kultuuridest, kus üldmodelite interpreteerimiseks on jäetud suurem vabadus. Selline variandirohkus on mitmeski suhtes huvitav. Ei ole välistatud, et just see hoiab ära kanooniliste vormide taju desautomatiseerimise.²¹

Meie poolt pakutud kolmanda kunstialase kommunikatsiooni tüpoloogilise skeemi seletus on mõneti pikaks veninud, kuid mõtete edasiseks lakoonilisemaks esitamiseks oli see hädavajalik.

4. Üheks kultuuri põhiantinoomiaks on vastuolu loomingu ja stereotüüpiseerimise vahel. Kultuur moodustub kahest oma loomult dialektiliselt vastandlikust tendentsist: ühelt poolt tendentsist olemasolevate kultuuristandardite, stereotüüpide ületamisele, teiselt poolt stereotüüpide tekkimisele, standardiseerimisele.²² Kuivõrd need kaks teineteisele vastanduvat vastastikku seotud alget ei ole tasakaalus, võib kultuure jagada loominguale orienteerituiks ja konservatiivsusele orienteerituiks. See kehtib ka antud kultuuris areneva kunstilise tegevuse kohta. Eespool esitatud skeemid iseloomustasid säilitamisele orienteerunud kunstialast

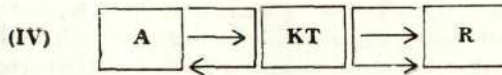
¹⁹ «Vahend, mille abil organism end püsivalt hoiab küllalt kõrgel korrapärasatuse astmel (ka piisavalt madalal entroopia astmel), võrdub tegelikkuses teda ümbritsevast keskkonnast pideva korrapärasatuse ammutamisega.» Э. Шредингер. Что такое жизнь. Москва, 1972, lk. 76.

²⁰ Õeldu ei tähenda, et isikulist autokommunikatsiooni ajaloos teadaolevates kaanonipärastes kultuurides ei teki. Ideaaalskeemis seda lihtsalt ei arvestata, sest see on fakultatiivne.

²¹ Asjaolu, et kunstnik pidi alati juhinduma püsivatest kunstimudelitest, andis talle tõuke kõige peenemate improvisatsioonide otsinguks, milles avalduski kunstniku individuaalsus. Vastavalt sellele õppis ka vaataja neid nüansse tajuma, muutus nende peeneks hindajaks. Е. В. Завадская, Эстетические проблемы живописи старого Китая. Москва, 1975, lk. 271.

²² Э. Маркьян, О генезисе человеческой деятельности и культуры. Jerevan, 1973, lk. 50.

kommunikatsiooni. Järgmine skeem (IV) kirjeldab aga laialdast nähtuste ringi, millele on iseloomulik seadumus muudatusele, uuendusele, loomingule. Lineaarne kommunikatsioon esineb siin erinevates kombinatsioonides autokommunikatsiooni suletud kontuuridega.

Seda tüüpi seosed tekivad juba kollektiivse kommunikatsiooni puhul valemi «MEIE—TEIE» järgi. Lõpliku väljaarenduseni jõuavad nad aga isikustatud teadvuse pinnal. Sellepärast nad püüdlevadki valemi «MINA—SINA» poole, välis- tamata mõistagi ka selliseid kombinatsioone nagu «MINA—TEIE» (kui autor pöörduv isikustatud sõnumiga grupiteadvuse poole) ja «MEIE—SINA». Ka antud juhul hõlmavad «MINA» ja «SINA» kunstniku või retsiipiendi sotsiaalse esinda- tuse või individuaalse eraldatuse kõiki nüansse, samuti nagu «MEIE» ja «TEIE» peegeldasid isiksuse kollektiiviga kokkukuuluvuse määra.

Isiksustatuse printsiip ja loominguline orientatsioon on vastastikku tingitud: kunstnik muutub täielikult autoriks, demiurgiks, mingi kunstimaailma loojaks, s. o. loominguline alge muutub autorsuse fundamentaalseks tunnuseks. See põhjustab autokommunikatsiooni osatähtsuse tohutu kasvu teose kujunemisprotsessis. Ülesehitatavat tervikut ei saa kontrollida mingi auto- rist väljaspool asuva mudeliga, vaid autori seesmise ideega, kavatsusega, mida realiseerimise käigus arendatakse. Võib öelda, et mudel kujuneb välja koos teo- sega kunstniku ja loodava kunstilise eseme suhtlemise spiraalikulises prot- sessis, samuti aga tema poolt loodud teoste järjepidevuses. Taju isiksustatus ja loomingulisus on vastastikusel sõltuvuses. Kunstikoodide arvu suurenemise, jagunemise ja kiire muutumisega tekivad publikul tingimata autori omadest erinevad koodid, ühed ja needsamad kujundid projitseeritakse erinevatele maa- ilmapiltidele. Loomingulise, retsiipiendist endast lähtuva kunstitaju aktiivsus suureneb. E. Delacroix kirjutab oma päevikus: «Ma olen täielikult veendunud, et me alati lisame midagi enda poolt juurde neile aistingule, mis lähtuvad meid esimesel pilgul hämmastama pannud asjadest. [- - -] Et mulle pakuvad ühesug- ust naudingut kõige erinevamad teosed, siis tähendab, et nende mõju allika leian ma ikkagi iseenesest.»²³ Valemile «MINA—SINA» liitub kaks korda valem «MINA—MINA».

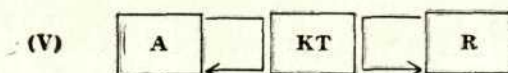
Uue aja suuri kultuuriperioode iseloomustav gnoseoloogiline suunitlus on pee- gelduse leidnud ka kunstis, mis näeb oma ülesannet uute teadmiste saamises ja edasiandmises. Selline pürgimus ei lämmata retseptiivset kaasautorsust, vaid lihtsalt orienteerib seda teatud moel. Autokommunikatsiooni esilekutsuva, isi- kulist kogemust ja loomingulist potentsi aktualiseeriv ja ilmutav kunstiteos aval- dab peaaasjalikult kahesugust mõju. Esimene sõltub otseselt sõnumi semantikast ning on ühtaegu enesepeegelduseks tajutavas teoses ja üheks teose võimalikuks tõlgenduseks. Sellisele tajule oli muu hulgas määratud XIX sajandi kirjandus ja maal. Teist liiki on põhjalikult kirjeldanud J. Lotman. Selle järgi on kunsti- sõnumi kood retsiipiendile asemantiline, sellegipoolest kontuuris «MINA—MINA» liikuvat sõnumit teatud viisil ümberkujundav.²⁴

²³ Мастера искусства об искусстве, т. 4, Москва, 1967, lk. 157.

²⁴ Ю. М. Лотман, О двух моделях коммуникации в системе культуры, lk. 232.

5. See nähtus võimaldab välja pakkuda veel ühe kunstialase kommunikatsiooni äärmusliku tüübi:

Siin on säilinud ainult kaks suletud autokommunikatsiooni kontuuri, mis töötavad vastavalt valemile «MINA—MINA» ja seostuvad kunstiteose kaudu. Kunstiteose sellise funktsioneerimisviisi kõige ilmekamaks näiteks on programmivaba muusika toime. Kõigis uusima aja kunstides on sellise autokommunikatsiooni võimalusi püütud järjekindlalt kasutada. Ilmselt aga võiks näiteid leida ka sootuks varasemast ajast. Otseses mõttes antud juhul informatsiooni ülekannet autorilt retsiipientile ei toimu. Sellepärast võib seda suhtlemistüüpi vaadelda põhimõtteliselt kui fastinatsiooni²⁵ või induktsiooni.

Kunstialase suhtlemise «induktiivsel» tüübil on veel üks tähelepanuvääriv omadus. Kommunikatsiooni lähenemisel ideaalsele skeemile (V) nõrgeneb ja püüab kaduda ta vektoriaalsus, s. o. ta suunitletus punktist «autor» punkti «retsiipient»; funktsioonide jaotumine muutub ebamäärasemaks ja lõppude lõpuks isegi mõtetetuks, autorid ja retsiipientid võivad vabalt oma kohad vahetada. Samasugust tendentsi võib täheldada siis, kui anda vaatajale võimalus muuta ruumilistes kunstides teoste struktuuri või kui vaataja aktiivselt kaasa tõmmata teatrietendusse, *happening*'u-taolistesse aktsioonidesse (*action-art*) ja karnevalidesse. Seejuures pööratakse tugevasti isikustatud kunstiline suhtlemine pahupidi ja muudetakse uueks suhtlemisvormiks põhimõttel «MEIE—MEIE», kuid juba mitte traditsiooniliseks, vaid improvisatoorseks. Kõik saavad kunstnikeks, kõik teevad kunsti või saavad vähemalt selleks võimaluse. Kõik kunstniku poolt tehtu on kunst («kõige raskem on kunstnikul teha midagi, mis ei oleks kunst» — M. Duchamp) ja järelikult kõik võib olla kunst. See skeem on kunstialase kommunikatsiooni põhilistest mudelitest loogiliselt viimane. Edasi tuleksid kas seose katkemised, või — ajaloolises liikumises — eelnevate mudelite uued interpretatsioonid.

Lõpetuseks tahaksin veel kord meelde tuletada, et esitatud mudelitega ei pakuta lugejatele mitte ajaloolist, vaid teoreetilist kunstialase kommunikatsiooni tüpoloogiat, kusjuures kõige «puhtamatel» skeemidel täielikud ajaloolised vasted puuduvad. Sellegipoolest võib nende abil kirjeldada ajaloolist protsessi, ja mis veelgi tähtsam, tänapäeva kunstialase suhtlemise aina keerulisemaid struktuure.

Esitatud skeeme, nagu juba artikli alguses öeldud, saab vaadelda kunstikultuuri üldtüpologia perspektiivis. Igale kirjeldatud tüübile vastab oma mälu vorm (mida ja kuidas kunstikultuur mäletab), oma moodused kunstiprotsessi subjektide taastootmiseks (kunstiharidus, kunstiline ja esteetiline kasvatus), oma kunstiprotsessi varustamise ja reguleerimise vormid, oma kunstialase suhtlemise vormid, oma loominguulise realiseerimise ja kunstiprintsiipide teoreetilise formuleerimise vahekorrad, oma kunstikultuuri kui süsteemi autonoomsuse määr kultuuri megasüsteemis ja oma allsüsteemide autonoomsuse määr kunstikultuuri süsteemis, oma kunstiprotsessi sotsio-kultuurilised determinatsiooni moodused ja mehhanismid...

Selle perspektiivi kangastumise jätame aga lugeja kujutlusvõime hooleks — artikkel tuli niigi pikk.

²⁵ J. Knorozovi termin. Vt. Структурно-типологические исследования. Москва, 1962, lk. 285 ja 291.

Silvia Nagelmaa

LÜROEPILINE MART RAUD AJAS JA ENESES

Mart Raud — sel kuul 75-seks saanud sõnameistri — looming on nii mitmekülgne, et seda annab vaadelda paljudest aspektidest. Võime tema teostes jälgida mitte ainult lüürilist, eepilist või lüroepilist soont, vaid realistliku kõrvale ka romantilist; või siis hoopis humoristlikku, satiirilist, sarkastilist. Ja midagi saaks Mart Rauast rääkida kui kriitikustki. Ent selleks korraks peatagem pilk Mart Raua loomingu lüroepilisel tahul, lüürilise ja eepilise sünteesil kui tema kirjanikutalendi teljel, mis kõiki teisi külgi vastavalt vajadusele ühendab ning organiseerib.

Lüroepilist laadi võib õigusega M. Raua talendi dominandiks nimetada, sest mõlemad komponendid, lüüriline ja eepiline, on eksisteerinud kirjaniku loomingu nii puhtal kujul kui ka sünteesis algusest peale. Eks leia see kinnitust ühelt poolt autori enda sõnadest: «Hakkasin poisikesena lugusid välja mõtlema ja jutustasin neid suurtelegi... See tuli loomuomase vajaduse pärast enda seest.»¹ Või kui aluseks võtta ainult trükitud looming (esimene luuletus ilmus 1919 «Uudismaas»), siis näitab pilk tema 1922. a. bibliograafiale, et sel aastal ilmus nii lüürikat, proosakatsetusi kui ka lüroepikat, nimelt ballaade. Ja kui jätame proosaepika hoopis kõrvale, näeme, et ka luules on kogu ta senise loomingu teel vältel lüürika ja lüroepika enam-vähem kõrvuti. Lüroepika žanridest on M. Rauale kujunenud lähedaseks poem ja ballaad, kuid mitte just žanrid kui sellised, vaid luuletaja kinnitust mööda on žanrivalik sõltunud ikka aineest.²

M. Rauda kui lüroepiku kujunemist ei saa vaadelda lahus tema üldisest luuletajaarengust, ent päriselt see lüürikutega siiski ei kattu: lüroepikas jõuab M. Raud arvestatavale tasemele varem kui lüürikas, täisküpsuse aga saavutab lüürikuna siiski enne. Ta lüroepika võib jagada isegi mitmesse arenguossa (kahekümnendate aastate algus ja teine pool, kolmekümnendad aastad ja sõja-järgne aeg), kuna lüüriline luule poolitub ning jõuab juba kolmekümnendail aastail küpsesse järku. Loomulikult on selline lüürika ja lüroepika eraldamine mõnevõrra vägivaldne ning lõhkuv, ent tarvitseb meil vaid mõlemad kujutised kohakuti asetada, ja me saame ka luuletajaisiksuse kui terviku, mille arengudünaamikas rõhud ainult pisut nihkuvad. Ka on M. Raua värsseepika üldise lüroepilise kontekstiga lähemalt seotud, lüürikas on ta rohkem omaette.

M. Raua lüroepiline looming algab ballaadidega. Esimeseks katseks on ballaad «Taaditapja», mille katke ilmus 1922. aastal «Vaba Maa» lisas «Kirjandus ja Teadus» ning ilmselt jäigi lõpetamata või viimistlemata, sest autor ei ole seda oma esikkogu ballaaditsükklisse võtnud ega hiljem avaldanud. 1922/23. aasta «Uudismaa» kaheksandas numbris ilmus esmatriukina veel ballaad «Verev noorus» ja siis esikkogus «Kangastused» (1924) juba terve tsükkel, kuhu kuuluvad kordustrukina «Verev noorus» (kirjutamisaasta 1922), «Näki tütar» (1922), «Soo-

¹ Intervjuu M. Rauaga Tartu Kirjanike Majas 1973. a. KM KO, HL 98.

² Sealsamas.

lapsed» (1922) ja viimasena «Kanneldai» (1921). Enne lähemat vaatlust peatagem siiski ajajärgu lüroepilisel taustal.

Juba teise aastakümne lõpul ja eriti kahekümnendatel aastatel suureneb lüroepika osa eesti luules tunduvalt ja ühtlasi muutuvad ka tulemused. Kui kahe esimese aastakümne värseepika tipus on vaid kaks nime, K. E. Sööt ja E. Enno, siis kahekümnendail-kolmekümnendail aastail on õige vähe neid luuletajaid, kes poleks lüroepika žanrides kirjutanud ja tähelepanu saavutanud. Märkimisväärsest on meie luulet oma värseepikaga rikastanud J. Kärner, A. Alle, G. Suits, J. Sütiste, J. Barbarus, M. Under, B. Alver, B. Kangro ja V. Ridala. Nähtavasti oli inimeste enese- ja ajatunnetuses seljataha jäänud raskete aastate tõttu midagi muutunud, mis tingis luuletajate nii hulgalise ja kestva pöördumise lüroepika poole, et sel viisil kujutada eluprotsesse ülevaatlikumalt. Võib koguni eraldada kaht suunda: sotsiaalsem (Alle, Barbarus, Kärner) ja üldinimlikum (Ridala, Under).

Lüroepika kvantitatiivne kasv algab õieti V. Ridalaga. Juba 1915. aastal oli temalt ilmunud poeem «Ungru krahv ehk Näckmansgrund», sellele järgnesid «Merineitsit» ja «Saarnak» (mõlemad 1918), kuid üks V. Ridala õnnetusi tema küllaltki flegmaatilise luuletajanatuuri kõrval oli rahvalaulu vormi lohisemakippuva imitatsiooni kangekaelne kasutamine, algul veel koguni liidus Aaviku soovitatud järgsilbi «o»-ga «u» asemel.

Siitsamast näikse märgi üles võtvat ka noor M. Raud. Temagi esimesed ballaadid on sellesamas poolstiliseeritud rahvaluulevormis (sõnakasutus Ridalast siiski tunduvalt ökonoomsem), enam-vähem järjekindlalt kasutatud järgsilbi «o»-ga («Reino pojoke pisoke»), enamasti rahvaluuleainelised, rahvauskumustlike ja eetilisi probleeme käsitlevad, ühtides Ridalaga ka põhisuundumuses. Ent M. Raua elu- ja inimesetunnetuses kumab ajajärgu üldist vaimugi. Kui sajandi alguskümnendite lüroepika tippude K. E. Söödi ja E. Enno ballaadides väljendus kaastunne inimese vastu, usk elu elamisväärsusse, siis M. Raud kujutab 20-ndate aastate algul inimese teemat pärast maailmasõja ja revolutsioonide palanguid seoses vere ja surmaga: kõik neli ballaadi lõpevad traagiliselt. Kõige selgemini ilmutab sõjajärgsetele meeleoludele kaasaelamist ballaad «Kanneldai», kus sõjas käinud laulik ei ole üleelatu tõttu enam võimeline laulma ega mängima; et aga elu ilma Ilota pole enam elu, torkab ta endale mõõga südamesse; kohast, kuhu voolas lauliku veri, tärkavad veripunased lilled.

Kuid nagu on sunnitud kinnitama 1924. a. kirjandusülevaate tegija J. Kärner, ei ole noor poeet «jaksanud traagilisi aineid ümber vormida hingehaaravaks primitiiviks»³ ning et seni on Gustav Suits olnud ainus, «kes on suutnud uut viina valada regivärsi vanasse astjasse»⁴, nii võib ka praegu pidada neid ballaade proovitöödeks, mis koos lüürikaga pakuvad huvi poeedi loominguloo ja elutunnetuse arengu jälgimisel. Ballaadides on poeet küll väljunud isikulisest ringist, ent tal pole veel jõudu olnud valitud ainet mõtestada ja ta on piirdunud jutustamisega.

Edenemist näitab aga 1927. a. ilmunud kogu «Rusemed», mis sisaldab autori määratluse järgi kolm poemi: «Rahuöö ulutumad» (1926), «Rusemed» (1927) ja «Selge õhtu» (1926), viimast võib poemiks nimetada ainult tingimisi. Neis töödes on tunduvalt ballaadilikke jooni; draamatikat, endelisi nähtusi ja meeleolusid, süngust, saatuslikkust, romantilisi kujundusvõtteid. Luuletaja tähelepanu kesk-

³ J. Kärner, «Lehed tuulde» II. Tartu, 1937, lk. 85.

⁴ Sealsamas, lk. 84. Mõeldud on G. Suitsu «Lapse sündi» (1921).

punktiks on inimpsüühika mitmesugused avaldused, eeskätt iha võõra vara järele. Kaudselt sisalduvad siin ka oma aja sotsiaalsed probleemid (kuritegevus, vaesus, rikkus), kuid need jäävad välja arendamata. Kõige poemilikum neist töödest on «Rahuöö ulutumad» oma sümboolse proloogi ja epiloogiga. Mõjukalt on kasutatud kontrastivõtet: ühelt poolt jõuluöö ülev rahu ja pühalikkus, teisalt eluliste viletsus ja kurjus, mis kulmineerub teise omasuguse hävitamises. Sündmuste dramaatilisust rõhutab ka looduspildi dünaamika, kuupaistelise õhtu muutumine kõikematvaks tuisumõlluks. Tunduvalt ebaühtlasemaks on jäänud nimipoeem «Rusemed», kuigi, vastupidi eelmisele, on see just lõpposas väljapeetum. Peidetud varanduse otsimine ei lõpe otsija tavapärase hukkumisega, vaid sootuks teistsuguse puändiga: varanduse asemel leitakse müüriõõnest ahelais luukere. «Selges õhtus» on vana Äti surmaaimuste ja viimsete askelduste traagikat mahendatud looduskirjeldustega:

Selget õhtut roosat, sinist
huimastab ju udu ööks.
Eha vaibund kitsaks vööks.
Aga keset vaikust hilist
kuski nagu kellad lööks.

Heljub häáli unitasa,
ei neid tilgu linnusuu.
Magab luht ja mets ja muu...
Või ehk nõnda kuminaga
riivab tähti kaugeid kuu?

On ootuspärane, et aasta luuleülevaates peab J. Kärner noorurite (Raud, Hiir jt.) töid hinnates märkimisväärseks ainult «Selget õhtut», sest 1927. aasta luuletaseme tõstsid kõrgele niisugused teosed nagu M. Underi «Hääl varjust» ja H. Visnapuu «Maarjamaa laulud» ning pilti mitmekesisistasid V. Ridala ja J. Barbarus. Oma tõetera aga on M. Raua eakaaslase K. Ehrmanni kiitvas arvustuses («Eesti kirjandus» 1927), kui ta täheldab, et «Rusemed» annab «selget tõendust noore kirjaniku arenemisvõimest, osutab, kuidas ta kunstiline väljendus saab reljeefsemaks, lause mõttekamaks ning tuumakamaks, kuidas stiil võidab ilmekust, vaatlused ja tähelepanekud omandavad värvi ning plastilisust». Kahtlemata on see nii, kui võrdleme «Rusemeid» M. Raua senise loominguga, kus ta on üsna sõna kammitsais. «Rusemete» keelevabadus pole küll veel täielik, kuid siiski juba tunnustatav.

Kahekümnendate aastate lüroepika tervikpildis jääb M. Raua eepiline luule tagasihoidlikule kohale. Ajavaimule vastasid rohkem sellised värsteosed, mille autorid aktiivselt sekkusid kas lähimeneviku või oleviku teravatesse probleemidesse ega kartnud väljendada oma suhtumist, olgu see siis kriitiline ja ründav (Alle, Sütiste, Barbarus) või pettunud, loodusest lohutust otsiv (J. Kärner). Ainuüksi M. Under suutis lüroepikas oma ballaadidega kõrgele tasemele viia ka üldinimliku liini («Õnnevarjutus», 1929). Ent kõrvuti väärtloominguga ilmus tunnustatud autoritelgi (V. Ridala, H. Adamson, H. Visnapuu) üsna madalatasemelist lüroepikat, mille taustal näib algaja tuumakam ja lootustandvam.

Kolmekümnendad aastad on eesti värseeepikas põhiliselt Alveri ja Sütiste aastad. Kummaltki ilmus kuus poemi, Alveril ka mõned ballaadid. Häid ballaade kirjutasid veel K. Merilaas, B. Kangro jt., kuid valitsevaks žanriks kujunes siiski poem, mis on kunstiküps, väljendab lepitamatust väikekodanliku mentaliteediga,

SILVIA NAGELMAA

tõstab esile vaimseid väärtusi (Alver), arutleb, pakub poeetilisi kirjeldusi, portreevisandeid, mälestuspilte ja ütleb märglevas vormis mõnegi tõe ajajärgu ning olude pihta (Sütiste).

Mart Raud, kes kümnendi keskpaigaks jõuab märkimisväärsele tasemele lüürikas (H. Visnapuu 1935. aasta luuleülevaate tegijana nimetas tema «Kauget ringi» aasta nelja parema kogu hulgas ja ka jooksev arvustus oli kiitev), on selleks korraks lüroepilistest žanridest peaaegu loobunud. «Kauges ringis» on ainult kaks ballaadi: «Romantiku ballaad» (esmatrükk «Loomingus» 1930, nr. 5) ja «Verevaras» («Loomingus» 1931, nr. 10). Meisterlikkusele ei saa neid enam võrrelda esikkogu katsetega. Keel on moderniseerunud, väga ilmekas ja musikaalne; «Romantiku ballaad» on ka reaalistlikult kaasaegne. Probleemi — romantilise hinge igavene vastuolu ümbritsevaga — lahendus saab samuti alguse kaasaegsest elutunnetusest: protest osutub jõuetuks ning lõpeb kohandumisega (põhimõtteliselt samasugune lahendus on ka B. Alveri poemil «Lugu valgest varesest», 1931). Ballaad «Verevaras» näib olevat impulsse saanud Underi värss-eepikast.

Nende kolmekümnendate aastate algul kirjutatud ballaadidega lõpeb nii klassikalise romantilise ballaadi harrastus kui ka tasemelt nii mitmesse järku jagunev romantiline periood M. Raua lüroepikas. Seda kümnend aastat kestnud loomistegu iseloomustavad valdavalt rahvapärimuslikud süžeed, algul keeleliste vahendite pillav, koguni ülepakutud kasutamine, ainekuse peituvate võimaluste mitteküllaldane realiseerimine. Luuletaja areneb aga silmanähtavalt, valitseb lõpuks ka ainet ja keelt, kuid kahjuks just siinkohal katkeb M. Raua värss-eepika tükiks ajaks. Siitpeale leiab tema eepikuseon rakendust proosas ja alles järgmisel kümnendivahetusel ilmub eepilisi jooni taas ka ta lüürikasse, näit.: «Mõtles Johannes» («Varamu» 1939, nr. 10), «Mereleminejad» («Varamu» 1940, nr. 2), «Õnnenägija» («Varamu» 1940, nr. 4). Ballaadžanri juurde tuleb Raud alles sõja-päevil, kuid nüüd juba täiesti uue ainekuse ja laadiga.

Lüroepika üldist arengut mõjustasid ajaloo murrangulised sündmused teataval määral aktiveerivalt: süvenes kolmekümnendate aastate lõpupoolel alanud realistlik ainekäsitlus, mida jätkasid Sütiste oma poeemiliku värss-montaažiga «Maakera pöördub itta» (1940) ja poeemikatendiga «Tartu ja Tallinn» (1941) ning Alver poemidega «Raudsed roopad» ja «Leib» (mõlemad 1942). 1943. aastal ilmuvad Jüriöö 600-ndaks aastapäevaks nõukogude tagalas Barbaruselt ja Kärnerilt sellekohased lühipoemid. Eriti aga intensiivistus lüroepika kirjutamine sõjajärgsetel aastatel.

Ka M. Raua lüroepiline looming sai nüüd uue hoo ja suurema ulatuse, kuigi põhiliselt jäi lüürika. Juba 1943. aastal Moskvas ilmunud koguteos «Sõjasarv» II sisaldab pärast tosin aastat kestnud vaheaega ballaadi «Orest Aul» (kordustrükk samal aastal kogus «Sõjasõna»). See ilmselt esimene katse kirjutada heroilis-realistlikku ballaadi ei ole küll kunstiliselt M. Raua senise loomingu tasemel (hilisemateks trükkideks on autor seda tunduvalt töödelnud), kuid alustab siiski uut järku ta lüroepikas. «Orest Aulile» järgnevad varsti teisedki sõjaainelised kangelasballaadid, nagu «Rein Tarvas» ja «Partisan Tammemets» (mõlemad «Sõjasarv» V, 1944), samuti «Ema» («Looming» 1945, nr. 1), «Nikolai Kolomiets» (1946) ja «Muusika» (1941—1961). «Luuleraamatus» (1963) on autor ballaadisarja paigutanud ka 1951. aastal kirjutatud lühipoemi «Andrus Johani», kuid ballaadidega seob seda üksnes temaatiline lähedus.

Kõik need luuleteosed on karmi sõjaaega kujutavad poeetilised dokumendid ning esitavad tugevaid karaktereid nii rinde-, partisanivõitluse kui ka tagala-miljööst. Siin on saarlane Orest Aul, kes sõjainvaliidina ei kaota tulevikupers-

pektiivi; partisan Tammemets, kes omasid päästes laseb end koos teda kinni võtma tulnud vaenlastega õhku; ukrainlane Nikolai Kolomiets, kes langeb lahingus Eestimaal, ja teised. Poeedil on õnnestunud tabada oma aja võitluste pinget ja meeolusid ning hilisemal viimistlemisel vähendada üleaurust pateetikat, mistõttu pääseb paremini esile tolle konkreetse ajajärgu hingus.

Võrreldes neid töid M. Raua sõjaeelse lüroepikaga, näeme, et varasem artistlikult pillav sõnakasutus on asendunud üldiselt napi, peaaegu kõnekeelse lihtsusega, säilitades sealjuures ometi raualiku musikaalsuse. Kõige žanripuhtamad on ballaadid «Rein Tarvas» ja «Partisan Tammemets», milles ballaadile vajalik draamaatilise pingestatus saavutatakse kontsentreeritud sündmustiku, heroilise karakteri ja autori isikliku elamuse koostoimes. Nende kolme põhikomponendi tasakaal peaks iseloomustama žanri puhast ballaadi, kuid selleni pole mitte alati jõutud. M. Raua teistes ballaadides kahandab pinget kas lüürilise või eepilise elemendi tunduv ülekaal. Ent küllap tuleneb see asjaolu osalt lüüriku ja eepiku spontaanselt liidust luuletajas, liidust, mis ei küsi žanripiiridest, ning sellega seostuvast loomelaadist, mida kirjanik ka ise on mõõnnud: «Minu loomu, laadi ja võimete juures ei tuleks midagi välja, kui ma teoreetiliselt radu mööda millegi kallale läheksin.»⁵ Vaatamata mõnedele žanrihälvetele moodustavad M. Raua sõjateemalised ballaadid kaaluka osa tema tolleaegsest loomingust. Hiljem ei ole M. Raud enam nii silmapaistvalt selle žanriga tegelnud, küll aga haarab teda neljakümnendate aastate teisel poolel mõneks ajaks värseeepika ulatuslikum žanr — poeem.

Sõjajärgse kirjanduspildi žanrilises koes, mil luulesse hakkab tungima üha enam deklaratiivsust, saavutab poeem ligi kümnekonnaks aastaks küllaltki suure kõlajõu. Ühiskonna elus ja inimeste teadvuses toimuvad muutused nõudsid laiahaardelisemat ja vahest ka konkreetsemat kujutamist, kui võimaldas lüürika, mis tol ajal kannatas temaatilise kitsuse all. Peale selle oli kunstiliselt kandev proosa visa jalgu alla saama, mistõttu värseeepika, eriti poeem, hakkas objektiivselt võttes sellegi aset täitma. Silmapaistvaid poeeme kirjutasid neil aastail J. Smuul, D. Vaarandi ja M. Raud. Enim paelusid luuletajaid sõjajärgne ülesehitustöö ja inimese, eeskätt talupoja teadvuse kujunemine, aga ka mineviku ja revolutsioonilise võitluse poeetiline kujutamine.

Ajavahemikus 1946—1953 kirjutas M. Raud viis poemi: «Kaks Astjat» (1946), «Maa kasvab» (1948), «Kalinin» (1949), «Andrus Johani» (1951) ja «Silmatera» (1952). Hiljem on ta lüroepikasse põiganud ainult 1965. aastal, mil lõi poemi «Musta mere ääres». Poeemi sugemeid on ka samal aastal kirjutatud «Luigelool»

Mart Raua sõjajärgsetest poemidest on tänase pilguga vaadatuna parim valmipoem «Kaks Astjat». See on huvitava kompositsiooniga värsteos, milles valmlik kahe astja lugu ja moraal on pealmiseks kihiks, raamiks; sisuks ja aluspõhjaks aga kahe erineva sotsiaalse keskkonna kujutus. Ühelt poolt asjade sümbolne, teiselt poolt inimeste tegelik maailm oma vastuolulisuses. Kuigi nende vahel on ühendusniite ja paralleele, ei ole autor tahtnud neid segamini ajada, veel vähem samastada, nagu tegi üks osa kaasaegsest kriitikast. Tagantjärele vaadates tunduvad tolleaegsed väitlemised naeruväärsetena, kuid fakt on, et «Kaks Astjat» sai poeedi edasisele loomingule mitmeski suhtes pärssivaks. Ometi oli algsituatsioon kõigiti soodne. Oktoobri lõpul teadustas «Sirp ja Vasar» M. Raua uue luulekogu ilmumist ning tõstis tutvustuses esile just nimipoemi «Kaht Astjat», nimetades seda kunstiliselt sügavaks teoseks. Detsembri keskel ilmus samas

⁵ Intervjuu M. Rauaga Tartu Kirjanike Majas 1973. a.

lehes P. Viidingu väga kunstitudliku sulega kirjutatud arvustus, milles nähakse teose žanrilist uudsust ning sisulist rikkust. Arvustaja on osa saanud poeemis kujutatud võidusuve meeleoludest, poeedi rõõmust sünnimaale tagasipöördumise üle ning õigesti näinud teose põhiteemana Leningradi erinevatel aegadel. P. Viiding lõpetab oma poemikäsitluse sõnadega: «See valmpoeem on suur saavutus nii ta nõukogulikult aktuaalse sisu kui ka kujundusliku meisterlikkuse poolest.»⁶

Sama aasta 29. detsembri «Rahva Hääles» ilmub siiski luulekogu ja poeemi vulgariseeriv arvustus, milles aetakse segamini valmi ja poeemi tasand, lihtsustatakse nendevahelised keerukad seosed. Lihtsustavaid-moonutavaid arvamusi tuli edaspidigi.

Ometigi on «Kaks Astjat» jäänud eesti kirjanduses tänaseni ainsaks pikemaks luuleteoseks, milles on kujutatud kangelaslinna Leningradi elu rasketel sõjapäevadel. Kuigi autori vaateväljas on põhiliselt vaid ühe perekonna eluring, ulatub selle kaudu blokaadiaja karm hingus lugejani täiesti. Vaatamata sellele, et poeemis pole otseselt kujutatud võitlusepisoodi (mida omaaegne kriitika luuletajale vägagi pahaks pani), jääb kõlama võiduveendumus. Sügavalt inimlikud on värssid, mis kujutavad vabanemisrõõmu ning esimesi samme sõja jälgedele kaotamisel. Täielikult puudub deklaratiivsus ning see teeb luuletaja sõna veenvaks ja kunstiliselt nauditavaks. Mis puutub allegooriasse, siis — kuigi autor laseb kallil hiina vaasil ja praktilisel savipotil esitada erinevaid suhtumisi sotsiaalsesse nähtustesse ja tõmbab paralleele inimeste maailmaga — on ometi ilmne spekulatsioon pidada kumbagi ühe või teise sotsiaalse klassi esindajaks ning nende kaudu autori hoiakut konstrueerida. Siiski võiks autorile ette heita, et ta kunsti ja elu keerukaid suhteid mõnevõrra lihtsustab, lõpetades poeemi peaaegu et moraaliga: ilu ei kõlba patta panna. Parandatud variandis («Luuleraamat», 1963) see moraal kaob, sest kirjanik on püüdnud kriitika peamist etteheidet pareerides endisest veelgi selgemini rõhutada oma erinevat suhtumist asjadesse ja inimestesse:

Antiikseid asju õrnakesi, nõrku
kui endisaja mälestusi hoida
ja kaitsa sõjaaegade ohus
on meie väärikas ja õige kohus.
Kuid oma kalli leivaga ei toida
me inimesi, kellel rüppes käed
ja hüljüljähivad, kasvata võimeid.

Üldiselt on hilisemad parandused stiililised ning poemile kasuks tulnud, kuid ühes kohas on ka n.-õ. üleparandamine juhtunud. Nimelt Piimanõu vastuses Vaasile, kui see palub teda perenaisele soovitada vaas ära osta. Algtekst:

«Ma kahjuks kahtlen selles,» vastas Pott,
«sest tean, et targu peetakse meil maja,
ja kokkuhoidlik on me rahakott.
Nüüd meil on palju tarvilikku vaja,
ja iluastjad — olgu pärastpoole...»

⁶ P. Viiding, Mart Raua «Kaks astjat». «Sirp ja Vasar» 14. XII 1946, nr. 50.

Tunduvalt õõnsamalt ja hilisema aja vaimus kõlab parandatud variant:

«Ei tasuks vaeva,» vastas Piimanõu,
«sest tean, et targu peetakse meil maja,
ja kuigi hind ei oleks üle jõu —
te ohetes on möödunud aja kaja,
kuid meil käib mõte aina homse poole.»

Ja ikkagi on see poeem kunstiteos, mis on nauditav veel praegu, aastakümneteги takka. Keelelt nõrke ja sisult rikas, sisaldab ta ühtlasi toda sädet, mis annab teosele kestvust ajahoovustes.

Sedasama ei saa aga öelda kahe järgmise poemi kohta. Nii «Maa kasvab» (1948) kui ka «Kalinin» (1949) illustreerivad neljakümendate aastate lõpu, viiekümendate alguse arusaamasid: kirjandus nägi tegelikkuse asemel meelsamini soovunelmaid ning kippus unustama kunsti spetsiifikat.

Poemi «Maa kasvab» on küll aina kiidetud, algul sellepärast, et see vastas aja nõuetele, hiljem juba inertsitõttu. Tegemist on aga üsnagi skemaatilise tööga, milles kõik vajalikud komponendid on kohal ning sündmused kulgevad enam-vähem sujuvalt ettenähtud lõpuni nagu kümnetes teistes kolhooside rajamist käsitlevates teostes. Ka hiljem kirjutatud epiloo lisab vähe. Märkimist vääriks siiski kahe noore mitte päris tavaline armastuslugu ja värvikad looduspildid. Kumbki teema oli tollases lüürilises luules põlu all ja seda enam tuleb hinnata luuletajaid, kes siiski leidsid võimaluse neid «mittevajalikke» asju käsitleda.

Kui lühipoem «Kalinin» on jäänud deklaratiivseks, siis järgmises, nimelt «Andrus Johanis» (1951) on jälle tunda rohkem poeetilist elujõudu. Poemi aluseks on motiivid reaalse isiku saatusest, ent peategelane kujuneb kogu oma elulisuse kõrval ka inimliku meelegindluse ja ideetruuduse üldistuseks. On hea, et autor pole lasknud end kunagisest kriitikast segadusse viia, vaid on usaldanud oma kunstnikuintuitsiooni. Seetõttu on poemis säilinud eluline hingus, mis ei nõua oma olemasoluks kaugeltki kõigi üksikasjade esiletoomist, ning nii saab tänanegi lugeja osa ühe inimese kujunemisest ja usub tema enesekujäämist raske hetkel. Kunstilist kandvust lisavad ilmekad miljöökirjeldused, nagu agulipilt poemi alguses, samuti lahinguöö enne Tartu langemist jmt. On tunda, et need põhinevad isiklikel läbielamistel ja tähelepanekutel, mitte niivõrd mõttekujutusel (küsitavaks jääb siiski läbinisti eitav suhtumine «Pallasesse») nagu järgmine poem «Silmatera» (1952).

Õieti on «Silmatera» küll pigem värssjutustus, milles esitatakse trükitöölise Kaarupi lugu. Siin on piiratudki sündmuste ja faktide edasiandmisega, milles poeet ise osaline pole ega väljenda mainimisväärselt ka oma elamusi. Süžee kõik iseenesest pole päris tavaline, küll aga on miljöö ja tööliisklassi võitluse kujutuses palju trafaretset, mis vähendab teose kunstilist mõju. Eriti oli kirjutamisaja kammitsais loo esimene variant.

Loomingusühholoogia seisukohast oleks huvitav seda perioodi (1946—1953) ligemalt ja põhjalikumalt jälgida, kuigi juba pealispinnalt saab nähtavaks kirjandusväliste tegurite ja vulgariseeriva kriitika tõkestav mõju loovisiksusele. M. Rauagi loomingujoon on sel ajal laineline ja visklev mitte ainult värssseepikas, vaid ka lüürikas. Seal, kus luuletaja usaldas oma esteetilist tunnet, on tulemused kujunenud kestvamaks nendest töödest, mis alistati pealesunnitult skeemile ja ebakunstilise otseütlemise nõudele. Vahet on tunda isegi keeles, mis ajuti kaotab M. Rauale omased kvaliteedijooned.

SILVIA NAGELMAA

Möödub üle tosina aasta, enne kui M. Raud jälle ulatuslikumas värsivor-
mis avaldub. Alles 1965. aastaga on dateeritud järgmine, eelviimane poeem
«Musta mere ääres». Kümnendivahetusel meie luulemaastikust läbipuhu-
nud värskendavad tuuled on jõudu lisavalt mõjunud ka M. Rauale. Poeem
«Musta mere ääres» kannab selgelt kuuekümnendate aastate luuleuuenemise
märke. See on vabavärsiline, assotsiatiivne, sugulaspoem J. Krossi paar aastat
varem ilmunud «Maailma avastamisele». Minategelase poeetilises kahekõnes
merega tõstatatakse inimestele olulisi probleeme, nagu tõe otsimine elus ja ene-
ses, tõdede suhtelisus, ajapildi muutuvus ning arengudialektika jne. Luuletaja
keel särab üle pika aja jälle kogu oma rikkuses, on plastiline ja musikaalne,
näit.:

Hüvasti ütleva tulin, ruttasin randa
kätt sulle andma sõrmede sulinal,
kivide kõlinal kandade all.
Täna sind! Täna ma lähen.

Samuti avaldub siin teisigi M. Raua poeesiale omaseid kvaliteete (eeskätt huu-
mor), millest vahepeal jäi vajaka.

Määrata täpselt lüürilise ja eepilise suhet M. Raua luules on üsna raske, sest
mõlemad on temas keerukates seostes. Lüürniku ja eepiku koostegevus ei väl-
jendu mitte ainult ta lüroepilistes teostes, vaid küllaltki suur osa M. Raua lüü-
rikast sisaldab eepilisi elemente («Aednik», «Veoteel», «Aaspalu Andres» jt.).
«Musta mere ääres» seevastu on läbini lüüriline poeem, «Selge õhtu» lüüriliste
elementide ülekaaluga. Ilmselt pole aga vahetegemisel erilist tähtsust, sest olu-
line on ju ikkagi tulemus üldises plaanis. Seejuures paistab siiski silma, et lüü-
riline ja eepiline külg poeedis püüavad püsida teatud tasakaalus. Nii on tema
luuleperioodidel tunda tasakaalu otsimist värsseepikas, proosaperioodidel aga taas
sidemeid luulega. Näiteks on romaani «Turg» peategelane luuletaja ning teoses
on oma osa ka luulenäidetel, analoogiliste elementidega on näidend «Suveöö
ilmsi» jne. Küllap on Raua puhul täiesti loomulik, et temal aine määrab žanri,
aga murrab ka žanrist läbi, kui vajadus tekib. Vaieldamatult on lüroepikal
M. Raua loomingu kogupildis oluline koht.

Kogu eesti värsseepika struktuuris see osakaal mõnevõrra muutub. Kaheküm-
nendate aastate lüroepilises kontekstis M. Raud niisuguste autorite nagu
G. Suitsu, J. Kärneri, J. Barbaruse, M. Underi jt. kõrval oma katsete arvukusele
vaatamata veel silmapaistvalt kaasa rääkima ei küüni. Kolmekümnendate aas-
tate alguse paar näidet osutavad luuletaja suutlikkuse kiiret kasvu ning vii-
tavad ka konkurentsivõime tekkimisele tolle kümnendi lüroepika paremikuga.
Ilmselt aga ei sattunud autor niisugustele ainetele, mis teda lüroepiliselt oleksid
mõjutanud, ning nii tulevadki M. Raua kaalukamad saavutused sel alal alles
pärast sõda.

Sõjajärgsel ajal on M. Raud J. Smuuli ja D. Vaarandi kõrval värsseepika
silmapaistvamaid viljelejaid. Tema lüroepika märkimisväärsed küljed on esma-
joones tugev sotsiaalne suunitlus, mida varasemas vaid kaude ning tagapõhjane
aimata oli, paremates teostes sisendusjõuline ainekäsitus, ladus ning värvikas
värss; jätkub Rauale iseloomulik kaetud huumor. Need kvaliteedid ei lase mõn-
dagi aeguda.

Toomas Liiv

KUI LÜHIKENE VÕIB ÜKS ROMAAN OLLA?

Pärt Liasele

Vaieldamatult on umbes viimase viieteistkümne aasta eesti proosa ühed huvitavamad teosed nn. lühiromaanid. Puhtaimal kujul on neid kirjutanud E. Vetemaa, M. Unt ja J. Kross. Kas aga tekkis eesti proosas 1960-ndate aastate keskel ikka uus žanr?

Kui päris aus olla, siis on nn. lühiromaan tavaliselt harilik jutustus, mõnikord harva ka novell. Ja žanrina või žanrinimetusena ei ole teda sugugi vaja. Kui just ei taheta üsna lihtsaid asju meelega keeruliseks ajada.

Eestikeelse kirjandusliku mõtte ajaloos on juba aastal 1882 «Oleviku Lisas», tõenäoliselt A. Grenzsteini sule läbi, selgesti piiritletud kaks proosažanri: romaan ja novell. Paarkümmend aastat hiljem hakati nende teoste jaoks, mis kippusid jääma kahe nimetatud žanri vahepeale, kasutama üsna ebamäärast mõistet «pikem novell». Sama võimalikku moodustist «lühem romaan» aga millegipärast ei kasutatud. Lisagem, et «romaan» oli käesoleva sajandi esikümnendite arvustustes ja kirjandusloolistes vaatlustes üpris rareetne tiitel, — E. Vilde «Prohvet Maltsvet» tunnistati küll romaaniks, aga «Külmale maale» jäi enamasti ainult novelliks. Sajandi kolmandal kümnendil aga nihkus «Külmale maalegi» kindlalt romaanide hulka ja on sinna jäänud tänaseni. 1930. aastatel võitis eesti kirjandusteaduslike mõistete hulgas kindla koha «jutustus» oma tänapäevases tähenduses. Märkimaks jutustava proosa kõige olulisemaid žanre on kolmiklügendus «novell — jutustus — romaan» kasutusel praegugi. Ja on osutunud piisavalt paindlikuks, vähemalt eesti kirjandusloo raamides. Ent ilmne on seegi, et mõistel «romaan» on eesti kirjandusteadusliku mõtte kulgemisloos olnud ekspansiivseid kalduvusi. Ja sellega on käesoleva kirjutise konservatiivne ning koomiline tagamõte — ikkagi tagasi sajandialgusesse! — küll järgitult paljastatud.

Sest kas pole siis ka M. Waltari, M. Duras, F. Sagan jpt. kirjutanud nn. lühiromaane, mis eesti keeleski saadaval? Minu meelest on ka nende puhul tegemist tavaliste jutustuste ja novellidega.

Nn. lühiromaan kui žanri võib kenasti põhjendada, seda küll. Näi-

MÕTTEID JA MÄRKMEID

teks väites, et nn. lühiromaanis olevat, vaatamata mahulisele nappusele, tegemist täiesti romaanipärase elukujutusliku haardega. Kuid just sellega ei tahaks nõustuda. Sest elukujutuse sügavus on liialt subjektiivne mõiste ja sõltub liiga tugevasti hindaja enda arusaamadest ning sümpaatiatest. Tõu elukujutuse sügavus tundub täpsemalt sõltuvat eelkõige teoses ilmnevast üldisest elutundest. Kas aga on õige moodsamat ja tänapäevasemat elutunnet alati pidada varasemast sügavamaks? Kas on Juhan Liivi «Vari» ikka tõepoolest väiksema elukujutuse haardeastmega kui M. Undi «Mõrv hotellis»? Muidugi on nende teostusviis ja -tase tugevasti lahknevad. Kuid kas nad kuuluvad sellepärast kohe eri žanridesse? Ja kas on võimalik saavutada elukujutuses nõisugust haarde sügavust, et see annaks nn. lühiromaanil ühelainsal leheküljel? Või siis kümnel?

Pole mõtet siduda teoste žanrikuuluvust tehniliste ja tasemeliste momentidega. Kõige määravamalt reguleerib seda ikkagi mahuline külg. Romaanil teeb romaaniks kõigepealt romaanilik maht, mitte kajastatav elutunne või teostuslikud ja tasemelised nüansid. Teose maht annab need arenduslikud võimalused, millest tulenevad teised tunnused.

Eestikeelne «lühiromaan» on tuletusviisilt sarnane «lühijutuga». Mõlema päritolukeeleks on inglise keel. «Lühijutu» otsesemaks vahendajaks võib küll olla ka saksa «Kurzgeschichte», mis aga omakorda tuletub inglise keelest. Ent «short story» ja «short novel» pole ingliskeelses kasutuses sugugi samaväärsed. Esimene on kaunis rangelt määratletud mõiste, vastab meie «novellile» ja on fikseeritud igas teatmeteoses. «Short novel» seevastu on ebamäärane moodustis, mida kasutatakse juhuslikult (ning sugugi mitte ainult 20. sajandi kirjanduse puhul) ja mida teatmeteosed praegu iseseisvana ei fikseeri.

Eelnenud jutul on ka praktilisem külg. See seostub käimasoleva romaanivõistlusega. Asi on selles, et siis, kui too romaanivõistlus välja kuulutati, naksatas minuski midagi ja ma sosistasin: «Kui õige prooviks!» Siis võis muidugi lähedalt plaanitseda nii 500-leheküljelist romaani. Ent nüüd, nende ridade kirjutamise ajal, on romaanivõistluse tähtjani jäänud kolm kuud. Ja võistlusromaanist pole mul veel lausetki paberil. 500-leheküljelist ma kolme kuuga tõenäoliselt ei jõua kirjutada. Aga 50-leheküljelist? Kui ainult saaks kätte vajalikult romaanipärase elukujutusliku haarde! See peaks lihtne olema, sest pole ta teistelgi üle jõu käinud. Ja kui ma romaanivõistluse tähtjaks valmis ei jõua, siis — ehk tuleb järgmisel aastal novellivõistlus. Sinna peaks ta ikka sobima.

Loodetavasti ei varjuta see följetonistlikult banaalsetes toonides lõpppeamist: kui lühikene ikka võib üks romaan olla?

RATSIONAALNE KROONIKA

Väino Ilus: «Kinsli peremehed».
«Eesti Raamat», Tallinn, 1978. 288 lk.

Üht seika on arvustajad Väino Ilusa teostest kõneldes ikka toonitanud: autor tunneb oma ainevalda laitmatult, selle esitamisel püüab ta olla võimalikult asjalik, ka üksikasjalik. V. Ilusa loomingu silmahakkavamaid tunnusoone on kindel eesmärgiseade, sotsiaalse suunitluse selgus, probleemide käsitlemise sirgjoonelisus. Publiitsitlik lõng liitub sellisesse kangasse otsekui enesestmõistetavalt. See V. Ilusale *par excellence* laadipäraseks tunnistatu või tunnustatu on meie koduselt tasa ja targu toimivas kriitikas üsna üksmeelselt kinnistunud. Poleemika- kirgi õhutamata, seda-teist üle või ümber ütlema ahvatlemata. Kõik on möödunud ilma «suuremate tülide ja reumata» — kui meenutada ühe Haralamehe kena ütlust, mille M. Traat on üles tähendanud.

Romaanil «Kinsli peremehed» on nii maaelu käsitleva probleemistiku kui ka tegevusaja kandist vaadatuna ühtelangevusi kümmekond aastat tagasi ilmunud «Tuulekülvidega». Viimasest jäi uudsenä meelde dokumentaalse ainese kasutamine. Tookordne arvustus viitas kompositsioonilisele kirevusele ja kõrvalliinide rohkusele. Ometi lisas just dokumentaalne materjal romaanile värvikust nii emotsionaalses kui ka stiililises mõttes ning suurendas teose külgetõmbavust. «Kinsli peremehed» on «Tuulekülvidega» võrreldes materjali ja käsitlusviisi poolest

tihedam ning keskendatum — ka üksluisem.

Kinsli talu kroonika algab 1933. ja lõpeb 1946. aastal, tagasivaateliselt on põigatud varasemassegi. Kolmeteistkümne aasta jooksul vaheldub talus viis peremeest, kuuendast — Märt Marksonist — on juttu meenutamisi, talu seitsmendat valdajat on mainitud romaani viimasel leheküljel. Vaadeldud ajalõiku mahtuvad ühiskondlikud muutused kerkivad vaatevälja konkreetse ühenduses Kinsli taluga, sündmuste sügavamaid seoseid ja põhjusi avaramas plaanis ei käsitleta. Autor on usaldanud lugeja eelteadmisi aja järgu põhisituatsioonidest ning piirdunud ajamärkide lakoonilise paikapnemisega. Need on kujukad ja kõnekad nagu V. Ilusal enamasti, seda just autori ja tema põlvkonna vaatepunktist. Võimalik siiski, et neil, kel isiklikud kogemused sellest ajast puuduvad, jäävad olukordade põhjuslikud seosed või tegelaste mõned käitumusmotiivid ebapiisavalt avatuks.

«Kinsli peremeeste» karkassiks on erinevate ellu- (töösse-, maasse-) suhtumiste vastandamine, sellel rajanev teose edasine ülesehitus keskendub probleemi näitlikustamisele. Et juriidiline omandiõigus ja peremehe seisus ei tee kellestki peremeest selle mõiste tõelises tähenduses, seda V. Ilus oma vastses romaanis analüüsibki. Vastaspooleks Kinsli põline sulane, pops ja pooleteramees Toomas Juurikas, töömurdja ja -armastaja, moraalselt Kinsli ainus tõeline peremees.

Kinsli peremeestel puudub peamine — armastus maa vastu, talu faktiline saatusekäik sõltub nimelt sellest, sest siit saavad alguse kõik muudki eetilised ja sotsiaalsed liinid ning tegevusajendid. Muidugi ei saa oluliste kaasteguritena arvestamata jätta ka konkreetset aega ja ühiskondlik-poliitilisi olusid karakterite käitumisloogika kujundajatena. Niisiis on probleem eetilis-olustikuline, aktsendiga sõnapaari esimesel komponendil. (Mats Traadi «Aurukatla»-romaan on ajalisel «Kinsli peremeestega» suures jaos ühtelangev, välismõjurid needsamad, suhtumine maasse ja tõesse, peremeementaliteeti on kummagi teose autorid disponeerinud ristipidiselt.) Ühtviisi võimalikud, ajalooliselt õiged on mõistagi mõlemad lähenemisrakursid, teesi seisukohalt pole midagi avastuslikku ei ühes ega teises.

V. Ilus ei kasuta oma teostes ulatuslikumaid filosoofilisi arutlusi, sisemoloogide või lüürilisi kõrvalepõikeid. Autoritekst on napp ja asjalik, vahest liigagi ratsionaalne. See, mida ta teosega ütelda ja toonitada tahab, jääbki põhiliselt tegelaste kanda, kusjuures karakteri sõltuvus tema sotsiaalsest seisundist on V. Ilusa inimesekontseptsioonis valdavalt esikohal. Autorihinnangud on kindlad, selged ja läbimõeldud, enamasti piirdub Ilus selle või teise tegelase peamise käitumisliini fikseerimisega. Siit johtuvalt kaldub kirjaniku huvi kes-on-kes küsimusele esmajoonel. Järeldused on aimatavad. Ja seda paraku selgi määral, et teose pingestatus kannatab.

Kinsli peremeeste kirjust reast sureb Harri Markson küll õnnetuse tõttu, ent ta positsioon talu peremehena on lugejale ennegi selge. (Üle jõu käivate ettevõtmistega on ta viinud talu laostumise äärel.) Järgmine, härra Kirss, on tüübilt üks värvikamaid — karikatuursuse mõttes. (Ta peremehepositsioon läheneb nullile.) Pärast sõda Kinsli peremeheks hakanud Toomas

Juurika poeg Jaan astub selle sammu konjunktuursetel kaalutlustel, tõsist huvi talutöö vastu pole tal kunagi olnud. Tema järglase, demobiliseeritud leitnant Saia on autor esitanud üsna kerglase mehena, sõjajärgse küla klassivõitluse käigus viib printsipiibitus ta etteaimatava hukkumiseni bandiitide käe läbi. Kahju ainult, et psühholoogiline argumentatsioon seesuguste valmistõdede kõlamajäämisele kuigivõrd kaasa ei aita. Tõsieluseikade illustreerimiseks toimivad romaanile mõned kõrvaltegelasedki: soss-sepast taluomanik Salumägi, kelle peamiseks hasardiiks on keelekandmine ja pealekaebamine, «punaselt» meelestatud peremees, kelle omakaitsele arreteerivad, sulane Felix, kes erilise mõnuga teeb kõige mustemat koostööd fašistidega, juhmit ortodoksne valla naisaktivist sm. Ermelt. Nad kõik mahuvad lahtrisse «nii nagu elus», iseküsimus, kas nende olemasolu kõnealus romaanis ka kunstiliselt alati ja igas suhtes on põhjendatud.

Selliseid kaksipidi küsimusi kerkib veelgi seoses Kinsli ühe kesksema peremehe Voldemar Posuliga. Tema on seda masti mees, kes suhtub tõesse ja maasse täie tõsidusega, mille kohta saame romaanist korduvaid kinnitusi, muu hulgas ka Toomas Juurika autoriteetse suu kaudu. Voldemar Posuli edasine draamaatiline elukäik avaneb aga aina välispidiselt. Ta rettumine 1941. a. sõjasuve algul on väljasaatmiskartust arvestades usutav, edasine aga mitte päriselt. Esinemine omakoh-tulike surmaotsuste langetaja rollis, läbinisti tuntud ja ausa Toomas Juurika ülekuulaja rollis (kus ta oma popsi küll kaitsta püüab), ei ole eelnevaga ette valmistatud. Posuli metamorfoosidel puudub lugejat veenev tagamaa. Seda enam, et bandiitlike afääridega liitumiseks on Posul liigagi tasakaalukas ja läbinägev.

Peremehi on Kinslil palju, teose peategelaseks ei kujune neist ükski.

Kõigi eelduste kohaselt peaks selleks olema Toomas Juurikas, kuid üllataval kombel jääb temagi talu kroonikalehekülgedel esitatud sündmuste ahelas kuidagi kõrvaliseks. Ta on küll teose läbiv karakter, ent Juurika portreerimisel on autor nagu ülemäära kinniseks jäänud. Kuuleme korduvalt kinnitusi, et ta on väga aus, tubli ja südamega iga töö juures olev mees, kuid ega selles keegi kahtlegi. Aga lugedes jääb emotsionaalne kontakt temaga paraku ebapiisavaks, inimlik lähedus ja usalduslikkus saavutamata. Vahest sellest ongi kõige rohkem kahju romaani kui terviku lõikes.

Lahtisema ja õnnelikuma käega on kirjanik olnud oma naistegelaste loomisel. Üldiselt on nad meestega võrreldes toekamad, teotahtelisemad ja otsusekindlamadki. Ka on nende saatuselugu dramaatilisem, värvikam ning veenvam. Erksalt ja ilmekalt, trafaretivabalt on loodud leskproua Veskimeistri episoodiline kuju, kõige võimukama naisena jääb aga meelde Liidia Posul, kelle külm ja kaalutletud tee rahvavaenlaste leeri on karakteriomaselt ootuspärane. Igatahes enam kui ta mehe moraalne allakäik.

Veel kord «Tuulekülvide» ja selle vastukajade juurde tagasi tultes meenub selle nentimine, et romaanis on

vähe emotsionaalseid kõrgpunkte, dünaamikat ja dramatismi, kuigi käsitletud ajastu viimastki eeldaks. Nõnda on käesolevalgi korral. V. Ilus on kord valitud ja kinnistunud kujutamiskiisile truuks jäänud.

Pärast «Kinsli peremeeste» lugemise lõpetamist tabas siinkirjutajat esialgu eneselegi ootamatu mõtteväljatuse, mis lugemisel millegipärast teadvusse ei kerkinud. Maaelu käsitlevas romaanis peaaegu puudub loodusekujutus. Tõsi tõesti, ent ega seegi pole V. Ilusa puhul uudne.

Romaani kogu tegevus kulgeb ühe talu ümber, ent kimpu jääb see, kes püüab seda talu, selle hooneid, lähemat ümbrust, maid ja metsi mõttekujuslikult konkreetseesse looduspilti paika panna. Võimalik, et sellise soovi esitamine kõlab omajagu naiivseltki, aga mis parata — just hingeline side ja suhe romaaniga jääb kiduraks.

«Kinsli peremehed» on vaieldamatult väga autoriomane raamat, tõsise ja ausa ja asjaliku töö vilj. Kui kirjaniku ja arvustaja maitse- ja väärtusotsustused ühes või teises asjas ühte ei lange, ei pruugi dissonantside põhjused sugugi ainult ühepoolsed olla. Pigem ikka mõlemapoolsed.

August Eelmäe

ELULADEMED

Aira Kaal: «Kodunurga laastud» III. «Eesti Raamat», Tallinn, 1978. 312 lk.

Aira Kaalu loomingus käivad «Kodunurga laastud» kena kaarena kokku ta kunagi perekondlikuks romaaniks nimetatud esikteosega «Mamma ja mina» (1939).

Vahepeal on olnud mõnedkümnend aastad maailmas uitamisi ja uitmõtlemissi (sest «õueväraval on siiski võimatu mediteerida»).

Vaatlemis-, arutlemis- ja ka tundlemisainet on siis ja nüüd kirjanikule

andnud meie saar — meie küla — meie pere. «Inimene oma otsinguis peab ringi tegema. Ta algab lähimast ümb-rusest, siirdub siis esimese lennuhooga kaugele ja kõrgele, läheb laia maailma, arutleb elust, saatusest, ajahambast, et viimaks jälle koju tagasi pöörata.» (A. Kaal.)

Nii ongi. Esikromaani varatarkuse asemele on tulnud elutarkus, eneseteostamise asemele enesetaastamine. Laasturaamatu autor leiab õuest, õueväravalt ja lähiümbrusest kihiti mitmeid elulademeid, mida uusisilmi vaa-

data. Mälupildid täiendavad uusleide, uued leiud sobituvad varasemate vahele. Avanevad muutlikud maastikupildid ning hingemaastikud, nii et otsa pole näha, pigem tunda kahetsust poole teele jäämise pärast. Ent seal on Keinastu laid ja laiul sammalloomad, trilobiidid ja stromatoboorid igiaegu oodanud, et keegi nende leidmisest rõõmu tunneks. «Nad on nii elusad, need surnud.» Ja lapsel on päevad pikad («nagu eeposed»)...

«Laastud» on Aira Kaalu loojanatuuri seisukohast nii aine kui ka vormi poolest õnnelik leid. Aine lähedus ja vormi vabadus ühendab siin lüüriku ja eepiku maailma-asjade filosoofilise mõtestamise vajadusega (ning harjumusega). Nõnda on neis airakaalulikku eripära, paeluvat vaatlemis- ja arutlemisvärskust ning mõnusat turvalisuse tunnet, mis ei jää ainuüksi autori omandiks.

Kolme laastuköite paladest — jagatagu neis taimetarkust või analüüsitagu enda ja ligimeste hingeseisundeid, imetletagu merd või randu, arutletagu murdekeele nüansse või ümbruskondlikke sündmusi — võib iga lugeja eelistust mööda hinnata üht laadi lugusid teistest etemateks. Erilist tahtmist nende hindavaks reastamiseks ei tekigi, sest nii loomulikult sulanduvad nad autori käe all kogupildiks. Küll aga puutub just selle tugeva isikupära tõttu silma, et seal, kus minajutustaja esineb mehena, kellel Kaalu omast erinev elu- ja mõttekäik, jääb puudu veenvusest. Kuid seegi on paljalt väline võõrastus, sest kõik muud kvaliteedid

langevad nagunii ühte autorijutustusega.

«Mamma ja mina» omakorda liitub laastulugudega n.-ö. tagurpidiselt, viies selleni, mis «alguses oli». Ka on romaan kindlasuunaliselt stiliseerituna tervenisti erinevate taotlustega. Üllatav oli leida, kui suur vahe on 1939. aasta trüki ja praeguse lugemise vahel. «Laastude» memuaarilisus on oma töö teinud, mõnigi «iseäralikkuseks» peetud seik või mõttekäänd tundub nüüd täiesti endastmõistetav. Ja muidugi on oma väärtus siin kujutatud aja täpsel äratuntavusel. Neljakümne aasta takka paistab see ehedus ilusti kätte, eriti kui võrrelda nüüdsama kirjutatud ja neidsamu aegu käsitlevate teostega, kust tõsirealistlikkusele pürgimisest vaatamata lööb vastu hoopis teine «ajastu hõng».

Vist aastal 1949 arutas Aira Kaal naljatamisi, et teda huvitaks panna ühte näidendisse või romaani kokku mitmeid ja mitmeid eri laadi armastajapaare: romantilisi, traagilisi, sentimentaalseid, platoonilisi jne. Loetelu oli üsna pikk ja küllap liigitusaluseltki haraline. Nüüd näib võimalik, et kirjanik võis selle pähepiste saada juba «Mamma ja mina» loomisel perekonnaliikmete omavahelisi kiindumusi eritledes. Igatahes on romaanis tunda filosoofiatudengi lugemust ning omaaegse lühiuurimuse «Mehe ja naise psühholoogiast» (1936) autorit, millest romaan omanäolisus toonases ja tänavuses kirjanduse kontekstis on aiva võitnud.

Asta Hameri

REIN SANDERI LUULESÕNUM JA -ELAMUS

Rein Sander: «Kolmikratas».
«Eesti Raamat», Tallinn, 1978. 79. lk.

Rein Sanderi teine kogu on tervikpilt rännust läbi maastike, mille keskel avastatakse ja väärtustatakse selle

olemust, otsitakse ja leitakse iseend. Liikumise alguseks on hetk, mil keegi ütleb: mine, ja lõpuks teadmine osadusest ja ühtsusest loodusega, sellest, et maa, millel rändad, saab viimaks su nägu/ ise ta maastiku sarnaseks saad,

ja et see ränd ei ole siiski mitte ainult läbiränd, vaid üks hetk pidevast liikumisest, millest jääb kord ase, *nii nagu puust jääb kord seeme ja känd*. Maailma pidevuse, harmoonia ja tasakaalu tunnetus, mille õnnestunud sümboliks ta loob kolmikratta kujundi, on Sanderi luule eetiline tagamaa. Ta ei kuu- luta seda kõmistades ega poseeri oma hoiakuga, ka ei pea me ta eluvaadet läbi sõnaräga ära mõistatama. Ta elu- tunne avab end ise siira lihtsuse ja selgusega olgu siis skeptilis-iroonilises marginaalias («*** tasandikandjate samm on kerge», «Ökoloogilised tingi- mused», mõned «Adversaria» I killud) või kaasatundvates vaatlustes («Len- damise võimalikkusest», «Muinasjutu- vestja»), enamjaolt siiski pidevuse ja ühtsuse tundelistes kirjeldustes ning enesemääratlustes selle taustal.

«Eks ole inimene osake loodusest?» kirjutab ta 1972. aastal ülikooli ajale- hes oma autorilehekülje saateks. «Või vähemalt: eks ta peaks olema ka nyyd, mil tsivilisatsioon on kahejalgsel ho- miniidil kätesse andnud sammuva eks- kavaatori, reaktiivhävitava ja relatiiv- susteooria. Võib-olla, eriti nyyd. Kõik vajaliku saame ikkagi loodusest, loo- dusandidena. Just nimelt — loodusan- didena, mille hulk ja väärtus oleneb meist endist.» («Tartu Riiklik Ülikool» 25. II 1972, nr. 5.) Loodusosaduslik au- kartus elu ees, mida me siit, Sanderi kui diplomeeritud bioloogi publitsistli- kust kinnitusest välja loeme, võimen- dub ta luules kindlasse väärtussüsteemi uskumiseks. Kõnesolevas kogus kannavad seda enim kreedona mõjuv «*** pole usklik ma, kuid usun», lum- mav «*** oo, taidija parrakas, põline oidsuu» ja harda palvena kostuv «*** sina, rohi, kes sa kasvad». Tarvitan siin sõna «uskumine», mis on kraadi võrra kangem teadmisesest ja veendu- musest, sest just selle sõna abil saab väljendada looduseasjade seisut, milleni tänaseks oleme välja jõudnud. Üks us- kumine on liigoptimistlik tõdemus, na-

gu oleks inimene looduses jumal või siis vähemalt peremees. See on osutu- nud vääraks ning oma ülbuses kahju- likuks. Progressiidee vulgariseerijad ja kasu ihalejad otsivad ometi jätkuvalt argumente seesuguse arusaama õigus- tamiseks, sest argumendid maailma rik- kuste ammendamatusesest on ümber lükatud.

Sanderi luulesõnum tuleneb eelkir- jeldatule vastanduvast ja temaga sõ- divast uskumisest. Ta näib viitavat kunagisele stiihilisele panteismile. Ta on kui dialektika spiraal, mida mööda oleme jõudnud alguste algusesse, sel- leni, et elu maises keskkonnas eeldab ja nõuab võlatunde, austuse ja aukar- tuse, ehk isegi teatava hirmu olemas- olu alati üllatava looduse ees. Meie eksistents ilma keskkonnata pole mõel- dav, keskkond ilma meieta küll.

Kas ei kätke juba ainuüksi selles aksiomaatilises tõdemuses imperatiiv elada pigem külalise kui pillava vöö- rustajana? On veel üks üldisem küsi- mus — seda luulendab ka Sander —, millele me täpset vastust ei oska anda. See on küsimus meie võla suu- rusest looduse ees ja selle tasumise tunnist. Need on n.-õ. absoluutsed suu- rused, mille olemasollu uskumine ja tunnistamine ning vastav käitumine võivad luua ajutise tasakaalu, mille eitamine tähendab aga peatselt alter- natiivi — enese hävitamist.

Rein Sander ei ole mässaja ega fa- naatik. Selles kahe uskumise konfliktis rahuldub ta tõepoolest «passiivse kesk- konnakogemuse edasiandmisega» (T. Liiv). Kuid küllap võib aktiivsus seisneda eeskujuski, lootuse säilitami- ses ja sisendamises. Nõnda on Sanderi luule eesliinilt tulijaile, lohutust otsi- jaile ja usukindlust vajajaile.

Lohutust otsib iga teinegi end argi- melus unustanud inimene. Eneseleid- mine on enda meenusus
*taas teisenend sa veidi, üsna veidi
end meenutades — usu, sellest piisab*

See eeldab aja mahavõttu. Enesetead-

vus ei saa targata «ajatalsutajal», kes paratamatult jääb ajahätta («Jüdilik ajalaul»), sest ajal ei ole ju algust ega lõppu. Ometi on «ajatalsutaja» — ühepäevamehe — ajakäsitus just niisugune: aeg algab tema sünniga ja lõpeb surmaga. Tekib kujutus, et aega on võimalik rakkesse panna, et suudetakse olla aja valitseja ja teha ikka midagi uut ning algupärast. Tegelikult sünnib see üksnes jooksvas ajas. «Ajatalsutajal» tekib tõeillusioon vaid seepärast, et ta ajal pole lugu.

Rein Sanderi luule väärtustabki hetke, mil ollakse vaba jooksvast ajast (*kui ma kella võtan randmelt, vaba / olen tollest ajast, mis mind tabas*), milles ometi sisaldub nii möödunu kogemus kui ka tulevikuaimus. See hetk vabastagu meid meditatsiooniks, mille läbi leitakse endas jõud, *mis tuuli jõuab hoida koos*. Selge, et sel hetkel osutub välisest ajast võrratult tähtsamaks inimese siseaeg ja lohutust otsitakse kestvuses ning korduvuses. Need viimased on ka «kolmikratta» põhimotiivideks. Muidugi, üks ole aja mahavõtteri illusioon — ent rohkem inimest toetav ja kaitsev kui «ajatalsutamine».

Peab tunnistama, et R. Sanderi luulesõnum tuleb ette kuidagi tuttav ja et selles pole leida midagi põrutavalt uut. See «kordumiste voos», elunähtusi kaardistav ja mõtestav luule on ühe ammu teada teesi korduseks. Senises retseptisoonis on Leili Iher 1972. aastal tõstnud küll esile Sanderi luule lüürilist kirjeldust, pidanud aga selle originaalsuse vähesust — nagu paljude teistegi puhul — üheks tolle perioodi inflatsiooninähuks. Esikogu «Piltkiri» arvustustes jätkuvad samalaadsed etteheited. Arno Oja tõm-

bab ta luulele rööbikjooi E. Ennost T. Liivini, jaapani luulest Maeterlincki ja Rilkeni. T. Liiv ise on arvanud Sanderi ühte luuleruumi Kaplinski ja Luigega ning oma tuttavlikkusega «üsna kesktaseme lähedusse». Kui jutt on teesi, mõtte, luulemaailma kordusest — aga seda ta ju on, sest Sanderi vahendid erinevad üksjagu nii Ennost, Kaplinskist kui ka Luigest —, siis ei saa olla etteheidete tegijatega päriselt päri. Jahutagu meie originaalsusekultust teadmine, et isegi kirjanduse hälli juures, ühes Babüloni varemeist leitud teoses halisetakse selle üle, et kõik poeetilised teemad olevat juba ammendatud. W. Kayser, kes on seda tööka kirjeldanud oma raamatus «Das sprachliche Kunstwerk» lk. 55, manitseb mitte liialt sisu ega teemat ületähtsustama. Elamus sünnib ju ikkagi sellest, kuidas autor on luulendanud enda ja maailma olemist.

Tasakaalule, lihtsusele, looduslähedusele ja kooskõlale kutsuv «Kolmikratta» on ka vormilt mõõdukas ja lihtne, kujundisemantikalt «looduslik», riimi, rütmi ja stroofi tunnustav — seega kõiki traditsioonilisi võtteid austav ja viljelev. Luuletused on enamasti lüürilised kirjeldused, mõtisklused või siis piltide jada, aga see kõik on liikuv (verbide rohkus!), nii et laul kolmikratta imelisest veeremisest läbi maastike teel, mis silub tasaseks me möhnad ja *mille tolm, ta kümme tuhat nime / on veeremise tabamatu ime* («Kolmikratta» I ja II) on tõesti nauditavalt omal kohal. Peaksime olema kaestunud, et mitte sellele kaasa elada. Viimase tõdemusega jõuame ka algusmääratluseni tagasi. Rein Sanderi luule on hinge parandav, puhastav ja loov luule.

Rein Veidemann

KROONIKAT

31. juulil viibis Kirjanike Liidu kutsel Tallinnas India kirjanik N. M. Khilnani. Suurem grupp India kirjanikke külastas Tallinna 21. augustil. Külalistel oli jutuaJamisi Kirjanike Liidu esindajatega. Tutvuti Tallinna vaatamisväärsustega.

Augustikuu keskel olid Tallinnas NSVL Kirjanike Liidu juhatuse sekretäri asetäitja V. Uvarov ja NSVL Kirjanike Liidu konsultant, eesti kirjanduse nõukogu vastutav sekretär V. Ruber. JutuaJamistel meie vabariigi kirjanikeorganisatsiooni juhtidega arutati eelseisvaid üleliidulisi ja vabariiklikke kirjandusüritusi, puudutati ettevalmis-

tustöid eeloleva aasta märtsis toimuvaks VII üleliiduliseks noorte autorite kokkutulekuks, arutelu objektiks olid eesti nõukogude nüüdisproosa ja draama.

Kirjanike Liidu külalistena viibis Tallinnas rühm Läti NSV Kirjanike Liidu töötajaid eesotsas juhatuse sekretäri G. Cirulisega, teiste hulgas ka eesti kirjanduse tunnustatud tõlkija A. Žigure. Sõbralikus vestluses olid kõne all mõlemat loomingulist liitu huvitavad kirjanduselu organiseerimise küsimused.

Soomes käis rahvakirjanik A. Hint, Kanadas O. Jõgi.

INDEX LIBRORUM

Vaadatagu esialgu, mida uuemat leidub dialektilises materialismis. Fundamentaalselt juhatab meid asja juurde K. Akbardia teos «Karl Marx — alusepanija õpetusele dialektika ja materialismi vastasseostest» (*Sabtsõta Sakharthvelo*, Tbilisi). Mateeria ja teadvuse vahekorra, peegeldusteooria jms. kohta, mis põhjendab materialismi, ei ole midagi eriti tähelepanndavat. Nimetada võiks A. Loi uurimust «Kategooriatega aeg ja ruum sotsiaalaajalooline sisu» (*Naukova Dumka*, Kiiev), A. Kompanejetsi teost «Sümmeetria mikro- ja makromaailmas» (*Nauka*) ning I. Jaglomi brošüüri «Matemaatika ja reaalse maailma» (*Znaniye*). Teadvuse «tasemed» tulevad kõne alla sääraates teostes nagu kapitaalne ühismonograafia «Alatead (vusi)likkus: loomus, funktsioonid, uurimismeetodid» (üldtoim. A. Prangišvili, A. Serozia ja F. Bassin; *Metsniereba*, Tbilisi), mis plaanitud nelja köitesse ja millest tuli esimene, ning Igor Koni «Mina» avastamine» (*Politizdat*), mis täiendas seeriat «Millega tegelevad, mille üle vaidlevad filosoofid». Rohkem on uut literatuuri moodsate «filosoofiliste» teaduste kohta (küberne-

tika, informatsiooniteooria, süsteemide üldteooria jms.). Siin on A. Jefimovi «Informatsioon: väärtus, aegumine, hajumine» (*Znaniye*), G. Stšerbitski «Informatsiooni süsteemne iseloom» (toim. N. Žukov; *Nauka i Tehnika*, Minsk), filosoofiadoktor prof. Avenir Ujomovi (1928) «Süsteemne lähene mine ning süsteemide üldteooria» (*Mõsl*), R. Shannoni «Süsteemide imitatiivne modelleerimine — kunst ja teadus» (toim. J. Maslovski; *Mir*), mis tõlgitud inglise keelest, edasi ühisraamat «Küberneetika ja loogika. Küberneetika ideede kujunemise ja arvutus tehnika arenemise matemaatilise loogikalise aspektid» (vast. toim. B. Birjukov ja A. Spirkin; *Nauka*), õppevahend «Bioonika. Bioloogilised aspektid» (üldtoim. L. Rešodko; *Võstša Škola*, Kiiev), A. Tšatško «Tehismõistus» (*Molodaja Gvardija*) seerias «Heureka».

Mitmes raamatus tahetakse midagi uut öelda materialistliku dialektika «rakenduste» kohta. Olgu nende näideteks seitsmes vihik — «Dialektika teooria ning ta õpetamise meetodika küsimusi kõrgkoolis» — Leningradi ülikooli seeriast «Dialektika prob-

leeme» (I. vihik — 1972), ühisteos «Dialektika kui teadusliku tunnetuse metodoloogia» (toim. P. Popov; *Võššaja Skola*), edasi I. Smirnovi «Materialistlik dialektika ning kaasaegne evolutsiooniteooria» (*Nauka*), ühismonograafia «Sotsiaalse dialektika kategooriad» (toim. J. Harin; Valgevene ülikool, Minsk), I. Sizemskaja «Materiaalse ja vaimse tootmise dialektika» (*Znanije*).

Suurimat huvi äratab tänapäeva uurijas, nagu varemgi märgatud ja märgitud, teadusliku tunnetuse probleemistik. Loetlegem siin üht-teist: A. Migdali populaarne «Tõe otsingud. Märkmeid teadusliku loome kohta» (*Znanije*), edasi aga päris uurimuslikku, nagu filosoofiadoktor prof. Viktor Stoffi (1915) «Teadusliku tunnetuse metodoloogia probleeme» (*Võššaja Skola*), V. Švõrjovi «Teoreetiline ja empiiriline teaduslik tunnetus» (*Nauka*), G. Ruzavini «Teaduslik teooria. Loogikalis-metodoloogiline analüüs» (*Mõsl*), V. Karpovi «Terminid teooria struktuuris. Loogikalis-metodoloogiline analüüs» (vast. toim. V. Smirnov; *Nauka* Siberi osakond, Novosibirsk), L. Baženovi «Loodusteadusliku teooria ülesehitus ja funktsioonid» (*Nauka*). Siia võib lisada ka ühisraamatu «Teadmise süntees ja juhtimise probleem» (vast. toim. A. Ursul ja G. Ruzavin; *Nauka*).

Filosoofia ja nn. filosoofiliste teaduste (näit. esteetika) ajaloo riiulid leiavad samuti mõnesugust täiendust. Aristoteelse «Teostest» võib kätte võtta 2. köite (1. — 1976), millega vanakreeka filosoofia täna õigupoolest piirdubki. Bütsantsi õpetlase Michael Psellose «Kronograafia» (tõlge ja artikkel J. Ljubarskilt) tuli *Nauka* seerias «Ajaloomõtte mälestisi», milles seni olid Herodotos, Marc Bloch, Nicolò Machiavelli, Johann Gottfried Herder, valimik «Ajalugu Diderot' ja d'Alembert'i entsüklopeedias» ning Bolingbroke. Seeriat «Mineviku mõtlejaid» (*Mõsl*) täiendas A. Kurantovi ja N. Stjažkini «William Ockham». Samas seerias ilmutati V. Kuznetsovi «François

Marie Voltaire», mis toob meid keskajast uusaega. Teine raamat Voltaire'i kohta, kelle surmast möödus 200 aastat, kannab pealkirja «Voltaire'i sotsiaalsed ideed» (*Nauka*), tegijaks I. Siivolap. Siinkohal võiks mainida ajaloodoktor prof. Albert Manfredi (1906) raamatut «Kolm portreed Suure Prantsuse revolutsiooni ajastust» (*Mõsl*), mis Mirabeau ja Robespierre'i kõrval kõneleb J.-J. Rousseau'st. Lisandusi Immanuel Kanti filosoofia tähendusloole toob raamat «Kant ja kantiaanid. Kriitilised ülevaated ühest filosoofilisest traditsioonist» (vast. toim. A. Bogomolov; *Nauka*). *Uzbekistan* avaldas Taškendis M. Ovsjannikovi ja L. Aljohhina ühisteose «Kunsti ja kõlbluse probleem marksismielses esteetilisest mõttes». Venemaa filosoofilise mõtte poolelt võib kõigepealt märkida M. Peunova uurimust «N. V. Šelgunovi eetika» (*Nauka*), siis kaht raamatut Nikolai Tšernõševski pärandist, nimelt valimikku «Kaunis — see on elu» *Molodaja Gvardija* seerias «Kompass» ning «Valitud esteetilisi teoseid» (koostaja A. Ušakov, sissejuhatav artikkel U. Guralnikult; *Iskusstvo*), nõnda nagu need esmakordselt avaldati *Iskusstvo* seerias «Esteetika ajalugu mälestistes ja dokumentides» 1974. Muide, sama seeria sai juurde kahekõitelise Plehhanovi-valimiku «Esteetika ja kunstisotsioloogia» (koost. N. Sibirjakov), millele on sissejuhatava artikli kirjutanud Mihhail Lifšits. Hetkel sisaldab seeria siis üheksateist köidet. Filosoofilise kriitika seisukohalt võib huvi pakkuda M. Vernikovi teos «Filosoofilise idealismi kriisi metodoloogiline analüüs» (*Naukova Dumka*, Kiiev), mille «materjaliks» on poola filosoofia (XIX sajandi lõpp — XX sajandi esimene kolmandik). Oppevahendiks võib siin olla ka raamat «Kaasaegne kodanlik filosoofia» (toim. A. Bogomolov, J. Melvil ja I. Narski, *Võššaja Skola*); vrld. samapealkirjalisega, mille 1972 avaldas Moskva ülikool. Viimaks veel A. Žõkova arvustav ülevaade «Õpetus inimesest J. Ortega y Gasseti filosoofias» (*Nauka*).

OTTO SAMMA

Meil ei ole enam Otto Sammat. Ta elu katkes raske haiguse tagajärjel 18. augustil, eas, kus ta oleks võinud veel palju teha eesti tõlkekirjanduse heaks.

Otto Samma sündis 14. novembril 1912 Tallinnas. Omandanud Tartu ülikoolis juriidilise hariduse, töötas ta 1930-ndate aastate lõpul notariametnikuna. Pärast juunipäevi 1940 oli ta rahvalaotsuse välisministri abi ja hiljem Hariduse Rahvakomissariaadi osakonnajuhataja. Suure Isamaasõja ajal teenis Nõukogude armees ja seejärel, 1943—1944, Moskvast ja Leningradis raadiokomitee tõlgina, diktorina ja toimetajana. Kaheksa aastat tõlkija- ja toimetajatööd ETA-s 1944—1952 viisid teda juba lähemalt tõlketegevuse juurde. Olnud seejärel 1952—1956 «Sirbi ja Vasara» toimetuse kirjandusosakonna juhataja, asus ta ««Loomingu» Raamatukogu» loomisel 1957 selle väljaande toimetaja kohale. Siin töötas O. Samma 17 aastat, mille tulemusena tehti eesti keeles operatiivselt kättesaadavaks suur hulk väärtteoseid uue-
mast nõukogude ja väliskirjandusest. ««Loomingu» Raamatukogu» toimetajana ja Kirjanike Liidu tõlkesektsiooni juhatajana seisis O. Samma alati hea adekvaatse kunstilise tõlke eest; meie tõlketaseme silmanähtav tõus ja otsetõlke põhimõtte võidulepääs on suuresti O. Samma teene. Selle kõrval tõlkis ta kolmekümne aasta jooksul ka ise pidevalt ilukirjandust, eeskätt vene ja nõukogude autoreid, pärandades meile terve väikese raamatukogu head tõlkekirjandust. Autorite nimekirjas, keda tema on vahendanud, mahuvad N. Karamzini ja B. Okudžava

vahele sellised nimed nagu L. Tolstoi, V. Belinski, N. Leskov, V. Veressajev, M. Gorki, V. Majakovski, A. Novikov-Priboi, F. Gladkov, M. Šolohhov, K. Fedin, L. Leonov, K. Simonov, J. Bondarev, K. Zalögin ja mitmed teised. 1975. aastal määrati talle L. Leonovi romaani «Varas» tõlke eest J. Smuuli nimeline kirjanduse aastapreemia.

Otto Samma elu tõlkijana, toimetajana, tõlketevuse korraldajana ja suunajana oli töökas elu, täis hoolt meie kirjandusliku kultuuri ja lugeja arendamise eest. Ta jättis meie kultuuripilti jälje, mis püsib kaua.

EESTI NSV KIRJANIKE LIIT

EESTI NSV KIRJASTUSKOMITEE

KIRJASTUS «EESTI RAAMAT»

KIRJASTUS «PERIOODIKA»

«LOOMINGU» ja ««LOOMINGU»

RAAMATUKOGU» TOIMETUS

«SIRBI JA VASARA» TOIMETUS

Toimetuse kolleegium:

V. BEEKMAN, V. ILUS, J. KROSS, K. KURG (peatoimetaja), P. KUUSBERG, R. PARVE, J. PEEGEL, L. REMMELGAS, P.-E. RUMMO, E. VETEMAA.

Toimetuse aadress: 200 001, Tallinn, Harju t. 1, tel. 441-365, 440-780, 440-781.

Kirjastus «Perioodika», Tallinn, Pikk t. 73.

Ladumisele antud 5. VIII 1978.

Trükkimisele antud 11. IX 1978. Trükiarv 19 000. Trükipaber nr. 1, 70×100/16. Trükipoognaid 11,25+2 kleebist. Tingtrükipoognaid 14,79. Arvestuspoognaid 13,42. MB-07403. Tellimise nr. 2654. EKP Keskkomitee Kirjastuse trükikoda, Tallinn, Pärnu mnt. 67-a.

«Looming» nr. 9, september 1978.

Hind 50 kop.

На эстонском языке.

Орган Союза писателей ЭССР

«Лoomинг» («Творчество»)

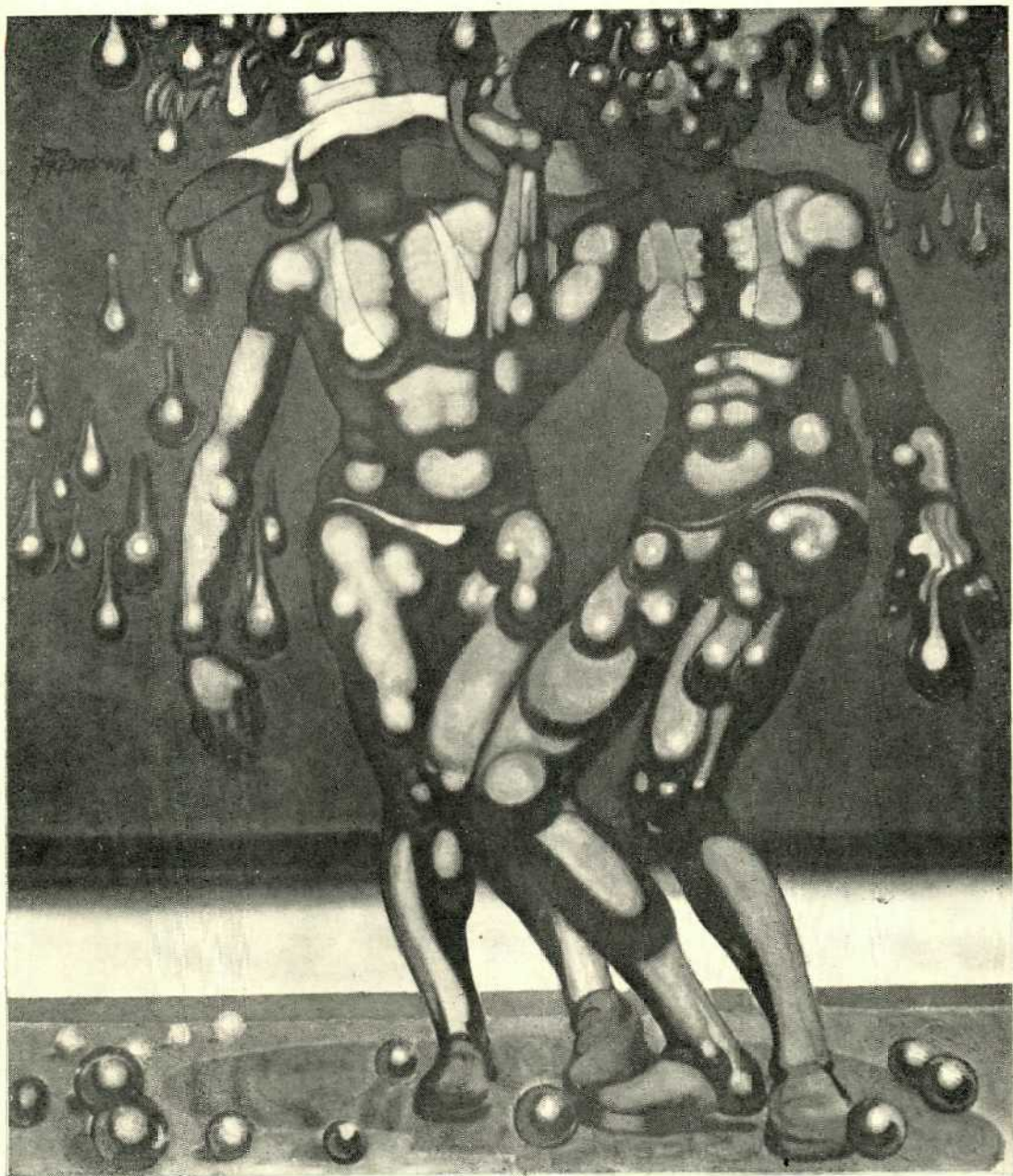
№ 9, сентябрь 1978.

Адрес редакции: 200 001.

Таллин, ул. Харьо, 1, тел. 441-365, 440-780, 440-781. Издательство «Периодика»,

Таллин, ул. Пикк, 73.

- 1411 M. SEPING
Kivikorjaja laulud
- 1420 M. UNT
Sügisball
- 1471 M. RAUD
Luuletused
- 1474 M. MÜHLBACH
Ando esimene luusipäev
- 1493 H. SUISLEPP
Kultuurisituatsioonilist
- 1498 T. TOOTSEN
Paljasjalgne
- 1512 J. TALVET
Luuletused
- 1515 A. HINT
Krahv Lev Tolstoi ja üks tema talupoja-
seisusest lugeja
- 1520 O. ZAVGORODNI
Luuletused
- 1522 J. LAAS
Loovtöö tõhususest teaduses ja tehnikas
- 1543 M. MUTT
Etüüdid eesti teatrielust
- 1553 B. BERNŠTEIN
Kunstikultuuri tüpoloogias
- 1564 S. NAGELMAA
Lüroepiline Mart Raud ajas ja eneses
- 1572 T. LIIV
Kui lühikene võib üks romaan olla?
- 1574 A. EELMÄE
Ratsionaalne kroonika
- 1576 A. HAMERI
Elulademed
- 1577 R. VEIDEMANN
Rein Sanderi luulesõnum ja -elamus
- 1580 RINGVAADE
Esikaane siseküljel:
O. SOANS. Mart Raua portree (Linool-
lõige)
Tagakaane siseküljel:
J. ADAMSON. Sünteetiline vihm (Õli)
Kleebistel:
Ü. ÖUN. Kunstnik Tiit Pääsukese portree
(Pronks)
M. MIKOF. Ed. Tinni portree (Pronks)
1978.

JAAK ADAMSON

Sünteetiline vihm (Õli) 1978

50 KOP.
78 174

Vol 4

~~PE 17^A 78, 9~~